Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
„Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 1 (28)

Луганськ
ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”
2013

Лінгвістика

Наукове видання

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 14444–3415 ПР
видано Міністерством юстиції України 14.08.2008 р.
Журнал унесений до переліку наукових фахових видань України,
у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук.
Постанова Президії ВАК України від 18 листопада 2009 р. №1-05/5

ЗАСНОВНИК І ВИДАВЕЦЬ:
ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:
Головний редактор
К. Д. Глуховцева, доктор філологічних наук, професор
Члени редакційної колегії:
П. Ю. Гриценко, доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови НАН України
С. Я. Єрмоленко, доктор філологічних наук, професор
А. С. Зеленько, доктор філологічних наук, професор
О. С. Клименко, доктор філологічних наук, професор
Г. П. Ковальов, доктор філологічних наук, професор (Російська Федерація)
О. О. Лєщинська, доктор філологічних наук, професор (Білорусь)
В. М. Мокієнко, доктор філологічних наук, професор (Німеччина)
Л. М. Синельникова, доктор філологічних наук, професор
О. А. Стишов, доктор філологічних наук, професор
О. О. Тараненко, доктор філологічних наук, професор
Г. М. Шипіцина, доктор філологічних наук, професор (Російська Федерація)
В. І. Школяренко, доктор філологічних наук, професор
Т. І. Должикова, кандидат філологічних наук, доцент
В. В. Лєснова, кандидат філологічних наук, доцент (технічний редактор)
І. В. Мілєва, кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний секретар)
І. В. Недайнова, кандидат філологічних наук, доцент
І. О. Ніколаєнко, кандидат філологічних наук, доцент (коректор)

Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(*протокол № 6 від 24.01. 2013 р.*)

© ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013

ЗМІСТ

Історія і теорія мови

1. **Бибик С. П.** Статус усної практики в концепції історії української літературної мови…… 5
2. **Бондаренко О. М.** Продуктивні прийоми перекладу безеквівалентної термінології……. 11
3. **Гайда О. М.** Зміни в семантиці непохідних прийменників української мови XVI – XVII ст. ……. 19
4. **Калашник В. С.** Фразеологічна школа професора Віктора Ужченка в українському мовознавстві кінця XX – початку XXI ст. …….. 29
5. **Мізін К. І.** Специфіка вербалізації концептів англ. BLOOD, нім. BLUT, укр. КРОВ і рос. КРОВЬ: зіставно-лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі усталених порівнянь)……. 37
6. **Рєзнік В. Г.** Німецька термінологія права як особлива терміносистема (на матеріалі термінів адміністративного права Німеччини)……. 42
7. **Романчук А. А., Цвигун Ю. О.** Славянские личные имена на -ай в историческом русском ареале и вопрос о дославянском субстрате…….. 51
8. **Ситникова Е. В.** Принцип антропоцентризма в русской лингвистике…….. 56

Семантика мовних одиниць

9. **Антіпов О. С.** Лексико-семантичне поле „патріот” у фейлетонах Володимира Самійленка…… 67
10. **Березовська Г. Г.** Номінація спіднього одягу в говірках Східного Поділля…….. 73
12. **Решетняк О. О.** Лінгвокультурологічні особливості внутрішньої форми біблійних символем з топонімом *Єгипет* 80
13. **Тараненко О. Г.** Використання семного аналізу як засобу відтворення концептуалізації дійсності при перекладі…… 87
14. **Шипицына Г. М.** Историко-лингвистический взгляд на социальные проблемы современности…… 94

Фразеологія і пареміологія

15. **Мельник Л. В.** Використання досвіду В. Д. Ужченка при укладанні „Фразеологічного словника української мови для дітей”……. 104
16. **Серебряк М. В.** Проектування комп’ютерного діалектного фразеологічного словника з урахуванням пізнавального інтересу користувачів …….. 110

Текст. Дискурс

17. **Акимова Н. В.** Влияние специфики языка Интернета на появление избыточных для однозначного понимания речевых единиц (на примере текстов российских сайтов новостей)…….. 118
18. **Кочукова Н. І.** Сучасні тенденції використання метафори в заголовку науково-популярного тексту……. 125
19. **Мисько І. Р.** Сакральні лексеми у творчості Юрія Клена (на прикладі функціонування агіонімів)…….. 130
20. **Навальна М. І.** Функціонування нових відонімних утворень у мові сучасної української публіцистики…… 140
21. **Помирча С. В., Яценко М. О.** Вербалізація гумору як національної риси українців (за романом О. Ільченка „Козацькому роду нема переводу...")…….. 151
22. **Посмітна В. В., Ябурова О. В.** Комунікативна стратегія формування позитивного іміджу захисника в дискурсі військових і правоохоронних періодичних видань України 157
23. **Трифонов Р. А.** Метамовне позиціонування в публіцистиці Олександра Ірванця……. 166
24. **Щербатюк В. С.** Синоніми для вираження „верхнього" простору в мовотворчості Ліни Костенко……. 173

Граматика

25. **Калько М. І.** Аспектологія українського дієслова: двокомпонентна теорія виду і проблема аспектуальних класів……. 181
26. **Мироненко Т. В.** Стан і напрями дослідження дієслова в літературній та діалектній мовах……. 191
27. **Щербакова В. О.** Функціонування експресивних прислівників у народних казках……. 199

Відомості про авторів 206

ІСТОРІЯ І ТЕОРІЯ МОВИ

С. П. Бибик (Київ)

УДК 81 – 26

СТАТУС УСНОЇ ПРАКТИКИ В КОНЦЕПЦІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Усна практика посідає важливе місце у формуванні літературного стандарту, оскільки має своєрідну двохосновну якість: по-перше, її ядро лягло в основу писемної літературної мови, а по-друге, трансформована й засвідчена в книжно-писемних стандартах функціонально-стильових різновидів вона стала основою усного варіанта писемної мови, що зумовило його дистанціювання від народнорозмовного джерела й формування специфічної за функціональними та лексико-граматичними ознаками усної мови в культурі повсякдення.

Проблему становлення літературного стандарту зазвичай розглядають у контексті історії літературної мови, насамперед граматики. Цей шлях має трикомпонентну основу взаємодії її виражальних засобів – усна – писемна – усна мова, пор. думку Л. Щерби: „всі зміни мови, які проявляються і в монологічному мовленні, куються і нагромаджуються в кузні розмовного мовлення” [Щерба 1957: 116].

Мета нашого дослідження – показати визначальну роль усної мови у формуванні літературного стандарту в діахронії, ретроспекції становлення й динаміки її жанрово-стильових різновидів комунікації. Основні джерела роботи – наукові праці, огляд яких репрезентує, хоча й фрагментарно, статус усної української літературної мови від найдавніших часів до першої чверті ХХ ст., її місце в різних типах дискурсів, у яких вироблялися комунікативно-стильові стереотипи.

Так, в історії мови утвердилася думка, що джерела з історії книжної української літературної мови засвідчують насамперед роль усної практики у виробленні стандартів ділового письма. Як зауважила М. Пещак, „Зміст [грамот XIV ст. – С. Б.] свідчить, що текст грамоти складався прилюдно. [..] Той, хто складав документ, незважаючи на існування певних схем текстового оформлення грамот, опинявся в ситуації, при якій опис конкретного об’єкта відповідного юридичного акту здійснювався з усних [виділення наше. – С. Б.] показань присутніх” [Пещак 1979: 3]. Складна взаємодія писарів, видавців грамот, тих, хто давав свідчення, та інших присутніх спричинювала змішування мовних рис кількох місцевостей (асимілятивних та дисимілятивних [Там само: 245], дивергентних [Русанівський 1978: 4 – 6] процесів), накладання штампів ділового письма та народнорозмовних і діалектних рис, особливостей усної мови, взаємодію книжних та розмовних елементів мови.

Тривалий час літературно-художня практика перебувала під впливом народнорозмовної мови, зокрема й фольклорної (пісенної

переважно) мови [Чапленко 1955: 85]. Історія національно-мовного будівництва потребувала появи такої мовної особистості, яка могла би своїм талантом засвідчити вільне володіння усною народною мовою та писемною формою вираження своїх думок, переживань, вільне мовно-естетичне переплавлення народнорозмовного начала в літературній художній творчості. Письменники виразно відчували відмінності між усною розмовно-побутовою мовою та тим, як ця уснорозмовна природність може бути передана в писемному тексті, й тим, як за допомогою народнорозмовних одиниць має бути структурована художня оповідь, злиті в єдине художнє ціле її композиційні елементи [Бибик 2010].

Велике значення для вироблення літературно-мовного стандарту мала сценічна мова. У драматургійному дискурсі – це практична усна мистецька діяльність, що потребує суворого дотримання орфоепічних, акцентних, дикційних норм. Сценічне слово – еталон культури усного спілкування. Саме в сценічних умовах виробляється нейтральна загальнонаціональна система вимови, виробляються стилістично марковані стилі вимови (книжно-літературний та розмовний), мовно-естетичні прийоми соціальної характерології, утілення сценічних образів [Виноградов 1964: 4]. По-друге, у змісті та мові драматургійного твору закладено певну типізацію – соціальну, колективну „норму” [Їжакевич 1961; Януш 1983; Ожигова 2003]. Історія мови драми є відображенням процесів звуження соціальної бази позалітературного просторіччя та діалектів, віддзеркаленням соціальної структури суспільства в кожний із періодів його життя з характерною для її представників мовою, типізованою та естетично модифікованою.

Історію сучасної української сценічної мови створила драматургійна практика письменників. Слово, що звучало зі сцени, сприяло й популяризації української мови, вивільненню її з пут побутовості, утвердженню її права на повноцінне функціонування, на право бути зрозумілим і на сході, і на заході України [див. дет. Статєєва 1997]. Гастрольні подорожі східно- та західноукраїнських театральних труп сприяли вирівнюванню літературної вимови: „Заслуга цих драматургів у тому, що вони подавали із сцени українську мову широким колам громадянства в живому звучанні, а це для повного суспільного функціонування мови має велику вагу: без цього мова може стати вживаною тільки на письмі, „мертвою латиною” [Чапленко 1955: 185].

Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. Л. Курбас своєю творчою активністю розірвав пута етнографічно-побутового театру: нова мистецька техніка, нові засоби художнього впливу на глядача створювали передумови для переорієнтації у сприйнятті української літературної мови як високорозвиненої, висококультурної, позбавленої другорядності, придатної до філософсько-інтелектуального осягнення реальності. У 20 – 30-і рр. ХХ ст. російські театри, включно з оперою, „були фактично витіснені з України. 1931 року в країні існувало 66 українських,

12 єврейських і 9 російських стаціонарних театрів" [Шевельов 1998: 96] і це створювало передумови для поширення загальнолітературного стандарту в соціумі.

Щодо побутової усної практики, то зібрати інформацію про неї дуже важко. Нині можемо спиратися лише на свідчення з досліджень істориків мови, а також тих, хто займається вивченням епістолярію письменників. Урядові обмеження впливали і на цю сферу життя мови в середовищі інтелігенції, коли навіть „приватна балачка українською мовою часто приймалася як доказ нижчого суспільного становища; якщо по-українському говорити не принагідно, а послідовно, це розцінювалося як свідома опозиція до російської мови, символу імперії, що вже ставало просто небезпечним" [Там само: 14]. Здебільшого розподіл сфер функціонування був таким: українська народна (говіркова) мова – сільська місцевість, російська – місто, сільський інтелігентський побут [Чапленко 1955: 263]. І після подій 1905 – 1917 рр. у колі центральних проблем мовотворення залишалося питання про „мовно-побутову реабілітацію української мови" [Там само: 214]. У цей період в Україні була сформована українська інтелігенція, яка наполегливо відстоювала користування української мовою не лише в побуті, а й у публічній сфері, зокрема в освіті, науці. „Супроти другої половини XIX ст. цих родин тепер стало більше. До старих родин з розмовною українською традицією – Старицьких, Лисенків, Косачів, Русових тепер приєдналися ще Грінченки, Чикаленки, Дорошенки, Лотоцькі і багато інших" [Там само: 265]. Отже, ідеться про гуманітарну інтелігенцію, але ці факти засвідчували, що українська щоденна побутова мова практично не вирвалася із „селянських" пелюшок [Там само: 128]. Поширення ж публічної функції усної мови на підпольській Галичині спричинювало зростання україномовної т. зв. не-гуманітарної інтелігенції – „лікарів, правників, інженерів тощо. До цієї суспільної верстви якоюсь мірою прилучалися комерсанти, власники, кооператори і т.п. й поширювали її" [Шевельов 1998: 147]. Постійно дбав про вироблення інтелігентного усного мовлення, єдиного для всієї України, його добірність, високу культуру, інтелектуалізм і художню довершеність І. Франко – про мову, скеровану „на широкі простори інтелігентної бесіди, яка б постійно розходилася колами і захоплювала все глибші верстви українського люду" [Панько 1992: 6 – 8].

Отже, навіть ці скромні свідчення показують, що усна українська літературна мова в побуті була по-різному представлена в різні періоди становлення літературної мови та різних територіях її поширення, розділених фактично між кількома державами, кожна з яких проводили свою мовну політику, а також те, що факти використання усної літературної мови в побуті залежало від суб'єктивних чинників – мовної стійкості, національно-мовної свідомості, психологічної константи. Актуальність цих процесів щодо сучасного нам періоду розвитку літературної мови не зменшилася.

Більшість культурних та політичних діячів в Україні усвідомлювали роль, силу впливу, дохідливість усного слова, зверненого до народу на публічних заходах. Зокрема, є свідчення, що „Б. Грінченко використовував щонайменшу нагоду для вживання української мови в усному варіанті" [Чапленко 1955: 275]. Велику пропагандистсько-просвітницьку роль відіграла діяльність товариства „Просвіта", виступи С. Русової, М. Грушевського та ін. з проблем рідномовної освіти [Там само: 167]. Часовий відтинок, коли українська мова набувала поширення в публічній сфері, був нетривалий – 1917 – 1932 рр. Ці процеси детально охарактеризував Ю. Шевельов [ІШевельов 1998]. Під їхнім впливом відбувається ідеологічна зміна в україномовній мотивації: для міського населення створюється ореол мови не для повсякденного побутового вжитку.

Ще один важливий сегмент – українське радіо (перший український радіоефір відбувся в Харкові в 1924 р.), коли активно формується й український театр, українська кінематографія, тобто сфера аудіо- та візуального впливу на мовно-національну свідомість населення України. Особливо це важливо було в умовах часткової грамотності населення України, яке не все могло читати та сприймати візуально ту чи ту інформацію. Саме 20 – 60-і рр. XX ст. називають золотим віком українського радіо, яке мало великий психоемоційний, інформативно-пропагандистський та мовно-естетичний вплив на широку аудиторію аудіосприймачів літературної мови. Ураховуючи значення функції пасивного навчання мови через радіокомунікацію, журналісти в 70 – 80-х рр. XX ст. запровадили спеціальні передачі з питань культури мови, які викликають інтерес мовців і нині, на початку XXI ст.

До 20-х рр. XX ст. немає підстав говорити про повносилість усного слова в освітньо-навчальній сфері. Лише в першій третині XX ст. створюються умови для становлення та розвитку усної літературної мови, оскільки були передумови для розширення соціально-мовної бази її вживання в освітянських установах. Це сприяло виправленню, вирівнюванню діалектної мови, розширенню індивідуального словника комуніканта лексикою з різних галузей знань, формувало уявлення про систему та структуру літературної мови, її естетичні зразки. Але й цей процес тривав недовго, оскільки на тлі розширення й розбудови системи освіти не набув поширення процес її українізації [Шевельов 1998: 121], якого прагнули досягнути ще Б. Грінченко, С. Васильченко, М. Коцюбинський, Ю. Федькович, Леся Українка, І. Франко та ін., пишучи твори для дітей та про дітей, створюючи дидактичні праці й виробляючи методику навчання мови в опертi на роль усної відтворюваної мови (С. Русова), на літературні бесіди (Х. Алчевська). В. Чапленко відзначав, що „у період становлення нової української літературної мови були несприятливі, просторово нерівномірні умови, зумовлені політичними, культурно-побутовими та психологічними

чинниками" [Чапленко 1955: 133], що розривали всеукраїнську єдність цього процесу. Вони збереглися вповні й до 90-х рр. XX ст.

Отже, побіжний огляд доступних наукових джерел засвідчує високий ступінь ваги усної форми мови у формуванні книжних стандартів української літературної мови в усіх її жанрово-стильових різновидах.

Література

Виноградов 1964 – Виноградов В. В. Об изучении сценической речи / В. В. Виноградов // Вопросник по современному русскому произношению : (для деятелей театра). – М. : Наука, 1964. – С. 4 – 11; **Бибик 2010** – Бибик С. П. Оповідність в українській художній прозі / С. П. Бибик. – К. ; Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2010. – 287 с.; **Їжакевич 1961** – Їжакевич Г. П. Мова драматургії / Г. П. Їжакевич // Курс історії української літературної мови / за ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – Т. ІІ. – С. 344 – 361; **Ожигова 2003** – Ожигова О. В. Стилізація усно-розмовної мови в текстах сучасної української драматургії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова" / О. В. Ожигова. – К., 2003. – 23 с.; **Панько 1992** – Панько Т. І. Мова і нація в естетичній концепції І.Франка / Т. І. Панько. – Л. : Світ, 1992. – 192 с.; **Пещак 1979** – Пещак М. М. Стиль ділових документів XIV ст. (Структура тексту) / М. М. Пещак. – К. : Наук. думка, 1979. – 268 с.; **Русанівський 1978** – Русанівський В. М. Народнорозмовна мова як джерело розвитку східнослов'янських літературних мов XVI – поч. XVIII ст. / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1978. – 26 с.; **Статєєва 1997** – Статєєва В. І. Українські письменники про проблеми літературної мови та мовознавства кінця XIX – початку XX ст. / В. І. Статєєва. – Ужгород : Патент, 1997. – 408 с.; **Чапленко 1955** – Чапленко В. Українська літературна мова (XVII – 1917 р.) / В. Чапленко. – Нью-Йорк, 1955. – 328 с.; **Шевельов 1998** – Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941): Стан і статус / Ю. Шевельов. – Чернівці : „Рута", 1998. – 208 с.; **Щерба 1957** – Щерба Л. В. Избранные труды по русскому языку / Л. В. Щерба. – М. : Наука, 1957. – 188 с.; **Януш 1983** – Януш Я. В. Мова української класичної драматургії / Я. В. Януш. – Л. : Вид-во при ЛДУ ВО „Вища школа", 1983. – 147 с.

Бибик С. П. Статус усної практики в концепції історії української літературної мови

Стаття присвячена проблемі вивчення ролі усної форми літературної мови у формуванні її функціонально-стильових різновидів та загальних норм комунікації. Представлено погляди істориків мови на екстралінгвальні чинники формування літературного стандарту, ролі соціуму та мовних особистостей у становленні загальних дикційних, орфоепічних та мовно-естетичних норм. У контексті історії української

літературної мови закцентовано увагу на ролі усної комунікації у виробленні писемних норм ділової мови, підкреслено вагу сценічної мови та драматургійного дискурсу у формуванні норм усного літературного спілкування та виразових функцій складників оралізованої практики, підкреслено значення епістолярної культури як дзеркала усно-розмовних норм в інтелігентському середовищі, відзначено вплив публічної мови, зокрема й радіомовлення, освітньо-навчальної усної мови у формуванні загальної літературної норми.

Ключові слова: усна літературна мова, історія літературної мови, стильова норма, усна ділова мова, мова сцени, публічна мова.

Бибик С. П. Статус устной практики в концепции истории украинского литературного языка

Статья посвящена проблеме изучения устной формы литературного языка в формировании его функционально-стилевых разновидностей та общих норм коммуникации. Представлены взгляды историков языка на экстралингвистические факторы формирования литературного стандарта, роли социума и языковых личностей в становлении дикционных, орфоэпических и языково-эстетических норм. В контексте истории украинского литературного языка сделан акцент на роли устной коммуникации в становлении письменных норм деловой речи, подчеркнут вес сценической речи и драматургического дискурса в формировании норм устного литературного общения и выразительных функций составляющих орализованной практики, подчеркнуто значение эпистолярной культуры как зеркала устно-разговорных норм в интеллигентской среде, отмечено влияние публичной речи, в том числе и радиовещания, обучающей устной речи в формировании общей литературной нормы.

Ключевые слова: устный литературный язык, история литературного языка, стилевая норма, устная деловая речь, язык сцены, публичная речь.

Bybyk S. P. The status of the oral practice in the concept of history of the Ukrainian literary language

The article deals with the analysis of the problem of studying the oral form of the literary language in the formation of its functional and stylistic varieties and general norms of communication. The viewpoints of language historians on the extralinguistic factors of the formation of the literary standard and the role of the society and linguistic personalities in the formation of the articulation, orphoepic and linguistic and esthetic norms have been presented. In the context of the history of the Ukrainian literary language, an accent has been made on the role of the oral communication in the formation of the written norms of business speech. The influence of the stage speech and drama discourse on the formation of the norms of oral literary communication and the expressive functions of the components of the oralized practices has been

accentuated. The significance of the epistolary culture as a reflection of oral and colloquial norms in the stratum of the intelligentsia has been stressed; the impact of public speech including the language of radio and the educational value of the oral speech in the formation of the general literary norm have been substantiated. Special attention has been given to the analysis of the problem of further investigation of the facts of rise of the oral literary speech in the history of the Ukrainian culture starting from the ancient times, especially in the 19th and 20th centuries as the key but still scantily examined periods regarding the status of the oral speech in working out the literary standard in the process of audio, visual, psycho-emotional and informational and propagandistic influence on the cultural and national consciousness of the population of Ukraine.

Key words: oral literary language, history of literary language, stylistic norm, oral business speech, stage language, public speech.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2013 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

О. М. Бондаренко (Слов'янськ)

УДК 811.111'25

ПРОДУКТИВНІ ПРИЙОМИ ПЕРЕКЛАДУ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Сьогодні, у період стрімкого розвитку науки й техніки, спостерігаємо гостру потребу в перекладі великої кількості фахової інформації з інших мов, а отже, і в дослідженнях прийомів перекладу лексичного наповнення науково-технічної літератури українською мовою. Якість перекладу такого виду літератури значною мірою залежить, по-перше, від особливостей науково-технічної літератури і, по-друге, від рівня мовної та загальної науково-технічної компетенції перекладача. Оскільки існують різноманітні екстра- та інтралінгвістичні характеристики слів-термінів, здійснення перекладу навіть на лексичному рівні є зовсім непростим завданням.

У мові науки й техніки ми маємо справу із стабільним, інформаційно насиченим шаром лексики – термінологічними одиницями, норма яких хоча й узгоджена з нормами загальновживаної мови, але має власні суттєві особливості. Терміни та реалії, якими так насичена науково-технічна література, найчастіше потрапляють до групи безеквівалентних лексичних одиниць. „Безеквівалентні терміни виникають у результаті такого очевидного факту, що наукові відкриття, технічні удосконалення, технологічні інновації відбуваються та виникають спочатку в одній країні, а потім стають надбанням інших.

Тому й відповідне збагачення понятійного апарату в тій або тій сфері відбувається нерівномірно: на певних етапах одна мова випереджає іншу" [Латышев 1981: 121].

Зазначене вище дає підстави стверджувати про необхідність порівняльних досліджень терміносистем щодо їх семантичних розбіжностей, а також розробки конкретних перекладацьких прийомів, що сприятимуть точному та адекватному перекладу безеквівалентних термінологічних одиниць з англійської мови на українську та навпаки.

Проблемами термінології в перекладознавчому аспекті глибоко займалися такі провідні лінгвісти, як Л. Андрієнко [Андрієнко 2002], О. Ахманова [Ахманова 1957], Л. Білозерська [Білозерська 2010], В. Карабан [Карабан 2002], Т. Соколова [Соколова 2000], проте проблема перекладу безеквівалентної термінології залишається ще не достатньо вивченою, а саме її частина щодо продуктивних прийомів перекладу безеквівалентних термінів.

Мета статті – з'ясувати найбільш продуктивні прийоми перекладу безеквівалентної термінології, реалізація яких здатна забезпечити термінологічну еквівалентність під час перекладу термінів з англійської мови на українську. Для досягнення цієї мети визначені такі основні завдання: 1) дати загальну характеристику понять „термін" та „терміносистема"; 2) виявити причини безеквівалентності на лексичному рівні; 3) з'ясувати й проаналізувати продуктивні прийоми перекладу безеквівалентної термінології; 4) розглянути умови подолання труднощів перекладу.

Термін, як і всі інші мовні універсалії, важко піддається дефінуванню. Через складність і дискусійність такого завдання у лінгвістиці існує чимало найрізноманітніших спроб визначення термінів [Білозерська 2010: 17].

У межах нашого дослідження ми спираємося на визначення лінгвіста О. Ахманової, яка пропонує таку дефініцію: „термін – це слово чи словосполучення спеціальної (наукової, технічної і т. п.) мови, яке створене, отримане чи запозичене для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів" [Ахманова 1957: 95 – 96].

Як терміни можуть використовуватись і слова, що застосовуються майже виключно в рамках науково-технічного стилю (***asteroid*** – *астероїд*, ***depth charge*** – *глибинна бомба* тощо), і спеціальні значення, які застосовуються і в певній галузі, і як загальнонародні слова (***dead*** – *бездієвий; нерухомий; непід'єднаний* (в електриці); *використаний* (в поліграфії), а не тільки *мертвий*), що мають добре всім відомі загальновживані значення.

При всій відмінності й багатогранності сучасних галузей наукового знання і властивих їм понять існує низка спеціальних ознак, що визначають суть терміна як особливої мовної одиниці. Серед основних ознак терміна можна виокремити зазначені нижче.

Системність. Термін входить до певної терміносистеми, у якій він має термінологічне значення. За межами своєї терміносистеми термін може мати зовсім інше значення: ***storage*** *– пам'ять* (в обчислювальній техніці); *склад, сховище* (в інших сферах).

Наявність дефініції. Кожний науковий термін має дефініцію, яка чітко окреслює, обмежує його значення: ***market value*** *– ринкова ціна (грошова сума, що сплачується за конкретний товар).*

Точність. Термін повинен якнайповніше й найточніше передавати суть поняття, яке він позначає: ***profit*** *– прибуток*.

Тенденція до однозначності в межах своєї терміносистеми. Якщо більшість слів загальновживаної мови багатозначні, то більшість термінів – однозначні, що зумовлено їхнім призначенням: ***computer*** *– комп'ютер*.

Нейтральність. Відсутність емоційно-експресивного забарвлення.

Стислість. Зручно користуватися короткими термінами, але не завжди вдається утворити короткий термін, який би при цьому був ще й точним [Білозерська 2010: 19 – 20].

Термін може існувати лише як елемент терміносистеми, якщо під останньою розуміти впорядковану сукупність термінів, які адекватно висловлюють систему понять теорії, що описують певну спеціальну сферу людських знань чи діяльності [Д'яков 2000: 11].

Ми вважаємо, що терміносистема мови перекладу є принципово неповторною, як і лексична система загалом. Це пов'язано з такими чинниками:

• терміносистема є частиною лексичної системи національної мови, отже, вона певною мірою відображає його національно-культурну специфіку;

• терміносистема відображає наочно-понятійну сферу конкретної дисциплінарної галузі, яка також може різнитися в різних культурах;

• терміносистема завжди динамічна, вона постійно змінюється, і в системних стосунках між мовними одиницями, і стосовно семантичного змісту окремої термінологічної одиниці.

Чинники, зазначені вище, дозволяють розглядати терміни як безеквівалентні або частково еквівалентні одиниці.

Аналіз лінгвістичних досліджень дозволив виділити причини безеквівалентності на лексичному рівні:

1) відсутність предмета або явища в житті народу;

2) відсутність тотожного поняття;

3) відмінність лексико-стилістичних характеристик;

4) тимчасове відставання однієї з мов у розвитку системи понять у тій або тій галузі [Ахманова 1957; Білозерська 2010; Борисова 2000; Д'яков 2000].

До безеквівалентної термінології належать два різновиди англійських термінів:

1. Терміни, що називають явища (поняття), відсутні у вітчизняній дійсності: ***custodian; temporary difference; valuation allowance*** та інші.

2. Терміни, що називають явища, які виникли у вітчизняній дійсності (зокрема, протягом останнього десятиліття), але й досі ще не сформували окрему категорію в понятійному апараті відповідної професійної сфери: у цьому випадку недиференційованість видового поняття є причиною відсутності терміна: ***dilutive securities*** *– цінні папери, що розводнюють капітал;* ***Group voting*** *– акції групи [компаній], що голосують;* ***mortgage backed liability*** *– зобов'язання, забезпечені заставою нерухомості;* ***parent holding*** *– акції у власності материнської компанії;* ***termination income benefit*** *– грошова допомога, що виплачується після закінчення терміну дії договору* [Бреус 2001: 67].

Зазначимо, що в термінів другого різновиду немає саме терміна-еквівалента, але нерідко існує той, що рекомендований двомовними словниками еквівалент – передтермін, що є поєднанням термінів і загальновживаних лексичних одиниць. Цей еквівалент передає значення терміна, але не відповідає вимогам, що висуваються до термінів: він не позначає видового поняття в системі мови, не характеризується стислістю, незмінністю структури, семантичною злитістю. Отже, відмінності в системі понять двох мов, зумовлені екстралінгвістичними чинниками, створюють об'єктивні умови для виникнення безеквівалентності.

Проблема відсутності терміна-еквівалента в жодному випадку не означає неможливість перекласти термін і може бути вирішена за допомогою використання під час перекладу інших мовних засобів.

Слід пам'ятати, що з однієї мови на іншу терміни не перекладають як звичайні слова. Оптимальним є такий шлях перекладу термінів: „поняття – український термін", а не „іншомовний термін – український термін", з якої мови не відбувався б переклад, тобто пошук терміна-відповідника починається з аналізу властивостей нового поняття. Цілком можливо, що якась із властивостей „підкаже" іншу назву цьому поняттю, ніж вона є в мові, з якої здійснюється переклад. Якщо поняття ґрунтується на його найголовнішій властивості чи вдалому порівнянні, то й в інших мовах ці ознаки братимуться за визначальні (наприклад, у комп'ютерній термінології: ***user*** *– користувач,* ***mouse*** *– мишка*). У таких випадках переклад терміна перетворюється на переклад звичайного слова, що є найпростішим шляхом підбору власномовної назви до певного наукового поняття.

Більшість термінологічних одиниць створено на базі інтернаціональної лексики й інтернаціональних морфем, і через це дуже часто може виникати ілюзія термінологічної тотожності, якої насправді немає, або спроба відтворити лексичну структуру терміна на основі значення його складових морфем. Подібні ситуації часто стають причиною неточностей або навіть серйозних помилок під час перекладу.

Переклад термінології здійснюється різними способами, а саме за допомогою таких міжмовних лексичних, лексико-семантичних та лексико-граматичних трансформацій. Завдання перекладача полягає у

правильному виборі того чи того прийому в процесі перекладу, щоб якнайточніше передати значення будь-якого терміна.

На практиці для перекладу термінологічних одиниць перекладачі часто застосовують прийоми транслітерації і транскрипції (транскодування). При цьому слід згадати про те, що такі способи, з одного боку, сприяють інтернаціоналізації термінологічної системи, з іншого боку, наслідком таких прийомів перекладу може стати поява необґрунтованих запозичень, що руйнують цілісність терміносистеми в цілому. Перш ніж застосовувати цей спосіб перекладу, перекладач повинен переконатися, що в мові перекладу відсутній відповідник терміна, що перекладається, інакше через транскодування в мові перекладу можуть виникнути синонімічні терміни, а це порушує чіткість і стрункість певної терміносистеми: ***pagination*** *– пагінація, нумерація сторінок*.

Безеквівалентність характерна для невеликої кількості однослівних термінів, та лише деякі з них беруть участь у формуванні похідних складених термінів. Якщо значення безеквівалентного ключового терміна передає український термін (або загальновживане слово) близької семантики, то й у перекладі похідного терміна відповідний терміноелемент рекомендується перекладати тим самим способом. У переважній більшості випадків для передачі значення складеного терміна може використовуватися калькування [Бреус 2001: 65].

У процесі аналізу прийомів перекладу безеквівалентних складених термінів виявляються описані нижче закономірності:

1. Під час перекладу безеквівалентної термінології може бути використаний роз'яснювальний (описовий) переклад, що дозволяє передати значення терміна доволі точно, але багатокомпонентне словосполучення ускладнює синтаксичну структуру відповідної пропозиції: ***holding gain*** *– дохід від збільшення вартості активів;* ***listed company*** *– компанія, акції якої продаються на фондовій біржі;* ***purchase commitments*** *– зобов'язання з оплати розміщених замовлень;* ***stock option plan*** *– програма пільгового придбання персоналом акцій компанії.*

Описовий прийом застосовують у процесі перекладу новітніх авторських термінів-неологізмів, які подані зазвичай у лапках. Часто зустрічається поєднання прийому транскодування з подальшим поясненням або описом [Андрієнко 2002: 22]. Тому під час перекладу будь-якого тексту, технічного або художнього, не слід плутати значення слова як терміна певної галузі з його звичайним загальновживаним значенням, що застосовується здебільшого в текстах художнього стилю.

2. Під час перекладу переважної більшості безеквівалентних термінів може бути застосований прийом калькування: ***temporary difference*** *– тимчасова різниця;* ***identifiable assets*** *– активи, що ідентифікуються;* ***unremitted earnings*** *– неоплачені доходи;* ***unrealized gain*** *– нереалізований прибуток*.

3. При калькуванні безеквівалентних складених термінів можуть використовуватися і лексико-граматичні трансформації – зокрема, експлікація єднальних компонентів або декомпресія одного з терміноелементов: *customer acceptance – прийнятність товару для покупця; sale-leaseback transaction – операція з продажу майна до поворотного лізингу* [Борисова 2000: 56].

Основна умова подолання труднощів перекладу безеквівалентної термінології полягає в детальному аналізі описаного явища й передачі його термінами, що вже є усталеними в науці. Актуальні наукові проблеми, найновіші технічні винаходи й відкриття висвітлюються у друкованих виданнях і насамперед у періодичних виданнях, до яких і повинен звертатися перекладач. Важливою стає тут консультація фахівця в цій галузі. Спочатку необхідно точно встановити, у чому полягає описувана в іншомовному перекладі проблема й у чому полягають проблеми її викладу в перекладі. Як уже зазначалося вище, проблема може полягати в описі нових процесів, понять або найновіших винаходів. Перекладач повинен уважно зіставити всі випадки вживання нових термінів, що їх важко передати засобами української мови, щоб із загального змісту тексту скласти чітке уявлення про проблему, що описана.

Для будь-якого наукового тексту характерна певна повторюваність термінів. Тому для правильної передачі значення незнайомого та відсутнього в словниках терміна або термінологічного сполучення дуже важливо врахувати і зіставити всі випадки його вживання в конкретному тексті і лише після цього спробувати з'ясувати значення терміна шляхом ознайомлення зі спеціальною літературою з цього питання. У пригоді перекладачеві стане й перекладна література, особливо якщо є можливість порівняти текст оригіналу й текст перекладу. Тому слід користуватися не тільки перекладними словниками термінів, але й спиратися на фахову довідкову літературу, а нерідко й консультуватися зі спеціалістами.

У процесі дослідження доведено, що разом із розвитком науково-технічного прогресу зростає й актуальність проблеми перекладу безеквівалентних термінів. Виявлено причини безеквівалентності на лексичному рівні: відсутність предмета, явища або тотожного поняття в житті народу; відмінність лексико-стилістичних характеристик двох мов. Розглянуто умови подолання труднощів перекладу: детальний аналіз описаного явища і передача його вже усталеними термінами; звернення по допомогу до наукових періодичних видань; консультація фахівця необхідної галузі; робота із фаховою довідковою літературою. Також проаналізовано прийоми перекладу безеквівалентної термінології (калькування; транскрипція або транслітерація; описовий (роз'яснювальний) переклад) та з'ясовано доречність їх застосування.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку полягають у розробці завдань та системи вправ, які допоможуть майбутнім

перекладачам та вчителям англійської мови подолати труднощі перекладу безеквівалентної термінології.

Література

Андрієнко 2002 – Андрієнко Л. О. Науково-технічний переклад : конспект лекцій і дидактичний матеріал для студентів лінгвістичних спеціальностей / Л. О. Андрієнко – Черкаси : ЧДТУ, 2002. – 92 с.; **Ахманова 1957** – Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова. – М. : Учпедгиз, 1957. – 157 с.; **Білозерська 2010** – Білозерська Л. П. Термінологія та переклад : навч. посіб. / Л. П. Білозерська, Н. В. Возненко, С. В. Радецька. – Вінниця : Нова кн., 2010. – 232 с.; **Борисова 2000** – Борисова Л. И. Пособия по научно-техническому переводу (методологический обзор) / .Л. И. Борисова. – М. : МПУ, 2000. – 72 с.; **Бреус 2001** – Бреус Е. В. Теория и практика перевода с английского языка на русский : учеб. пособие / Е. В. Бреус. – Ч. І. – М. : Изд-во УРАО, 2001. – 104 с.; **Д'яков 2000** – Д'яков А. С. Основи термінотворення : семант. та соціолінгв. аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім „КМ Academia", 2000. – 218 с.; **Карабан 2002** – Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми : навч. посіб. / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова кн., 2002. – 564 с. **Латышев 1981** – Латышев Л. К. Курс перевода (эквивалентность и способы ее достижения) / Л. К. Латышев. – М. : Междунар. отношения, 1981. – 248 с. **Соколова 2000** – Соколова Т. В. Особенности перевода английских экономических текстов / Т. В. Соколова // Социальные и гуманитарные исследования : традиции и реальности : межвуз. сб. науч. тр. – Саранск, 2000. – С. 341 – 342.

Бондаренко О. М. Продуктивні прийоми перекладу безеквівалентної термінології

Розвідку присвячено аналізу найбільш продуктивних прийомів перекладу безеквівалентної термінології, реалізація яких здатна забезпечити термінологічну еквівалентність під час перекладу термінів з англійської мови на українську.

У статті окреслено актуальність проблеми перекладу безеквівалентних термінів та необхідність її ретельного вивчення. Наведено загальну характеристику понять „термін" та „терміносистема". Виявлено причини безеквівалентності на лексичному рівні. Також проаналізовано прийоми перекладу безеквівалентної термінології. Розглянуто умови подолання труднощів перекладу безеквівалентної термінології.

Ключові слова: безеквівалентна термінологіїя, прийоми перекладу, термін, терміносистема, калькування, транслітерація, транскрипція, описовий переклад.

Бондаренко Е. Н. Продуктивные приемы перевода безэквивалентной терминологии

Исследование посвящено анализу наиболее производительных приемов перевода безэквивалентной терминологии, реализация которых способна обеспечить терминологическую эквивалентность при переводе терминов с английского языка на украинский.

В статье автор доказывает актуальность проблемы перевода безэквивалентных терминов и необходимость ее тщательного изучения. Приведена общая характеристика понятий „термин" и „терминосистема". Выявлены причины безэквивалентности на лексическом уровне. Проанализированы приемы перевода безэквивалентной терминологии. Рассмотрены условия преодоления трудностей перевода безэквивалентной терминологии.

Ключевые слова: безэквивалентная терминологиия, приемы перевода, термин, терминосистема, калькирование, транслитерация, транскрипция, описательный перевод.

Bondarenko O. M. The productive ways of the translation of equivalent-lacking terminology

The research is devoted to the analysis of the most productive ways of translation of equivalent-lacking terminology, the implementation of which is capable of providing terminological equivalency while translating the terms from English into Ukrainian. The author has proved the relevance of translation problem of equivalent-lacking terms and the need for its careful study. The author of the article has mentioned that equivalent-lacking terms appear in the result of the obvious fact that scientific discoveries, technological improvements and technological innovations occur first in one country and then become the property of the others. That is why the research of the methods of translation of lexical content of scientific and technical literature into Ukrainian is the point of first consideration. The general characteristics of the concepts of "term" and "term system" have been produced. The reasons of nonequivalence at the lexical level have been revealed. They are the following: the absence of the object, phenomenon or the concept of identity in the lives of the people, the difference of lexical and stylistic characteristics of the two languages. The ways of translation of equivalent-lacking terms have been analyzed. Among the basic ways of translation the author has singled out the following: by calque; transcription or transliteration; descriptive translation. The appropriateness of applying of every way of translation, specified above, has been cleared out. The conditions for overcoming the difficulties in the process of translation of equivalent-lacking terminology have been examined. Among them the author has payed special attention to the conditions of detailed analysis of the described phenomenon and its transfer by the established terms; access to scientific periodicals; specialist advice in required field; work with professional reference books.

Key words: equivalent-lacking terminology, ways of translation, term, term system, calque; transcription, transliteration, descriptive translation.

Стаття надійшла до редакції 25.12.2012 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

О. М. Гайда (Львів)

УДК 811.161.2’367.633„15/16”(045)

ЗМІНИ В СЕМАНТИЦІ НЕПОХІДНИХ ПРИЙМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI – XVII ст.

Із-поміж непохідних прийменників української мови XVI – XVII ст. прийменник *за* є одним з найчастотніших. У документах Львівського Ставропігійського братства (далі – ЛСБ) виявлено, зокрема, понад 600 випадків його використання. Питання про особливості функціонування прийменника *за* не було об’єктом системного дослідження, тому воно й надалі актуальне для істориків української мови.

Мета статті полягає в аналізі семантичної структури прийменника *за* на основі деяких тогочасних граматик, документів ЛСБ, „Словника староукраїнської мови XIV – XV ст.” та „Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.”. Для порівняння важливо встановити специфіку цього прийменника в сучасній українській мові.

Якщо взяти до уваги кодифікацію прийменника *за* в давніх українських граматиках, то, наприклад, Лаврентій Зизаній у праці „Грамматіка словенска” (1596) в розділі „Ѡ прєдлозѣ” („часть слова склонѧємa, прє(д) иными слова част(ъ)ми полагаєма”) серед сімнадцяти прийменників (*въ, къ, съ, прє(д)/прєдо, на(д)/надо, по(д)/подо, ѡ, на, по/по нас, при, ꙋ, ѡ(т), изъ, чрєзъ, по/вє(д)лугъ, ради, вмѣсто*) не подає прийменника *за* [Зизаній 1980].

Натомість Мелетій Смотрицький у праці „Грамматіки Славєнскиѧ правилноє Сvнтаґма…” (1619) подає двадцять прийменників: *оу, ѡ(т), изъ (або съ), во, со, на, над, ѡ (або ѡб(ъ), по “сказуємоє Рѡсски / вєдлугъ”, по(д), при, до, ко, за, вос, нис, рас, прє, про* [Смотрицький 1979]. Прийменник, за М. Смотрицьким, має тільки категорію відмінка, тобто тут ідеться про вживання прийменників із відмінковими формами, зокрема прийменник *за*, поєднаний з родовим відмінком, виражає часові відношення: *за оутра оуслышни г(с)ла мой Цр҃ю; за Царѧ Конста(н)тіна и Матєрє єгѡ єлєны* [Там само]. Зі знахідним відмінком цей прийменник „знамєнꙋѧ вспать, вмѣстѡ, винꙋ, длѧ, прє”: *иди за мѧ Сатано; водаша ми злаѧ за бл҃гаѧ; за бєзаконїѧ нашѧ навєлъ єси сіѧ на насъ; за грѣшки ки оумре бє҃грѣшный; за скꙋдость наказанны(х) мужєй*; з орудним

відмінком прийменник *за* реалізовує значення „вслѣдъ”, тобто вказує на особу чи предмет, услід яких спрямована дія: *иди за мною* [Там само].

Праця „Граматыка словенская, написана пре(з) Іωанна Ужевича словѧнина славнои Академїи пари(з)скои в(ъ) теωлогїи студента в(ъ) Парижу” (1643) теж містить параграф про сполучуваність прийменників. Щодо кількості, то їх „може бути стільки, скільки і в латинів, але їх властивості щодо сполучення слів дуже різні. Деякі з них у латинів полюбляють знахідний відмінок, а слов’яни вживають їх з давальним або з родовим” [Ужевич 1970]. До класу прийменників учений зараховує *до, у, з той страны, з ѡной страны, ѡколо, за, подлє, вєдлє, вєдлугъ, подлугъ, мимо, близко, бєзъ/бєз, ѡкромъ, прочъ, ѡпрочъ, кромє, длѧ, потай, прєзъ, чєрєзъ, ѡд/ѡт, к/кү, противко/противъ/напротивъ, на, мєжи, надъ/надо, прєдъ/прєдо, ѡбъ, при, по, в/во, ѡ, з/зо*. Прийменник *за* у граматиці Івана Ужевича підпорядковується родовому відмінкові у значенні *за*, знахідному та орудному – у значеннях *за* та *після*. Слово *за* в значенні „pro” [за] сполучається зі знахідним відмінком, напр.: *штүка за штүкү* , *ласка за ласкү*; *милость за милость*. Але *за*, означаючи „по той бік”, сполучається з орудним відмінком при дієсловах на означення спокою, тобто статичності, як-от: *войско стоить за рѣкою*, *гости сєдѧть за столомъ*. При дієсловах на означення руху прийменник *за* сполучається зі знахідним відмінком: *єхалъ жєкглѧръ за морє*, *скочилъ хлопъ за конѧ*.

Загалом, автори граматик XVI – XVII ст. указують на такі семантичні відношення прийменників: часові, об’єктні, просторові, причини, мети. Основну увагу приділено сполучуваності прийменників з різними відмінками.

Щодо прийменника *за*, то вже писемні джерела XIV – XV ст. засвідчують його широку функціональність і такі семантичні відношення: часові, об’єктні, причинові, кількісні, мети, просторові, модальні, означальні, відношення належності. Семантика прийменника *за* в українській мові наступного періоду зазнала незначних змін. Відношення належності та модальності зникли, натомість з’явилися відношення способу дії (див. табл. 1[1]).

Таблиця 1

Прийменник **ЗА** (СУМ[14-15])	Прийменник **ЗА** (СУМ[16-17])
З родовим відмінком	
1. Виражає часові відношення: были за кнѧ(з) льва; какъ было за отца моєго при витовтѣ	**1.** Виражає часові відношення: было за кнѧзѧ Михайла; дворы и сєла ро(з)даны за староства кн̄зѧ костє(н)ти(но)ва

[1] Тлумачення використано із цитованих словників; деякі тлумачення встановлено за матеріалами Картотеки СУМ[16-17], що зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України (м. Львів).

2. Виражає об’єктні відношення: *вказує на особу або предмет, які є приводом чогось:* нє можє(т) быти кара(н) (!) за зло(г) соуда	–
Зі знахідним відмінком	
1. Виражає об’єктні відношення: *а) указує на особу або предмет, на які спрямована дія:* просити му бога за королѧ; за насъ и чада наша господа Бога молити *б) указує на предмет, за який виконується обмін, а також на ціну, за яку купується або продається:* дали єсмы о(т)мѣну за пєкули(ч); за другую половину да(л) м̄ ко(п) – – **2.** Виражає причинові відношення **(за)**: дали за єго вѣрную службу сєло михлинъ; слоужєбникъ за вїноу нє имєєть позывать кмєтѧ єго **3.** Виражає кількісні відношення **(за)**: купилъ пань пєтрашь за сорокъ гривєнъ; продал дѣлницоу свою иванскую за полсєдманацат коп **4.** Виражає відношення мети **(за, для)**: дали то(т) прихо(д) храмоу за нашє здравиє; а за болшєє потвєрждєнїє присѣгали єсми **5.** Виражає часові відношення: *а) указує на відрізок часу, протягом якого щось відбувалося* **(протягом):** а городовъ оу рускои зємли новыхъ нє ставити за В̄	**1.** Виражає об’єктні відношення: *а) указує на особу або предмет, на які спрямована дія* **(за):** проси(м) вашү мл(с)ть за никои слүги наши; за нєго го(то)ви єсмо үмирати *б) указує на об’єкт оплати* (**за**): записую за працу; за сѣножа(ти) лукашов(с)киє да(л) 2; за конѧ түрє(ц)кого далъ з(лт) 20 *в) указує на особу, предмет, які виступають або приймаються в ролі кого-, чого-небудь* **(за):** взѧл єсми собѣ за сына; Таѧ сє(с)сиѧ за двѣ маєт(т) сѧ розүмѣти *г) вказує на особу, за яку хтось виходить заміж* **(за):** вү(н)чѧкова дѣвька пүшла за маркова сн̄а **2.** Виражає причинові відношення **(за):** за єго вѣрную службү тоє мыто вєрнүли ємү; были караны за вы(с)түпокъ дєкрєтомъ **3.** Виражає кількісні відношення **(за):** продали за тисѧщоу; друка(р)ню за сүмү нємалүю выдвигнүли **4.** Виражає відношення мети **(за):** положили въ цр̄кви за своє здравїє; При үстави(ч)ныхъ мл̄тва(х) за доброє здоро(в)є **5.** Виражає часові відношення: *а) указує на відрізок часу, протягом якого щось відбувалося* **(за, протягом):** за ты(ж)дє(н) дано зло(т) 3; за живота Мирно и

лѣ(т); за двє лєтє николї ємѧ нє оупомина(л) сѧ	спокойнє Прожити
б) указує на часову межу дії **(після):** за В҃ нє(д)ли литовьскимъ кнѧзємъ стати оу холмѣ; тридєсѧ(т) гривєнъ имаємъ заплати(т) п(о) рож(с)вѣ х(с)вѣ за чотыри нєдѣли	*б) указує на часову межу дії* **(через, за):** рачил Єго Милость томꙋ выєханю рок зложити за дванадцат нєдѣль; за лѣ(т) двѣ далъ пожи(т)кꙋ цє(р)кви 40
в) указує на відрізок часу, що передував якомусь термінові **(за)** *чи в безприйменниковій конструкції:* дєржати ему тыи мыта до Матки Божее днѧ первое за неделю; держати до того жъ рокоу за нєдєлю пєрє(д) свѧтъки	–
6. Виражає просторові відношення **(за (що), по той бік (чого))**: она оу поущоу за рєкоу оуєждчала	**6.** Виражає просторові відношення **(за):** стѣна за зво(н)ницєю ро(з)рꙋиновала сѧ ба(р)зо
7. Виражає модальні відношення **(за, на)**: и былъ бы твоя милость зъ нашимъ господарємъ въ добромъ прыятєльствє за одинъ на кожъдого єго милости нєпрыятєля	–
8. Виражає означальні відношення **(для)**: мѣсто за пасикоу чєрєз Сърєт оу поустини	–
З орудним відмінком	
1. Виражає просторові відношення **(за, на):** а придалъ єсмь єму озєра рыбнаѧ за днѣстромъ; другоє [сєло] єстъ за молдавою	**1.** Виражає просторові відношення **(за):** купили землю за Днѣпромъ; ѡ(д) добываннѧ воро(т) за зво(н)ницєю
2. Виражає об’єктні відношення:	**2.** Виражає об’єктні відношення:
вказує на особу або предмет, на які спрямована дія **(за, про):** за нимъ стати; писалъ еси до насъ за слугою своимъ	*а) вказує на особу або предмет, на які спрямована дія* **(за):** просили єго за нєю; за цѣхою при(и)ти нє хотѣлъ
–	*б) указує на особу або предмет, услід яких спрямована дія* **(за):** не смеють люди за ними садитися; за ты(м) лобызаніє дрꙋгъ дрꙋга
–	*в) указує на об’єкт чи суб’єкт заступництва, підтримки* **(за):** за пано(м) свє(т)чить нє

	можє(т); за никифоро(м) сторонꙋ дє(р)жа(л)
–	*г) указує на особу, за якою беруть придане (віно)* **(за):** за тою дочкою своєю вѣно далъ; за дєвъкою своєю посагꙋ дати
–	*д) указує на особу, за яку хто-небудь виходить заміж* **(за):** за кнѧзєм дватцат лєт (была); бꙋдꙋчи за дрꙋгимъ мꙋжомъ
3. Виражає означальні відношення **(за, з)**: дали листъ за нашими пєчатьми	**3.** Виражає означальні відношення **(за)**: дали и(н)тє(р)цызы за по(д)писо(м) рꙋкъ свои(х)
4. Виражає причинові відношення **(за (чим), з (чого), через (що)):** за повелиниемъ князя Свыдрыгаила былысмо у пана**;** по(д)писана сия капли(ца) за божьею мл҃ию короля польского	**4.** Виражає причинові відношення **(за (чим), з (чого), через (що)):** пашънѧ тамъ ѡпꙋщона за нєвъпокоємъ ѡтъ татаръ; за скваплєны(м) выи(з)до(м) мои(м) тоє сє стало
5. Виражає модальні відношення **(за)**: нехай они людей за себе зовуть	**5.** Виражає часові відношення:
на: тыи кнїгы имєю(т) быти за трємї ключи замькноути	*а) вказує на відрізок часу, протягом якого щось відбувалося* **(за, під час):** за Єго панством в покою сѣдимо; за тымъ разом пꙋщꙋ вси плѧкги мои на ср(д)цє твоє
–	*б) указує на часову межу дії* **(після):** пра(з)никы, котрыи за Па(с)хою идоу(т)
–	*в) указує на послідовну зміну чого-небудь* **(за):** ро(к) за роко(м) идꙋчи; до порѣ(д)кꙋ єлєкциєи ѡ(т)правованѣ всѣ братїѣ при(с)тупили
6. Виражає відношення належності кому **(за)**: записалъ жонѣ своє(и) вѣно, котораѧ тыми разы за борисо(м) єсть	*г) указує на заняття, при якому проводять час* **(за):** въ корчме за горилкою научилесь сѧ тое диялектыки
	6. Виражає відношення способу дії **(за)**: за квитомъ ихъ давати мають; маю(т) сѣ сходити за ѡбсыланѣ(м) знамєнє бра(т)ского

У мові документів ЛСБ прийменник *за* найчастіше виражає різні відтінки об'єктних відношень. Варто зауважити, що лексична значущсть прийменника у такому відношенні майже втрачається, оскільки він стає цілковито залежний від лексичної категорії дієслова, яке зв'язує з іменником [Гумецька 1960: 44]. Усе ж деяке смислове значення зберігається. Зі знахідним та орудним відмінками прийменник *за* вказує на особу або предмет, на які спрямована дія (у значеннях *за, для, про*): *Млт҃вү пи(л)нүю чинѧчи за пн҃а; ѡ(т)сылаю вєлицє дѣкүючи за үзычєнѧ ѡноє; тѣло и кровъ свою за нєго офѣрүє(м); Мовѧчи за єго зрадє(ц)ство, за возо(м) бѣгъ* тощо.

Типовим для прийменника *за* є те, що зі знахідним відмінком він вказує на об'єкт оплати (за). Документи ЛСБ фіксують велику частотність реалізації цього значення: *за ѡ(б)лѣплєнє школки далє(м) злѡ(т) 2; далє(м) за ѓа(н)кры гро(ш) 16; далє(м) за по(д)шитє бото(в); за тыє ѡба стосы далємъ зло(т) 30; выда(л) за два го(р)шьки г(р) 16* тощо. У більшості таких прийменникових конструкцій спостерігаємо сталий, ідіоматичний зв'язок прийменника *за* з дієсловом *дати* і його особовими, видовими, часовими формами. Тому структура словосполучення, у якому прийменник *за* вказує на об'єкт оплати, є такою: дієслово *дати* + прийменник *за* + іменник/займенник (у знахідному відмінку). Така конструкція закріпилася й у сучасній українській мові.

Прийменник *за* зі знахідним відмінком, виражаючи об'єктні відношення, також вказує на особу, предмет, які виступають в ролі кого-, чого-небудь, як хто-, що-небудь: *Принѧты(и) бы(л) до школы за рєктора; за братию собѣ ста(р)шүю нарє(к)ли; Таѧ сє(с)сиѧ за двѣ має(т) сѧ розүмѣти; сєсию за ба(р)зо потрєбнүю ү(с)мотрыли* тощо.

З орудним відмінком прийменник указує на особу або предмет, услід яких спрямована дія (за): *за возо(м) волочи(л); посилами за вами үсими; за ѡ(т)ступниками вдаючисѧ*. Із тим же відмінком прийменник *за* вказує на об'єкт чи суб'єкт заступництва, підтримки: *за никифоро(м) сторонү дє(р)жа(л); причинѧючисѧ за ку(н)цєвою до брати(и); будє(м) сє старати за помощєю бж҃їєю; за ла(с)кою всємогүчого Б҃га; за такови(м) спомаганїє(м) нє скоро би при(ш)ла до ко(н)ца своєго таа ст҃аа ц҃рков* тощо.

У текстах XVI – XVII ст., які стали джерелом формування словника української мови цього періоду, фіксуємо прийменник *за*, який вказує на особу, за яку хтось виходить заміж (за) (зі знах., оруд.) та на особу, за якою беруть придане (віно) або спадщину (за) (з оруд.) [СУМ$^{14\text{-}15}$ I: 370]. Документи ЛСБ для такого семантичного значення ілюстрацій не мають. Можливо, це зумовлено жанровою специфікою текстів ЛСБ.

Причинові відношення виражені в текстах ЛСБ прийменником *за*, який указує на причину, підставу якої-будь дії або стану та сполучається із знахідним та орудним відмінками: *за винү ѡдє(р)жалъ на зво(н)ници сѣдѣнѧ; за вшєлѧкиє үрѧды ѡ(т)дали; по(з)волили(с)мо за вє(р)но(ст)*

послγ(г); ѡ(т)стригнєны(и) ѡ(т) братства за γчи(н)ки; зволили судити, за щο сѧ ѡ(т)цъ иѡсифъ ба(р)зο γнѧлъ; за продолжєнѧ(м) часγ нє могγчи чєкати, за скваплєны(м) выи(з)до(м) мои(м) тоє сє стало тощо.

Відношення способу дії мають також високу частотність у текстах ЛСБ, проте поєднані лише з орудним відмінком: *докончивши за згодою братє(р)скою; дали(с)мо пєчати за ко(н)сє(н)сє(м) брати(и); ноки за ла(с)кою бж҃єю внє(с)ли прозбу; зозна(л) за вєликою тру(д)ностю; чинити за позволєнѧ(м) всѣхъ; хра(м) за накладо(м) наги(м) дѣла(л); нє хотѣлє(м) за намовою, нѣкоторы(х) людє(и) послγшє(н)ства ѡ(т)дати* тощо.

За матеріалами ЛСБ, часові відношення прийменник *за* виражає з родовим, знахідним та орудним відмінками. Спільним є значення, у якому прийменник указує на час, протягом якого щось відбувається, відбувалося: *за пановањ єи мл(с)ти(и); за вє(с) рокъ ѡ(д)дали; за ты(ж)дє(н) дано зло(т) 3; за живота мирно и спокойнє прожити.* Часто трапляються прийменникові конструкції типу дієслово *дати* + прийменник *за* + іменник на позначення часу (день, тиждень, рік) у знахідному відмінку: *ѡ(д)далъ за рокъ прєшлы(и); за вє(с) рокъ ѡ(д)дали; за ты(ж)дє(н) дано зло(т) 3; далє(м) за 5 д(н)* тощо.

Із знахідним відмінком прийменник *за* вказує на часову межу дії (через, за): *ѡ(д)далъ за два роки чы(н)жу; за лѣ(т) двѣ далъ пожи(т)кγ цє(р)кви 40; ѡбєца(л) выдати за нєдє(л) 4.* З орудним відмінком – на часову межу дії (після) та на послідовну зміну чого-небудь (за): *за трєтими позвами γ права нє становилъ; за ты(м) до порѧ(д)кγ єлєкциєи ѡ(т)правованѧ всѣ братїѧ при(с)тупили.*

Кількісні відношення прийменник *за* виражає тільки зі знахідним відмінком: *продали(с)мо были за зло(т) стоѡ смьдєсє(т); за сγмγ нємалγю выдвигнγли; залє(д)ва γдали(х)мо за 16//15; продалє(м) за зло(т) 18; лїно(в) старγю прода(но) за з(л) 15; 2 платви дѡлгиє куплєны за зло(т) 2//26; сто(р)говалє(м) за золоты(х) 55* тощо. У XVI–XVII ст., виражаючи згадані вище відношення, прийменник *за* вказує лише на суму, вартість чого-небудь, реалізовану під час купівлі, продажу. Тому зазвичай до прийменникової конструкції входять лише різні форми дієслів *купити, продати, сторгувати, дати*.

Поодинокими в текстах ЛСБ є випадки вживання прийменника *за* для вираження відношення мети, означальні та просторові: *за спасєнїє своє да(л) зло(т) 9//15; за ѡ(т)пγщєнїє грѣхо(в) з дѡб(р)и(х) заслγги єго на цє(р)ковъ ѡ(т)дали злѡ(т) 30; книги за повєлєнїємъ нашымъ пє(р)во, и посємъ изданныѧ; стѣна за зво(н)ницєю ро(з)ргиновала сѧ ба(р)зо* тощо.

Отож у текстах ЛСБ виявлено вісім смислових відношень прийменників (подаємо за частотою вживання): об’єктні, причинові, способу дії, часові, кількісні, мети, означальні, просторові. Прийменник *за* у документах ЛСБ виражає повну систему смислових відношень, які були притаманні цьому прийменникові в XVI – XVII ст. загалом.

Сучасні граматисти української літературної мови дещо змінили трактування службових частин мови. Зокрема, автори монографії „Теоретична морфологія української мови” виділяють (на основі таких ознак як контактність – дистантність, динамічність – статичність) лише три основні семантичні типи прийменників: просторові, темпоральні та логічні. Значення всіх типів прийменник *за* виражає з орудним та знахідним відмінками [Вихованець 2004: 333].

На основі матеріалів одинадцятитомного „Словника української мови” за ред. І. Білодіда можемо стверджувати, що в сучасній українській літературній мові прийменник *за* має значно ширшу семантичну структуру, ніж у період XVI –XVII ст. Окрім уже вказаних смислових відношень, сучасний прийменник *за* зі знахідним відмінком виражає ще й відношення способу дії та означальні відношення (*зачіпити мене вважав за найкраще саме з того як мені сидіти, вісника за цей рік не бачив, освіту маєш за вісім класів*), з орудним відмінком – відношення мети (*мов на остатній суд мертвеці за правдою встають*) [СУМ І: 11]. До того ж у смислових відношеннях відбулася деталізація (або розширення) значення. До прикладу, прийменник *за*, виражаючи часові відношення з родовим відмінком, загалом указує на час, період, коли що-небудь відбувається або відбувалося: *за пановань єи мл(с)ти(и).* Проте, сучасна прийменникова конструкція має конкретніше значення: вона вказує на особу, в період життя або діяльності якої здійснюється, відбувається що-небудь *(як добре було за батька жити),* або вказує на предмет, явище, при наявності якого що-небудь відбувається *(за сонця увійти в місто; ще за холодка пригнати биків)* [СУМ І: 10]. Ширшим стало значення прийменника, який виражає кількісні відношення зі знахідним відмінком. У сучасній українській мові він вказує ще й на означення якої-небудь міри, межі або перевищення якої-небудь міри, кількості чогось (*стоїть за 15 кроків; перейшло за північ*) [СУМ І: 11], а не лише на суму, вартість чого-небудь, реалізовану під час купівлі, продажу.

Джерела та їхні умовні скорочення

ЛСБ – Документи Львівського Ставропігійського братства (XVI – середина XVII ст.) // Львівський державний історичний архів, ф. 129, оп. 1; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. / редкол. І. К. Білодід та ін. – К. : Наук. думка, 1972. – Т. ІІІ. – 799 с.;**СУМ$^{14\text{-}15}$** – Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. : у 2 т. / гол. редкол. Л. Л. Гумецька]. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. І. – 630 с.; **СУМ$^{16\text{-}17}$** – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред. Д. Гринчишин. – Л. : Друкарня вид. фірми „Афіша”, 2002. – Вип. 9. – 255 с.

Література

Вихованець 2004 – Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : акад. граматика укр. мови / І. Вихованець,

К. Городенська ; за ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.; **Гумецька 1960** – Гумецька Л. Первинні прийменники і їх синтаксичні функції в українських грамотах XIV–XV ст. / Л. Гумецька // Дослідження і матеріали з української мови. – К. : Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1960. – Т. III. – С. 37 – 51; **Зизаній 1980** – Зизаній Л. Граматика словенська [Електронний ресурс] / Лаврентій Зизаній ; підготовка факсимільного видання та дослідження пам’ятки В. В. Німчука. – К. : Наук. думка, 1980. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/; **Смотрицький 1979** – Смотрицький М. Граматика слов’янська [Електронний ресурс] / Мелетій Смотрицький ; підготовка факсимільного видання та дослідження пам’ятки В. В. Німчука. – К. : Наук. думка, 1979. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/smotrgram/sm.htm; **Ужевич 1970** – Ужевич І. Граматика слов’янська [Електронний ресурс] / І. Ужевич ; підгот. до друку І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький. – К. : Наук. думка, 1970. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/uzhgram/uz.htm.

Гайда О. М. Зміни в семантиці непохідних прийменників української мови XVI – XVII ст.

У статті розглянуто семантичну структуру прийменника *за* української мови XVI – першої половини XVII ст. Автори тогочасних граматик у своїх працях відносять досліджувану мовну одиницю до класу прийменників та вказують на її широку функціональність і сполучуваність з родовим, знахідним та орудним відмінками. З’ясовано, що прийменник *за* досліджуваного періоду виражав вісім смислових відношень: об’єктні, причинові, способу дії, часові, кількісні, мети, означальні, просторові. Аналіз документів ЛСБ свідчить про повну відповідність системи смислових відношень прийменника *за* у цій пам’ятці загальній семантичній структурі досліджуваного прийменника у XVI – XVII ст. Встановлено, що, найчастіше прийменник *за* у мові документів ЛСБ виражає різні відтінки об’єктних відношень. Виявлено, що у сучасній українській літературній мові прийменник *за* виражає значно ширшу семантику, ніж у період XVI – XVII ст. Характерною для досліджуваної мовної одиниці є також тенденція до деталізації значення.

Ключові слова: прийменник, семантична структура, семантичні відношення, граматика, історія мови.

Гайда О. М. Изменения в семантике непроизводных предлогов украинского языка XVI – XVII вв.

В статье рассматривается семантическая структура предлога *за* украинского языка XVI – первой половины XVII в. Авторы грамматик того времени в своих работах относят исследуемую языковую единицу к классу предлогов и указывают на ее широкую функциональность и сочетаемость с родовым, винительным и творительным падежами. Выяснено, что предлог *за* исследуемого периода выражал восемь

смысловых отношений: объектные, причинные, образа действия, времени, количественные, цели, атрибутивные, пространственные. Анализ документов ЛСБ свидетельствует о полном соответствии системы смысловых отношений предлога *за* в этой памятке общей семантической структуре исследуемого предлога в XVI – XVII вв. Установлено, что, зачастую предлог *за* в языке документов ЛСБ выражает различные оттенки объектных отношений. Обнаружено, что в современном украинском литературном языке предлог *за* выражает более широкую семантику, чем в период XVI – XVII вв. Характерной для исследуемой языковой единицы является также тенденция к детализации значение.

Ключевые слова: предлог, семантическая структура, семантические отношения, грамматика, история языка.

Haida O. M. Semantic changes of the non-derivative prepositions in Ukrainian language of the XVI – XVII centuries

The article deals with the semantic structure of the preposition *за* in Ukrainian language of the XVI – early XVII century. The authors of grammars of that time L. Zyzanii, M. Smotrytskyi, I. Uzhevych in their works referred the studied linguistic unit to the class of prepositions and point to the wide functionality and compatibility with the genitive, accusative and ablative cases. It is emphasized the special role of M. Smotrytskyi in discovering of the linguistic features of the Slavic languages, namely his introduction of locative case to the grammar. It was found that the preposition *за* of the studied period expressed eight semantic relations: object, cause, mode of action, tense, quantity, purpose, attributive, spatial. Analysis of documents LSB indicates full compliance of semantic relations of the preposition *за* in this memorial to general semantic structure of the investigated preposition in the XVI – XVII centuries. During the comparison of written sources of the XIV – XV centuries and XVI – XVII centuries it is found that the preposition semantics *за* in Ukrainian language of studied period has undergone a minor changes. It is found that, the preposition *за* in the language of LSB documents expressing different shades of object relations the most often. Discovered that the nowadays Ukrainian language preposition *за* expresses much a wider semantics than during the XVI – XVII centuries. Modern preposition *за* expresses a relations of the mode of action and the attributive relations with the accusative case, with ablative – goal relations. There is a tendency to detailing of the meaning of the studied linguistic unit.

Key words: preposition, semantic structure, semantic relations, grammar, history of language.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2013 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – к. філол. н., доц. Ніколаєнко І. О.

В. С. Калашник (Харків)

УДК 811.161.2’373.7:929 Ужченко

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ШКОЛА ПРОФЕСОРА ВІКТОРА УЖЧЕНКА В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Виданий 2006 року на пошану видатного слов’янського лінгвіста Віктора Дмитровича Ужченка (у зв’язку з його 70-річчям) збірник наукових статей має промовисту назву „Служитель фразеологічної музи”. Немає жодного сумніву в тому, що такою характеристикою ювіляра якнайточніше окреслено поле плідної творчої діяльності вченого, коло його дослідницьких інтересів, з-поміж яких роль справжньої музи-натхненниці належала саме фразеології. Однак Віктор Дмитрович був не тільки чесним і самовідданим служителем обраної музи, але й творцем свого, ужченківського напряму, засновником луганської школи етнолінгвістичних та ареальних студій, спрямованих на пізнання глибин скарбниці народної мудрості, і зроблене ним, його учнями та послідовниками в цій царині, стало важливим набутком новітнього українського мовознавства й славістики загалом.

Завдання цієї статті вбачаємо в тому, щоб подати загальну характеристику наукової діяльності видатного українського мовознавця Віктора Ужченка.

Зовсім не випадково за епіграф до згаданої книжки взято слова відомого лінгвіста Х. Касареса про справді невичерпні багатства, заховані в мовних сталих виразах. З огляду на тему статті подаємо текст епіграфа повністю: „Забуті перекази, викорінювані забобони, обряди, звичаї, народні ігри, занедбані ремесла, суперництво між сусідніми селами, незначні події, пам’ятні в житті лише одного села чи однієї родини <...>, уся незафіксована історія наших предків залишила слід у цих еліптичних формулах (в ідіомах), які були відшліфовані й залишені в спадщину нащадкам”. Наведена розлога цитата є ніби проспектом основних фразеологічних праць Віктора Ужченка. Він, безперечно, разом із упорядниками збірника був свідомий насамперед етнолінгвістичної та культурологічної вартості своїх наукових пошуків у безбережних просторах української фразеології.

Початком сходження на фразеологічний Олімп талановитого вихованця Харківського університету В. Ужченка була успішно ним захищена в рідних стінах кандидатська дисертація „Фразеологія творів Остапа Вишні”, якою дослідник засвідчив вірність науковим традиціям alma mater у лінгвістиці, пов’язаним насамперед з іменем славетного О. Потебні. Як слушно зауважив видатний російський фразеолог В. Мокієнко, саме зі спостережень над творчими трансформаціями великим українським сміхотворцем стійких словосполук постав спрямований на подальші пошуки висновок дисертанта про

індивідуально-авторські видозміни фразеологізмів як наслідок „латентних образних і структурних ресурсів енергетики, закладеної у внутрішній формі цих одиниць" [Служитель 2006: 12]. І в наступних студіях, що передували докторській дисертації, Віктор Дмитрович зосереджується на пізнанні внутрішньої форми сталих образних висловів, згустків народної мудрості, репрезентантів національної історії і культури, якими, на його переконання, є фразеологізми. Це стосується як одноосібної монографічної науково-популярної праці про становлення та функціонування фразеологічних одиниць [Ужченко 1988] та низки статей з етимології широковживаних в українській мові народних виразів, так і підготовлених у співавторстві з харківськими колегами статей і навчальних посібників. У виданому в Харкові колективному посібнику з фразеології [Авксентьєв, Калашник, Ужченко 1977] Вікторові Ужченку належав саме структурно-семантичний аналіз матеріалу та опис системних зв'язків у фразеологічному складі української мови. Етимологія, семантика, образна специфіка фразеологізму – насамперед ці аспекти висвітлював Віктор Дмитрович і як співавтор іншого посібника, опублікованого разом з Леонідом Авксентьєвим [Ужченко, Авксентьєв 1990]. Маю досвід справді творчої співпраці зі *служителем фразеологічної музи* при написанні статті про становлення й сучасне функціонування поетичного образу „калиновий міст", де мої спостереження над сучасним уживанням відповідного образу, його художніми трансформаціями Віктор Дмитрович поставив на міцний і надійний ґрунт етимологічного та лінгвокультурологічного аналізу процесу формування й перспектив розвитку одного з найяскравіших народнопоетичних образів-символів [Калашник, Ужченко 1992]. З невідомих причин цієї студії немає у списку публікацій В. Ужченка, і вказаний прикрий недогляд слід надалі виправити доповненням бібліографії творчої спадщини вченого.

Магістральні напрями студіювання дорогоцінних мовних скарбів засновник луганської фразеологічної школи визначив у докторській дисертації „Історико-лінгвістичний аспект формування української фразеології", блискуче захищеній 1994 року в Дніпропетровському університеті. Цю кваліфікаційну працю разом із монографіями науковця згадуваний вище В. Мокієнко назвав „вагомим унеском у порівняльно-історичне дослідження слов'янської фразеологічної системи" [Служитель 2006: 12]. Така цілком заслужена висока оцінка випливала передусім із використовуваної вченим методики аналізу, у якій зіставленням з іншими мовами відводилась особлива роль. У цьому зв'язку варто назвати хоча б дві з численних публікацій В. Ужченка, ті, у яких спеціально актуалізовано порівняльний аспект: [Ужченко 2005] – з розглядом української фразеології на тлі слов'янських старожитностей і [Ужченко 2006 б] – про універсальні й національно специфічні концепти (константи) у фразеотворенні.

З-поміж різних підходів до вивчення фразеологічного фонду української мови в творчих напрацюваннях В. Ужченка надзвичайно важливе місце належить лінгвокультурологічному, етнолінгвістичному, лінгвоконцептологічному, ареальному, фразеографічному аспектам [Краснобаєва-Чорна, Філіпповська 2010: 52]. Відповідні студії становлять більшу частину значного обсягом (близько 30 позицій) списку літератури в новітньому довіднику про персоналії сучасної фразеології, на який щойно зроблено посилання. Хочемо звернути увагу на особливо значущі Ужченкові дослідження з етимології українських фразеологізмів, на плідні пошуки вченим в образних сталих виразах слідів національної історії й культури [див.: Ужченко 1987, Ужченко 1998, Ужченко 2000, Ужченко 2002, Ужченко 2003, Ужченко 2006, Ужченко 2006 а, Ужченко 1999, 2005]. З огляду на сказане цілком закономірним є досить часте використання результатів студій В. Ужченка сучасними дослідниками. Так, наприклад, автор розлогої статті про українську обрядову фразеологію В. Васильченко серед тих, хто висвітлював проблему „фразеологізм і національна культура", подає В. Ужченка і відсилає читачів до найбільшої межи названих учених кількості його праць [Васильченко 2010: 67; зазначено 6 позицій]. За нашими спостереженнями, Віктор Ужченко є найчастіше цитованим автором у дисертаційних роботах із лексико-фразеологічної проблематики останніх десятиліть, зокрема при характеристиці конотативних значень образних слів і висловів.

Однією з визначальних прикмет луганської фразеологічної школи, започаткованої і тривалий час очолюваної В. Ужченком, є заглибленість у живомовну стихію, широке використання свідчень діалектології. Ареальному говірковому матеріалові, східнослобожанській фразеології присвячено вагомі праці науковця: [Ужченко 2003 а; Ужченко 2003 б; Ужченко 2004; Ужченко В., Ужченко Д. 2005]. Останнє покликання репрезентує створений у співавторстві словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу, п'яте видання цієї вартісної лексикографічної праці, що свідчить про вагомість і практичну важливість ареальних досліджень – і конкретного мовного ареалу, і діалектної системи української мови загалом. Як віху на шляху пізнання джерел і своєрідності української фразеології сприйняли мовознавці монографію В. Ужченка про східнослобожанську фразеологію. У рецензії на книжку до чи не найбільших заслуг автора було віднесено те, що ним „виявлено базові концепти культури в аналізованій ідіоматиці, розглянуто великий корпус діалектної фразеології в контексті надбань національної культури" [Калашник, Філон 2005: 264]. З аналізу монографії постав висновок: „Визнаний фразеолог, В. Ужченко заявляє себе і як вдумливий семасіолог, стиліст, соціолінгвіст, глибокий культуролог – власне, мовознавець усебічних інтересів і високої лінгвістичної ерудиції" [там само]. Закладені дослідником основи є надійним підмурівком плідного

подальшого творчого життя означеної в цій статті школи – з її постійною пильною увагою до народних джерел образного вкраїнського слова.

Незаперечним свідченням формування школи професора В. Ужченка була реалізація науково-дослідних проектів, що розроблялись у Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка: „Базові концепти культури в мовній картині світу" (2004 – 2006), „Фразеологічно-паремійні вербалізми східноукраїнських говірок на тлі народної культури" (2006 – 2009). Започатковано професором також тему „Нова концепція української діалектної фразеографії", яку протягом 2010 – 2012 років досліджували його послідовники – колеги та учні. Утвердженню новаторських ідей видатного фразеолога сприяли й наукові конференції, які впродовж багатьох років проводив Луганський університет за ініціативою кафедри української мови. А кращі доповіді тих творчих зібрань і плідних дискусій публікувались у фаховому збірнику наукових праць „Лінгвістика" поряд із тематично різноманітними дослідженнями авторів із багатьох наукових центрів, насамперед університетів, не лише свого, і не тільки з проблеми конференції. Але практично завжди у вказаному збірнику були публікації з новітніх напрямків фразеології та діалектології. Головним редактором збірника був В. Ужченко. За його участі як редактора видано 17 чисел „Лінгвістики", досить популярної серед спеціалістів, передусім українських мовознавців.

До фразеологічної школи В. Ужченка, звичайно ж, належать його безпосередні учні – здобувачі наукових ступенів, аспіранти. Теми дисертацій, підготовлених під керівництвом метра фразеології й успішно захищених, тісно пов'язані з означеними ним проблемами, новими підходами й дослідницькими аспектами: „Культурно-національна конотація українських фразеологізмів" (Лариса Мельник, 2001), „Активні процеси в ареальній фразеології сходу України" (Роман Міняйло, 2001), „Евфемізація і дисфемізація у фразеотворенні говірок сходу України" (Ірина Мілєва, 2005), „Концептуалізація фразеологічного соматичного коду в східнослобожанських і східностепових говірках" (Наталія Скоробагатько, 2009). У цьому річищі знаходиться й проблематика досліджень інших дисертантів професора В. Ужченка, яких на завершальному етапі з відомих причин готував до захисту син Віктора Дмитровича, співавтор значної кількості праць (статей, посібників, монографій) – Дмитро. В авторефератах захищених 2011 року дисертаційних робіт науковими керівниками правомірно вказано обох Ужченків. Це кваліфікаційні дослідження: „Фразеологічна репрезентація мовної картини світу в українських східнослобожанських говірках" (Тетяна Д'якова), „Національно-культурне підґрунтя компаративних фразеологізмів східнослобожанських та східностепових говірок Середнього Подніпров'я" (Оксана Шкуран). Слід зауважити, що й колеги та вихованці В. Ужченка нерідко пропонують своїм аспірантам теми дисертацій у розвиток ідей свого великого вчителя.

Здобутки й перспективи наукової школи В. Ужченка, безумовно, пов'язані і з творчою діяльністю Дмитра Вікторовича Ужченка, який ще зі студентських літ розпочав переймати родинну естафету любові до українського слова, фахового інтересу до пізнання таїни фразеотворення, духовної сутності й невичерпних семантико-стилістичних можливостей фразеологічних одиниць. Кандидатська дисертація молодого вченого була присвячена дослідженню українських зоофразеологізмів в етнокультурному аспекті (2000). До і після захисту Д. Ужченко мав серйозні наукові публікації з фразеологічної проблематики (як у співавторстві, так і одноосібні). Перспективною видається його дослідницька праця над докторською дисертацією за темою „Динаміка фразеологічної системи українських східнослобожанських говірок", консультантом дисертанта є директор Інституту української мови НАН України професор П. Гриценко. Отже, і джерельна, і консультативна бази є досить надійними, що дає підстави сподіватися на захист зазначеної докторської дисертації найближчим часом.

Добру пам'ять про себе як лінгвіста найвищої кваліфікації залишив доктор філологічних наук В. Ужченко у тих учених, кому опонував на захистах дисертацій. Це, зокрема, добре знані зараз у галузі фразеології професори Ю. Прадід, О. Левченко, доценти Ю. Кохан, Ю. Лебеденко, Н. Клименко та багато інших філологів-україністів із різних міст України. А ще мовознавець передав у спадок вимогливе й доброзичливе кваліфіковане рецензування монографій, статей, навчальних посібників, численні відгуки на автореферати докторських і кандидатських дисертацій. Скрізь і в усьому В. Ужченко залишив щедрий засів справді наукового спілкування, плідної співпраці, тих творчих стосунків, коли все діється, за його висловом, „по-людськи".

Фразеологічна школа професора Віктора Ужченка – це не лише недавня історія фразеології, а й сьогодення цієї важливої ділянки українського мовознавства. Її перспектива, принаймні на найближчі десятиріччя, запрограмована глибокодумними непроминущими ідеями, енергетикою й синергізмом студій її засновника, одного з найвидатніших у когорті слов'янських фразеологів на перетині XX і XXI ст.

Література

Авксентьєв, Калашник, Ужченко 1977 – Авксентьєв Л. Г. Фразеологія сучасної української мови / Л. Г. Авксентьєв, В. С. Калашник, В. Д. Ужченко. – Х. : ХДУ, 1977. – 61 с.; **Васильченко 2010** – Васильченко В. Відображення українськими обрядовими фразеологізмами статусної зміни зовнішності людини / В'ячеслав Васильченко // Укр. мова. – 2010. – № 1. – С. 67 – 81; **Калашник, Ужченко 1992** – Калашник В. С. Становлення та сучасне функціонування поетичного образу „калиновий міст" / В. С. Калашник, В. Д. Ужченко // Українська мова: історія і стилі. – Х., 1992. – С. 150 – 160; **Калашник, Філон 2005** – Калашник В. С. Віха на шляху всебічного

вивчення джерел української фразеології. В. Д. Ужченко. Східнослобожанська фразеологія. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с. : рецензія / В. С. Калашник, М. І. Філон // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2005. – № 2. – С. 264 – 266; **Краснобаєва-Чорна, Філіпповська 2010** – Краснобаєва-Чорна Ж. Сучасна фразеологія : персоналії (пробний зошит) / Краснобаєва-Чорна Жанна, Філіпповська Олена ; за ред. А. П. Загнітка. – Донецьк : ДонНУ, 2010. – 72 с.; **Служитель 2006** – Служитель фразеологічної музи : зб. наук. ст. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 237 с.; **Ужченко 2004** – Ужченко В. Д. Актуальність вивчення ареальної фразеології / В. Д. Ужченко // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2004. – № 2. – С. 172 – 184; **Ужченко 2006** – Ужченко В. Д. Екстралінгвальна парадигма фразем у працях О. Потебні / В. Д. Ужченко // Олександр Потебня : сучасний погляд. – Х. : Майдан, 2006. – С. 128 – 139; **Ужченко 2006 а** – Ужченко В. Д. Етнофразема як синтезований феномен мови / В. Д. Ужченко // Слово в словаре и дискурсе : сб. науч. ст. к 50-летию Харри Вальтера. – М. : Элипс, 2006. – С. 151 – 156; **Ужченко 1998** – Ужченко В. Д. Історико-етимологічний коментар Шевченкових поезій / В. Д. Ужченко // XXXII Наук. Шевченківська конф. 21 – 22 трав. 1998 р. : матеріали. – Луганськ : Світлиця, 1998. – С. 230 – 235; **Ужченко 2003** – Ужченко В. Культурно-етимологічна експлікація фразеологізмів / В. Ужченко // Діалектологічні студії 3 : зб. пам'яті Ярослави Закревської. – Л., 2003. – С. 348 – 358; **Ужченко 2000** – Ужченко В. Д. Культурно-национальный компонент в украинских фразеологических единицах / В. Д. Ужченко // Слово во времени и пространстве : к 60-летию профессора В. М. Мокиенко. – СПб. : Фолио-Пресс, 2000. – С. 186 – 195; **Ужченко 2002** – Ужченко В. Мікрофразеологізми в контексті загальномовної фразеології та етнокультури / В. Ужченко // Доп. та повідомл. IV Міжнар. конф. україністів / відп. ред. В. Німчук. – К. : Пульсари, 2002. – С. 189 – 193; **Ужченко 1988** – Ужченко В. Д. Народження і життя фразеологізму / В. Д. Ужченко. – К. : Рад. шк., 1988. – 279 с.; **Ужченко 1999, 2005** – Ужченко В. Д. Образи рідної мови / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Знання, 1999. – 215 с.; вид. 2-е, випр. і доп. – Луганськ : Знання, 2005. – 236 с.; **Ужченко 1987** – Ужченко В. Д. Слова-символи в народній фразеології / В. Д. Ужченко // Українське мовознавство – К. : Вища шк., 1987. – Вип. 14. – С. 14 – 21; **Ужченко 2003 а** – Ужченко В. Д. Східнослобожанська фразеологія / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.; **Ужченко, Авксентьєв 1990** – Ужченко В. Д. Українська фразеологія / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьєв. – Х. : Основа, 1990. – 167 с.; **Ужченко 2005** – Ужченко В. Д. Українська фразеологія на тлі слов'янських старожитностей / В. Д. Ужченко // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2005. – № 1. – С. 103 – 117; **Ужченко 2006 б** – Ужченко В. Д. Універсальні й національні специфічні концепти (константи) та фразеотворення / В. Д. Ужченко // Філологічні науки : зб. наук. пр. –

Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2006. – С. 103 – 111; **Ужченко В., Ужченко Д. 2005** – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко – 5-е вид. перероб. і доп. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 348 с.; **Ужченко 2003 б** – Ужченко В. Д. Фразеотворчі концепти в загальномовній та ареальній (східноукраїнській) ідіоматиці / В. Д. Ужченко // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. – Х., 2003. – № 10. – С. 41 – 49.

Калашник В. С. Фразеологічна школа професора Віктора Ужченка в українському мовознавстві кінця XX – початку XXI ст.

У статті подано загальну характеристику наукової діяльності видатного українського мовознавця В. Ужченка, актуалізовано особливу увагу в його фразеологічних працях до внутрішньої форми сталих мовних сполук, етнолінгвістичного, культурологічного та ареального аспектів дослідження. Учений апробував методику аналізу, у якій зіставленням з іншими мовами відводилась особлива роль. Зроблено висновок про сформовану ним, здобутками його колег, учнів і послідовників фразеологічну школу, що посідає чільне місце в сучасній українській лінгвістиці. Однією з визначальних прикмет луганської фразеологічної школи, започаткованої і тривалий час очолюваної В. Ужченком, є заглибленість у живомовну стихію, широке використання свідчень діалектології. Ареальному говірковому матеріалові, східнослобожанській фразеології присвячено вагомі праці науковців м. Луганська.

Ключові слова: В. Ужченко, фразеологія, фразеологічна школа, внутрішня форма фразеологізму, етнолінгвістичний аспект, культурологічний аспект, ареальна лінгвістика.

Калашник В. С. Фразеологическая школа профессора Виктора Ужченко в украинском языкознании конца XX – начала XXI в.

В статье дана общая характеристика научной деятельности выдающегося украинского языковеда В. Ужченко, актуализировано особое внимание в его фразеологических трудах к внутренней форме устойчивых языковых сочетаний, этнолингвистическому, культурологическому и ареальному аспектам исследования. Учёный апробировал методику анализа с использованием сопоставления с другими языками. Сделан вывод о сформированной им, его коллегами, учениками и последователями фразеологической школе, которая занимает видное место в современной украинской лингвистике. Одной из отличительных черт луганской фразеологической школы, возглавляемой В. Ужченком, есть углублённость в речевую стихию, широкое использование данных диалектологии. Анализу ареального материала, восточнослобожанской фразеологии посвящены известные работы учёных г. Луганска.

Ключевые слова: В. Ужченко, фразеология, фразеологическая школа, внутренняя форма фразеологизма, этнолингвистический аспект, культурологический аспект, ареальная лингвистика.

Kalashnyk V. S. Professor Victor Uzhchenko Phraseological School in Ukrainian Linguistics of the Late XX – The Early XXI Century

The article gives the general characteristics of the academic career of the prominent Ukrainian linguist V. Uzhchenko, represents a synopsis of the main scientific works of this famous Ukrainian linguist, the special attention to the inner form of set expression in his phraseological works, ethnolingual, culturological and areal aspects of research are actualized. Etymology, semantics, and figurative phraseological specificity – those issues were in the main scientific focus of V. Uzhchenko. According to author's observations, Victor Uzhchenko is the most frequently cited linguist in the numerous thesis of lexical and phraseological perspectives of the recent decades, particularly when describing the connotative meanings of words and figurative expressions. Areal patois material and East-slobozhanski phraseology in particular, was the subject of Professor's most fundamental works. A professor's monograph dedicated to East-slobozhanski phraseology was estimated by other linguists as a paradigm towards understanding and perceiving the sources and authenticity of Ukrainian phraseology. Taken as a basis, the main aspects of his knowledge are sustainable clutches for the further academic viability of the mentioned scientific school – with its constant attention to the folk sources of the figurative Ukrainian word. V. D. Uzhchenko was a founder of the authentic academic approach, which has been embodied later into the scientific school of ethnolinguistic and areal studies and became a meaningful heritage for the modern Ukrainian linguistics and slavistics in particular.

One of the most defining characteristics of Luhansk scientific phraseological school is the awareness into the live nature of the language, and a widespread use of evidence dialects. The undisputable proof of Professor V. Uzhchenko scientific school formation was implemented by a number of research projects which have been carried out at Luhansk National Taras Shevchenko University: 'Basic Concepts of culture in the language picture of the world' (2004 – 2006), 'Idiomatic and proverb verbalisms of East-Ukrainian patois on the basis of national culture' (2006 – 2009). The innovative ideas of the outstanding phraseologist were facilitated by a series of scientific conferences which have been held by the Chair of Ukrainian language at Luhansk University for many years.

Key words: V. Uzhchenko, phraseology, phraseological school, inner form of phraseological unit, ethnolingual aspect, culturological aspect, areal linguistics.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2013 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

К. І. Мізін (Переяслав-Хмельницький)

УДК 81’373.7-115:81’44

СПЕЦИФІКА ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТІВ АНГЛ. *BLOOD*, НІМ. *BLUT*, УКР. *КРОВ* І РОС. *КРОВЬ*: ЗІСТАВНО-ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ (на матеріалі усталених порівнянь)

Метою пропонованої розвідки є встановлення специфіки вербалізації на основі усталених порівнянь (далі – УП) концептів-соматизмів англ. BLOOD, нім. BLUT, укр. КРОВ і рос. КРОВЬ крізь призму актуального в сучасному мовознавстві зіставно-лінгвокультурологічного підходу [див., напр.: Мізін 2012]. Ця стаття є продовженням, започаткованої нами низки студій [див., напр.: Мізін 2010], які присвячені вивченню УП віддалено- та близькоспоріднених мов, що репрезентують п’ять кодів культури – антропоморфний, біоморфний, просторовий, часовий і артефактний. Для пошуку ми залучаємо методику „модель лінгвокультурологічного зіставлення фразеологічних систем”, яка є способом ідентифікації *tertium comparationis* при зіставленні УП [див. про це: Мізін 2012: 10 – 11]. Апробація цієї методики свідчить про наукову новизну нашого дослідження.

Передусім зауважимо, що зіставно-лінгвокультурологічне вивчення компаративно-фразеологічної картини світу крізь призму соматичного субкоду антропоморфного коду культури виявило релевантність концептів СЕРЦЕ та КРОВ. Утім, такий духовно-ідеальний і раціонально-матеріальний феномен, як серце, був проаналізований у наших розвідках [Мізін 2009], тому дослідження особливостей пізнання людиною навколишньої дійсності на основі свого тіла продовжимо у пропонованій статті аналізом УП-соматизмів, які вербалізують ще один важливий для будь-якої лінгвокультури концепт – КРОВ.

Кров, на відміну від серця, є вже більшою мірою внутрішньо-ідеальним феноменом, тому з давніх-давен кров уважали символом місця душі й життєвих сил [ЭСЗЭ: 263]. Ця символьно-архетипна характеристика соматизму „кров” функціонально уподібнює його серцю. У німецькій мові є навіть композит „Herzblut” (кров серця), який сприяв фразеологізації УП *etw. wie sein eigenes Herzblut hüten* (досл.: берегти щось, як свою власну кров серця) – „берегти що-н. як зіницю ока” [НУФС: 80]. Те, що певне поняття набуває кваліфікації образу-еталона, свідчить про його лінгвосеміотичну значущість для того чи того етносу, тому німці, поєднуючи поняття „кров” і „серце” в одному композиті, підкреслюють, що кров є одним із найважливіших органів людини, без якого неможливе її фізичне та метафізичне буття.

Культурні смисли, які несе в собі лексема „кров”, умовно розділяють на три поля: 1) кров як символ життєвої енергії; 2) кров як символ генетичного зв’язку; 3) кров як носій сильних почуттів та емоцій

[Гудков 2007: 198]. Аналіз УП засвідчує, що лише перше з цих полів найактивніше представлене в компаративних фразеологіях зіставлюваних мов. Два інші представлені нечисленними прикладами. Так, у німецькій компаративній паремії ***Blut ist dicker als Tinte / Wasser*** (досл.: кров густіша, ніж чорнило / вода) – „кровний зв'язок найміцніший" [НУФС: 285] актуалізована генетична семантика крові. Актуальним також для німецької мовної свідомості є усталений концептно-асоціативний зв'язок (далі – УКАЗ) „кров – почуття / емоції", напр.: ***jmd steht da wie mit Blut übergossen*** (хто-н. стоїть, як политий кров'ю) –„хто-н. стоїть почервонілий від сорому / гніву" [НУФС: 34] (пор. укр. *червоний як рак* – „дуже засоромлений"; рос. *красный как* (*вареный*) *рак* – „дуже червоне обличчя (зніяковіння, сором, злість)" [ССНП: 125; ССРЯ: 359]). Як бачимо, аналоги німецького УП, які належать до компаративного фразеополя „Негативні емоції людини", представлені образами-еталонами не соматичного, а зооморфного субкоду культури.

Кваліфікація соматизму „кров" як символу життєвої енергії сприяла фразеологізації фреквентивних УП [див. нашу класифікацію: Мізін 2012: 9] укр. *як кров з молоком* – „рум'яна, здорова людина"; нім. ***aussehen wie Milch und Blut*** (досл.: мати вигляд, як молоко й кров) – „здоровий і червонощокий"; ***ein Mädchen wie Milch und Blut*** (досл.: дівчина, як молоко й кров) – „здорова та червонощока дівчина"; рос. (*девушка*) *как кровь с молоком* – „ідеально здорова й рум'яна дівчина" [ССНП: 76; НУФС: 119; ССРЯ: 199]. Ці УП лише умовно належать до фреквентивних, бо в німецькій і російській мовах, на відміну від української, присутня гендерна семантика (хоча в розмовному мовленні часто можна почути: *дівка – кров з молоком*).

Віддавна людину вражав колір крові, який виділявся на тлі кольору шкіри. До того ж, природних об'єктів такого кольору зовсім небагато. Тому кров стала еталоном насиченого червоного кольору, створивши підґрунтя для формування універсальних УП англ. (***as***) ***red as blood*** (досл.: червоний, як кров) – „1) криваво-червоний (предмет); 2) почервонілий (обличчя)"; нім. ***rot wie Blut*** (досл.: червоний, як кров) – „червоний як кров"; укр. *червоний як кров* – „червоного кольору"; рос. *красный как кровь* – „предмети яскраво-червоного кольору" [АУСКФ: 18; НУФС: 34; УСРЯ: 246]. У російській мові існує також національно-марковане УП (*вино*) *как бычья кровь* – „насичено-червоний напій (напр., вино)" [ССРЯ: 199], яке є, очевидно, алюзією на відому марку вина.

Когнітивний сценарій забою свиней, поширений у межах європейського культурного простору, ліг в основу образно-мотиваційної бази універсальних УП англ. ***bleed like a*** (***stuck***) ***pig*** (досл.: стікати кров'ю, як (заколена) свиня) – „спливати кров'ю"; нім. ***wie eine gestochene Sau bluten*** (досл.: стікати кров'ю, як заколена свиня) – „спливати кров'ю"; укр. *кров як із кабана ллє* – „спливати кров'ю"; *кровь течёт как из борова* – „спливати кров'ю" [АУСКФ: 87; НУФС: 155; ССНП: 77; ССРЯ:

41]. Образи-еталони цих УП усе ж таки варіюються, але оскільки мова йде лише про гендерні відмінності зоосемізмів „свиня – кабан (боров)", їх слушно визначити як універсальні. У російській мові із соматизмом „кров" пов'язані також інші образи-еталони зооморфного субкоду культури, напр.: *кровь течёт как из барана / быка* – „сильна коровотеча в кого-н." [ССРЯ: 25, 52]. Специфічним є також російське УП *биться* (*пульсировать*) *как кровь* – „тоненький струмочок якої-н. пульсуючої рідини" [ССРЯ: 199], де наголошується на характері витікання крові, описується сам процес. Очевидно, це може бути пов'язано з тим, що в росіян домінує акціональний тип світосприйняття.

За народними українськими повір'ями, сонце не терпить крові, караючи вбивцю, коли той проллє кров у нього на виду. На підтвердження цієї думки В. Жайворонок наводить паремію *Людська кpівця не водиця*, *розливати не годиться* [Жайворонок 2006: 316]. Однак сумнівним є зв'язок цих повір'їв зі згаданою паремією, оскільки тут ідеться про міфологему „кров – вода" [див., напр.: Мазалова 2001: 6] та про досить поширене в межах європейського культурного простору порівняння крові з водою на основі опозицій „мало – багато" та „свій – чужий", що засвідчує англійське УП ***shed blood like water*** (досл.: проливати кров, як воду) – „проливати кров" [АУСКФ: 18].

Етномаркованим для мовної свідомості британців є УКАЗ „кров – це тепло", напр.: ***as warm as blood*** (досл.: теплий, як кров) – „дуже теплий" (пор. укр. *теплий як піч* – „дуже теплий", де фразеополе „Температурні відчуття" представлене УП з артефактними образами-еталонами), а для російської – „кров – це вогонь", напр.: *гореть* (*пылать*) *как кровь* – „пурпурові, рум'яні щоки" [ССРЯ: 199]. Натомість в українській лінгвокультурі релевантним є когнітивний сценарій висмоктування (пиття) крові, побудований на символіці крові як життєвої енергії, сили (багатства), напр.: *насмоктався як комар крові* – „людина, яка розбагатіла на визиску інших" [ССНП: 73].

Отже, зіставно-лінгвокультурологічний аналіз УП, які об'єктивують концепти-соматизми англ. BLOOD, нім. BLUT, укр. КРОВ і рос. КРОВЬ, на основі методики „модель лінгвокультурологічного зіставлення фразеологічних систем" виявив важливі лінгвокультурологічні факти щодо універсальних і національно-специфічних підвалин концептуалізації та категоризації об'єктивного світу близько- й віддаленоспорідненими етносами.

На перспективу залишається зіставно-лінгвокультурологічний аналіз УП антропоморфного коду культури із соматичним образом-еталоном „голова".

Література

АУСКФ – Англо-український словник компаративної фразеології / К. І. Мізін. – Кременчук : Щербатих О. В., 2010. – 120 с.; **Жайворонок 2006** – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : слов.-довід. /

В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.; **Мазалова 2001** – Мазалова Н. Е. „Состав человеческий” : Человек в традиционных соматических представлениях русских / Наталья Евгеньевна Мазалова. – СПб. : Петербургское востоковедение, 2001. – 185 с.; **Мізін 2009** – Мізін К. І. Підґрунтя антропоцентричності мовних знаків : вторинна номінація (на матеріалі систем усталених порівнянь англійської, німецької, української та російської мов) / К. І. Мізін // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2009. – № 3. – С. 26 – 39; **Мізін 2010** – Мізін К. І. Зіставно-лінгвокультурологічне вивчення усталених порівнянь крізь призму просторового коду культури (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов) / К. І. Мізін // Językowy obraz świata słowian a kultura. – T. 2. – Lublin–Równe : FOP Oros O., 2010. – S. 11 – 19; **Мізін 2012** – Мізін К. І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / К. І. Мізін. – К., 2012. – 32 с.; **НУФС** – Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння) / К. І. Мізін. – Вінниця : Нова кн., 2005. – 304 с.; **ССНП** – Словник стійких народних порівнянь / О. С. Юрченко, А. О. Івченко. – Х. : Основа, 1993. – 176 с.; **ССРЯ** – Словарь сравнений русского языка / В. М. Мокиенко. – СПб. : Норинт, 2003. – 604 с.; **СФУМ** – Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – 1097 с.; **УСРЯ** – Устойчивые сравнения русского языка : крат. темат. слов. / Л. А. Лебедева. – Краснодар : Кубан. гос. ун-т, 2003. – 300 с.; **ЭСЗЭ** – Энциклопедия символов, знаков, емблем / сост. Андреева В., Куклев В., Ровнер А. – М. : Локид ; Миф, 1999. – 576 с.

Мізін К. І. Специфіка вербалізації концептів англ. BLOOD, нім. BLUT, укр. КРОВ і рос. КРОВЬ: зіставно-лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі усталених порівнянь)

Пропоновану розвідку присвячено встановленню особливостей об’єктивації на основі усталених порівнянь концептів-соматизмів англ. BLOOD, нім. BLUT, укр. КРОВ і рос. КРОВЬ крізь призму актуального зіставно-лінгвокультурологічного підходу. Для досягнення мети дослідження залучено методику „модель лінгвокультурологічного зіставлення фразеологічних систем”, яка є способом ідентифікації *tertium comparationis* при зіставленні усталених порівнянь. Апробація цієї методики свідчить про наукову новизну здійсненого аналізу. На основі методики „модель лінгвокультурологічного зіставлення фразеологічних систем” виявлено важливі лінгвокультурологічні факти щодо універсальних і національно-специфічних підвалин концептуалізації та категоризації об’єктивного світу близько- й віддаленоспорідненими етносами.

Ключові слова: усталене порівняння, концепт, зіставна лінгвокультурологія, культурний код.

Мизин К. И. Специфика вербализации концептов англ. BLOOD, нем. BLUT, укр. КРОВ и рус. КРОВЬ: сопоставительно-лингвокультурологический аспект (на материале устойчивых сравнений)

Предлагаемая статья посвящена установлению особенностей объективации на основе устойчивых сравнений концептов англ. BLOOD, нем. BLUT, укр. КРОВ и рус. КРОВЬ сквозь призму сопоставительно-лингвокультурологического подхода. Для достижения цели исследования использована методика „модель лингвокультурологического сопоставления фразеологических систем", которая является способом идентификации *tertium comparationis* при сопоставлении устойчивых сравнений. Апробация этой методики свидетельствует о научной новизне осуществленного анализа. На базе методики „модель лингвокультурологического сопоставления фразеологических систем" выявлены важные лингвокультурологические факты касательно универсальных и национально-специфических основ концептуализации и категоризации объективного мира близко- и отдаленнородственными этносами.

Ключевые слова: устойчивое сравнение, концепт, сопоставительная лингвокультурология, культурный код.

Mizin K. I. Peculiar features of concept verbalization – Eng. BLOOD, Germ. BLUT, Ukr. КРОВ and Rus. КРОВЬ: contrastive-linguoculturological aspect (based on set similes)

The offered search is devoted to determination objectivation of peculiarities, using set similes of concepts-somatisms Eng. BLOOD, Germ. BLUT, Ukr. КРОВ and Rus. КРОВЬ through the prism of contrastive-linguoculturological approach. The purpose of the analysis is gained by means of method „model of phraseological systems contrastive-linguoculturological comparison", which presents the way for *tertium comparationis* identification when set similes are compared. Approbation of this method certifies the scientific novelty of the analysis. On the basis of the method „model of phraseological systems contrastive-linguoculturological comparison" the important linguokulturological facts concerning universal and national-specific bases of conceptualization and categorization of the objective world by the British, Germans, Ukrainians, and Russians are elicited. It has been proved that comparison is a powerful factor, creating the picture of the world in our minds.

Basing on the factual material analysis, it was determined that: 1) culture somatic subcode in German linguosocium creates a stable conceptual-associative connection preferably with artefactual code. German linguo-creative „spirit" makes special contrast on the background „refine" world

perception; 2) stable conceptual-associative connections of somatic cultural subcode with both artefactual code and zoomorphic subcode are typical of lingual conscience of Ukrainians and Russians. However, conceptual connection „somatism – anthroponim" is relevant for Ukrainian linguoculture.

Key words: set simile, concept, contrastive linguoculturology, cultural code.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2013 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

В. Г. Рєзнік (Біла Церква)

УДК 811.112.2:342.9

НІМЕЦЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ ПРАВА ЯК ОСОБЛИВА ТЕРМІНОСИСТЕМА (на матеріалі термінів адміністративного права Німеччини)

Рівень розвитку суспільства визначається, перш за все, станом національної термінології, яка є одним з найважливіших складників політики, економіки, культури та всіх видів професійної діяльності.

Для періоду останніх десятиріч XX ст. та початку XXI ст. характерними є глобальні соціально-економічні зміни, нові етапи науково-технічного прогресу. Цей період отримав назву інформаційної революції. Досягнення в галузях науки та техніки відіграють важливу роль у розвитку сучасного суспільства, внаслідок чого професійна комунікація стає об'єктом дослідження багатьох учених нашої країни та зарубіжжя. Нові відкриття та обмін знаннями у тому чи тому середовищі професійної діяльності сприяють інтенсивному поповненню словникового складу національних мов за рахунок термінології.

Перші праці про термінотворення з'явилися ще у 30-х роках XX ст. і були пов'язані з іменами австрійського вченого О. Нубасова та російського вченого Д. Лотте. А вже у другій половині XX ст. на теренах тодішнього Радянського Союзу та за кордоном спостерігався бурхливий розвиток термінологічних досліджень, який завершився в 1980-х роках формуванням науки про терміни, – термінознавства, – як самостійної комплексної дисципліни, „предметом якої є терміни та їхні сукупності (термінологічні системи та термінології), а також закономірності складання, конструювання, функціонування та використання даних сукупностей" [Лейчик 1986: 365].

Об'єктом термінологічних досліджень є сам термін з його специфічними ознаками та особливостями.

Термін, за висловом О. Реформатського, – це одночасно одиниця двох різних систем: логоса – системи наукових знань і лексиса –

лексичної системи мови [Реформатский 1986: 164 – 165]. І логос, і лексис є однаково важливими для розуміння сутності терміна, незалежно від шляху його виникнення: слово загальнолітературної мови може стати терміном завдяки „семантичному перетворенню", або термін може бути створений навмисно. В. Лейчик уважає, що „термін є слугою трьох господарів: мови, логіки (як загальних закономірностей формулювання понять та їхніх визначень) та предметної галузі, до якої цей термін належить" [Лейчик 1986: 88]. Схожої думки дотримується колектив учених-мовознавців (О. Суперанська, К. Подольська, Н. Васильєва), які в триєдиній основі терміна вбачають предметне знання, логічне осмислення та мовне вираження [Суперанская 1989: 246].

Не менш важливим, і ми з цим абсолютно погоджуємося, є той факт, що терміни належать до системи ієрархічно організованих одиниць і своє значення вони отримують лише всередині цих систем. Слушною з цього приводу є думка Б. Головіна, що термінологія є системною, перш за все, тому що системним є світ, окремі ділянки та сторони якого вона відображає, а випадкового скупчення термінів, безсистемного та неорганізованого, не існує [Головин, Кобрин 1987].

Терміносистема свідомо конструюється з мовних одиниць у процесі формулювання положень спеціальної теорії або галузі діяльності в текстах, що написані спеціальною мовою, яка в свою чергу відповідає цій галузі знань чи діяльності.

Термінологічна система (терміносистема) є складною динамічною стійкою системою, елементами якої є лексичні одиниці (слова або словосполуки) певної субмови. Структура терміносистеми є подібною системі понять спеціальної галузі знань чи діяльності, а функція – служити знаковою (мовною) моделлю певної спеціальної галузі знань чи діяльності. Термін як лексична одиниця певної спеціальної мови, що позначає загальне – конкретне або абстрактне – поняття чи ситуацію певної спеціальної галузі знань або сфери діяльності, є елементом терміносистеми.

Метою нашої розвідки є дослідити особливості терміносистеми права (а саме адміністративного права Німеччини – АПН) у сучасній німецькій мові, зокрема структурний та семантичний аналіз її елементів. Для цього на основі різноманітної правничої літератури АПН – законодавчо-нормативних документів та юридичних словників зроблено вибірку найуживаніших німецьких вузькоспеціальних термінів обсягом понад 3500 слів.

Терміносистемою конкретної галузі, згідно з німецьким стандартом DIN 2342, уважають сукупність усіх термінів її поняттєвого поля, між якими встановлюються зв'язки, що сприяє цілісності системи [DIN 1992: 111]. Тому, на думку німецьких дослідників, терміносистеми служать основою для уніфікації й нормування термінів, для порівняння понять та назв у різних мовах, впорядкування фахових знань [Arntz 2002: 75].

І тому слід відразу пояснити, яке значення ми вкладаємо у поняття Verwaltungsrecht – адміністративне право. Перш за все ми говоримо про право **публічного** управління Німеччини, яке у свою чергу поділяється на **загальне** та **особливе** адміністративне право.

Загальне адміністративне право включає норми, що є принципово спільними для всіх видів публічного управління: адміністративно-процедуральне право, адміністративно-процесуальне право та право про виконання адміністративних рішень.

Особливе адміністративне право є збірним поняттям для спеціальних галузей адміністративного права, які стосуються особливих сфер діяльності управління: сукупність норм, що регулюють правовий статус і службу чиновників; право про публічну службу; будівельне право, муніципальне право, законодавство про охорону даних, поліційне право, екологічне право, водне право, транспортне право і т. ін. [Шлоер, Сойко 2003: 5].

Оскільки адміністративне право в багатьох сферах відсилає до норм кримінального, цивільного й, зокрема, цивільно-процесуального права або ж залежить від таких регулювань, то до терміносистеми адміністративного права Німеччини (АПН) входять також терміни відповідних правових галузей. Крім того, зазначимо, що на адміністративне право (АП) значною мірою впливає конституційне право, включаючи право про регламент Німецького Бундестагу.

Право як автономна галузь наукової і практичної діяльності характеризується певною системою взаємопов'язаних чи співвіднесених один з одним мовних елементів. Як і інші терміносистеми, її можна охарактеризувати як структурно-організоване ціле, що має *ядро* – терміни, які виражають основні поняття права, і *периферію* – поняття суміжних галузей права та інших галузей науки – психології, економіки, медицини [Булгакова 2004: 8 – 13].

Термін у мові права ми розуміємо як слово чи словосполучення, яке є точним офіційним позначенням правового поняття, яке в свою чергу застосовується у процесі пізнання та засвоєння явищ дійсності з точки зору права.

І окремі слова, і словосполуки з різною кількістю компонентів можуть визначатися як терміни права, причому вони не є рівноцінними. У системі потрібно розрізняти базисні (основні) та похідні терміни. Так, наприклад, ***Rente***(1) пенсія; 2) дохід, рента) – є основним, а ***betrieblicheRente*** (пенсія від підприємства), ***Rentenabfindung*** ((одноразова) пенсійна компенсація), ***vorzeitigeRente*** (дострокова пенсія), ***Rentenformel*** (формула / форма розрахунку пенсії), ***Rentenrecht*** (1)пенсійне законодавство; закон про пенсії; 2) право пенсійного забезпечення), ***Rentenüberleitungsgesetz*** (Закон про переведення пенсій (громадян колишньої НДР на пенсійну систему ФРН)), ***Standardrente*** (стандартна пенсія) – є похідними термінами.

Кожна одиниця терміносистеми служить для позначення спеціального поняття. Кожен термін у системі відрізняється від інших її елементів своїм матеріальним складом, що є свідченням неоднорідності елементів системи. Між термінами права існують певні поняттєві зв'язки та відношення, через які конкретизується *цілісність* терміносистеми, тобто така її властивість, яка виникає в результаті взаємодії елементів системи, причому кожен елемент перебуває у залежності від свого місця та функції у цій системі [Лісогуб 2002: 78].

Терміни адміністративного права Німеччини позначають і загальні поняття, і видові, наприклад: ***Plan – Bebauungsplan – Flächennutzungsplan – Bauplan – Raumordnungsplan – Gesamtplan – Fachplan.***

Взаємозв'язок між цими двома групами термінів указує на наступну ознаку системи – *ієрархічність*, тобто підпорядкованість у системі більш загальних елементів видовим: ***freiwilligerPlan*** (добровільний план), ***PlanalsRechtssatz*** (план як правова норма), ***regionalerPlan*** (регіональний план), ***PlanalsVerwaltungsakt*** (план як адміністративний акт).

Мовні зв'язки термінів у терміносистемі поділяються на внутрішні та зовнішні. Зовнішні зв'язки виникають під час поєднання між термінами певної терміносистеми із загальновживаною лексикою та елементами інших терміносистем. Зв'язок із загальновживаною лексикою виражається в побудові похідних термінів, рідше – термінологічних словосполук: ***dieEhre*** – 1) честь; 2) пошана; почесть, шана – ***dasEhrenamt*** (почесна посада) – ***dieEhrenämterpflicht*** (обов'язковість виконання службових функцій на громадських засадах) – ***dasEhrenbürgerrecht*** (право почесного громадянства) – ***dasEhrengericht*** (суд честі) – ***dieEhrengerichtsbarkeit*** (юрисдикція суду честі).

Внутрішні зв'язки можуть бути двох видів: парадигматичні та синтагматичні. Парадигматичні зв'язки термінів у терміносистемі виражаються наявністю синонімічних рядів, явищами полісемії та антонімії, термінотворенням, морфологічними, семантичними та морфосемантичними зв'язками. Під синтагматичним зв'язком розуміють наступне: терміни функціонують у мові не ізольовано, а в контексті, тобто в лінійному ряду з іншими мовними одиницями, вони мають валентність і дистрибутивність [Лісогуб 2002: 79].

Джерелом утворення синонімічних рядів у сфері АПН найчастіше є запозичення з англійської або латинської мов, наприклад: ***dissentingvote*** (англ.) – окрема думка судді, що не набрала більшості голосів під час ухвалення рішення суду = abweichendeMeinung, Sondervotum, Mindermeinung. Або: ***bonumcommune*** (лат.) – загальне добро; благо = Gemeinwohl, gemeines Bestes, Gemeinnutz, öffentliches Interesse, Wohl der Allgemeinheit.

Наше дослідження підтверджує також факт існування явища полісемії у терміносистемі АПН. Наприклад: die***Entlastung***: 1) зняття вини; 2) звільнення від зобов'язання / відповідальності; 3) затвердження

звіту / звітності; ***dieKlageerwiderung:*** 1) відповідь на позов; заперечення проти позову; 2) зустрічний позов; ***dieAnlage***: 1) пристрій; установка, обладнання; 2) споруда; об'єкт; 3) вкладення, розміщення (капіталу); інвестиція; 4) додаток (до чого-небудь); 5) здібності, хист; талант, схильність.

Незначна кількість нашої вибірки має опозиції: ***GroßeAnfrage*** („великий" загальний запит (письмовий запит Бундестагу до уряду, підписаний головою Бундестагу та членами якої-н. фракції) – ***KleineAnfrage*** („малий" окремий запит); ***Annahme*** (прийняття, прийом) – ***Annahmeverbot***(заборона приймати / отримувати що-н.); ***dieBeschlagnahmeanordnen*** (накласти арешт) – ***dieBeschlagnahmeaufheben*** (зняти арешт).

Усі терміни АПН, з погляду морфологічно-синтаксичної структури, можна поділити на дві великі категорії: терміни-слова і терміни-словосполуки. На основі структурного аналізу нами було встановлено, що в терміносистемі АПН терміни-слова, які становили 66% елементів нашої вибірки, переважають над термінами-словосполуками (34%).

Відомо, що термінологічні сполуки мають властивості і терміна (відсутність експресії, тенденція до моносемії (у середині їх термінологічного поля), стилістична нейтральність), і словосполуки. Як з'ясувалося, головним способом утворення термінів-словосполук у сфері АПН є словоскладання, причому вони мають переважно два компоненти:

AnrufungdesVerwaltungsgerichts – звернення до адміністративного суду;

Enquete-Kommission – комісія з парламентського розслідування;

öffentlicherHaushalt – державний бюджет;

dieRentefestsetzen – встановити розмір пенсії;

juristischePerson – юридична особа.

Рідше три компоненти:

DeutscherStädte- undGemeindebund – Німецька спілка міст та територіальних громад;

Eilsachen im gerichtlichen Verfahren – термінові справи у судовому провадженні;

Ultra-vires-Grundgesetz – принцип „ultravires" (принцип, згідно з яким правоздатність юридичної особи поширюється лише на сферу її завдань та цілей).

Під час аналізу нами було з'язовано, що найпродуктивнішим способом утворення термінів АПН є словоскладання, яке є типовим для німецької мови, менш продуктивним – деривація. Серед складених слів-термінів найбільшу групу представляють двокомпонентні терміни (73%), на другому місці – трикомпонентні (15%), на третьому – чотирикомпонентні (1,8%). Наша вибірка може бути представлена такими структурними схемами складених слів-термінів.

Для двокомпонентного терміна:

1) Іменник + Іменник: *dieBerufsverbot* (заборона здійснювати певну професійну діяльність); *dieMarktordnung* (система приписів, що регулюють ринкові відносини); *derSittenverstoß* (порушення моралі);

2) Прикметник + Іменник: *Sonderbehörden* (спеціальні відомства державного управління); *derSchwarzbau* (недозволене будівництво); *dasOffizialprinzip* (принцип офіційності розслідування); *diePopularbeschwerde* (популярна скарга; скарга, що може бути подана будь-якою особою);

3) Числівник + Іменник: *dieDrittbeteiligung* (участь третіх осіб (у процесі / адміністративній процедурі)).

Для трикомпонентного терміна:

1) Іменник + Іменник +Іменник: *Datenschutzgesetz* (закон про охорону даних); *Pflichtversicherungszeiten* (страховий стаж в системі обов'язкового страхування); *dieBeitragsmessungsgrenze* (верхня межа доходів, до якої справляються страхові внески); *dasBundesbesoldungsgesetz* (Федеральний закон про оплату чиновників);

2) Прикметник + Іменник + Іменник: *dasSozialversicherungsrecht* (соціальне страхове законодавство); *dasSonderstatusverhältnis* (особливий статус);

3) Іменник + Прикметник + Іменник: *dasBundessozialgericht* (Федеральний суд із соціальних питань);

4) Числівник + Іменник + Іменник: *dieDrittwirkungslehre* (учення про дії, що захищають основні права третіх осіб).

Для чотирикомпонентного терміна:

1) Іменник + Іменник + Іменник + Іменник: *dasArbeitsnehmerübelassungsgesetz (AÜG)* (Закон про тимчасове відступлення робочої сили); *dasFeiertagslohnzahlungsgesetz (FeierLZG)* (Закон про оплату праці у вихідні дні);

2) Прикметник + Іменник + Іменник + Іменник: *dasKommunalverfassungsstreitverfahren* ((судовий) процес / позовне провадження з питань місцевого / комунального самоврядування).

У нашій вибірці серед дериватів мали місце терміни, утворені за допомогою суфіксів *-lich, -ig, -ell* для прикметників:

das Ehrenamt – ehrenamtlich;

die Erwerbsunfähigkeit – erwerbsunfähig;

die Institution – institutionell.

Одним з найпоширеніших способів творення фахової лексики, особливо коли мається на увазі багатокомпонентні терміни-словосполуки, є абревіація, яка спрямована на створення більш коротких порівняно з вихідними структурами номінацій-синонімів [Scharfutdiniwa 2002: 9]. Найбільш вживаною формою скорочення в німецькій фаховій мові адміністративного права виявилися акроніми, тому що вони якнайкраще задовольняють потребу у спрощенні складних термінологічних понять: *FamR – Familienrecht; VerwR – Verwaltungsrecht; VerwProzR – Verwaltungsprozessrecht; VG – Verwaltungsgericht; VPr. –*

Vizepräsident; VwVfG – Verwaltungsverfahrensgesetz;SozR – Sozialrecht; Kj. – Kalenderjahr; FK – Finanzkasse; FHG – Fachhochschulgesetz; DJ – Deutsche Justiz (Zeitschrift, Entscheidungssammlung).

Отже, проведене дослідження дає змогу зробити такі узагальнення. Адміністративне право Німеччини як окрема сфера наукової та практичної діяльності характеризується певною складною системою властивих їй термінів, які пов'язані різноманітним чином і становлять структурно-організоване ціле, що складається з ядра та периферії. Терміни АПН можуть виступати як окремі слова і як словосполуки з різною кількістю компонентів. Терміни-слова переважають над термінами-словосполуками. Правничі терміни позначають загальні і видові поняття, між якими спостерігається ієрархічність. Словоскладання є домінуючим способом утворення німецької правничої лексики. Серед складних термінів переважають двокомпонентні. У дослідженій терміносистемі АПН має місце велика кількість абревіатур.

Література

Булгакова 2004 – Булгакова Е. А. Английские термины социальной работы как особая терминосистема / Е. А. Булгакова // Вестн. СевКавГТУ. Сер. „Гуманитарные науки". – 2004. – № 2. – С. 8 – 13; **Головин, Кобрин 1987** – Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М.: Высш. шк., 1987. – 104 с.; **Д'яков 2000** – Д'яков А. С. Основи термінотворення : семант. та соціолінгв. аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько – К. : Вид. дім „КМ Academia", 2000. – 218 с.; **Лейчик 1986** – Лейчик В. М. О языковом субстрате термина // Вопр. язікознания. – 1986. – № 5. – С. 87 – 97; **Лісогуб 2002** – Лісогуб Л. І. Функціонування запозичених англійських термінів економічної терміносистеми у німецькій мові / Л. І. Лісогуб // Вісн. Запоріз. держ. ун-ту. – 2002. – №1. – С. 77 – 81; **Суперанская 1989** – Суперанская А. В. Общая терминология: вопр. Теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, И. В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 246 с.; **Реформатский 1986** – Реформатский А. А. Мысли о терминологии / А. А. Реформатский // Современные проблемы русской терминологии. – М. : Наука, 1986. – С. 165 – 198; **Шлоер, Сойко 2003** – Шлоер Б., Сойко І. Німецько-українсько-російський коментований словник з адміністративного права / Б. Шлоер, І. Сойко ; заг. ред. Б. Шлоера та Ю. Зайцева. – К. : Укр. центр правн. студій, 2003. – 464 с.; **Arntz 2002** –Arntz R. Einführungindie Therminologiearbeit / R. Arntz, H. Picht, F. Mayer. – 3. Aufl. Hilesheim : Georg Olms, 2002. – 331 s.; **DIN 1992** – DIN 2342 Teil 1 : Begriffe der Terminologielehre, Grundbegriffe / Deutsches Institut für Normung e. V. – Berlin, Wien, Zürich: Beuth Verlag GmbH, 1992. – 425 s.; **Scharfutdiniwa 2002** – Scharfutdiniwa N. Entwicklungstendenzen in der Lexik der deutschen Fachsprache des Flugzeugbaus / N. Scharfutdiniwa // Internationale Konferenz der Westfälischen Wilhelms-Universität. – Münster : PALM, 2002. – 23 s.

Рєзнік В. Г. Німецька термінологія права як особлива терміносистема (на матеріалі термінів адміністративного права Німеччини)

Стан національної термінології є одним із важливих складників усіх видів професійної діяльності й визначає рівень розвитку суспільства. Термінологічна система (терміносистема) – це складна динамічна стійка система, елементами якої є лексичні одиниці (слова або словосполуки) певної субмови. Термін як лексична одиниця певної спеціальної мови, що позначає загальне – конкретне або абстрактне – поняття чи ситуацію певної спеціальної галузі знань або сфери діяльності, є елементом терміносистеми.

Дослідження виконано на матеріалі термінів адміністративного права Німеччини. Правнича терміносистема розглядається нами як структурно-організоване ціле, що має ядро та периферію. У статті проаналізовано особливості даної терміносистеми у структурно-семантичному аспекті, з'ясовано специфіку її елементів. Доведено, що правничі терміни позначають як загальні, так і видові поняття, між якими спостерігається ієрархічність. Домінуючим способом утворення німецької правничої лексики є словоскладання.

Ключові слова: терміносистема, право, структурно-семантичний аналіз, ядро та периферія, структурні зв'язки, словоскладання, терміни-словосполуки, абревіатура.

Резник В. Г. Немецкая терминология права как особенная терминосистема (на материале терминов административного права Германии)

Состояние национальной терминологии является одним из важных аспектов всех видов профессиональной деятельности и определяет уровень развития общества. Терминологическая система (терминосистема) – это сложная динамическая стойкая система, которая состоит из лексических единиц (слов или словосочетаний) определённого подъязыка. Термин как лексическая единица определённого специального языка, которая обозначает общее – конкретное или абстрактное – понятие или ситуацию той или иной специальной области знаний или сферы деятельности, есть элементом терминосистемы.

Данное исследование выполнено на материале терминов административного права Германии. Юридическая терминосистема рассматривается нами как структурно-организованное целое, которое имеет ядро и периферию. В статье проанализированы особенности данной терминосистемы в структурно-семантическом аспекте, выяснена специфика ее элементов. Доказано, что юридические термины обозначают как общие, так и видовые понятия, между которыми

наблюдается иерархичность. Доминирующим способом образования немецкой юридической лексики является словосложение.

Ключевые слова: терминосистема, право, структурно-семантический анализ, ядро и периферия, структурные связи, словосложение, термины-словосочетания, аббревиатура.

Ryeznik V.G. German terms in law as a special terminology system (on material of terms of administrative law of Germany)

The condition of the national terminology is an important aspect of all professional activities. It determines the level of social development. New discoveries and knowledge sharing contribute to the growth rate of the composition of the national languages due to the terminology. The object of any terminological research is the term with its specific features and characteristics.

Administrative law in Germany, called “Verwaltungsrecht”, generally rules the relationship between authorities and the citizens and therefore, it establishes citizens’ rights and obligations against the authorities. It is a part of the public law, which deals with the organization, the tasks and the acting of the public administration. It also contains rules, regulations, orders and decisions created by and related to administrative agencies, such as federal agencies, federal state authorities, urban administrations, but also admission offices and fiscal authorities etc.

The language of law as a special sublanguage has its own content and a set of specific characteristics which vary depending on a language system. Language in legal settings is characterized by highly technical vocabulary and colloquial terms used in specialized ways.

This study was carried out on the material of the terms of administrative law in Germany. Legal term system is considered by us as structurally organized whole, which has a core and a periphery. The paper analyzes the features of the term system in structural and semantic aspect, figure out the specifics of its elements. Proved, that the legal terms are both general and specific concepts. Between them there is a hierarchy. Dominant mode of the formation of German legal vocabulary is compounding. Derivation is less productive. Complex terms are often composed of two-terms and abbreviations.

Key words: term system, law, structural-semantic analysis, core and a periphery, structural connections, term-phrases, abbreviation.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2012 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – д. філол. н., проф. Школяренко В. І.

А. А. Романчук, Ю. О. Цвигун (Кишинёв)

УДК 811.161.1’373.23

СЛАВЯНСКИЕ ЛИЧНЫЕ ИМЕНА НА *-АЙ* В ИСТОРИЧЕСКОМ РУССКОМ АРЕАЛЕ И ВОПРОС О ДОСЛАВЯНСКОМ СУБСТРАТЕ

Ранее был поставлен вопрос о связи зоны повышенной популярности украинских фамилий на *-ай* на Левобережье Днепра со славянским племенем *северяне* и их предполагаемым дославянским субстратом-народом *савиры* [Романчук, Тащи 2010: 78 – 82; Романчук 2010]. Развивая высказанную гипотезу, мы рассмотрели модель личных имен на *-ай* (через производные от них русские фамилии на *-аев, -яев*) в пределах исторического русского ареала [Романчук, Цвигун 2013].

Опираясь на данные Лаборатории популяционной генетики ГУ МГНЦ РАМН [АРФ 2012; Балановская, Балановский 2007; БД 2012], нам удалось обнаружить, что русские фамилии на *-аев, -яев*, производные от личных имен на *-ай*, демонстрируют повышенную частоту в определенных регионах – в первую очередь в Тверской области и Костромском Заволжье, а также в Мордовии и на территории Марий Эл. Эту же закономерность продемонстрировала более общая модель – славянских личных имен на *-й* (проявленная тоже посредством образованных от них фамилий).

Поскольку ранее В. Никоновым было показано, что резкое повышение частоты фамилий на *-аев, -яев* у русских Мордовии связано именно с мордовским влиянием [Никонов 1974: 227; Никонов 1988: 129], мы считаем возможным экстраполировать это объяснение и на более общую модель. И связываем повышенные частоты фамилий, образованных от славянских личных имен на *-й* в указанных выше регионах с субстратным влиянием со стороны определенных финно-угорских народов: мери, марийцев и мордвы.

Тем более, что, судя по многочисленным следам в гидронимике, в древности ареал расселения мордвы достигал Левобережья Днепра как раз в районе Северской земли [Топоров, Трубачев 2009: 315 – 316, 240]. И, эта „мордовская” гидронимика в пределах бывшей Северской земли хорошо коррелирует с предполагаемым финно-угорским (или, точнее, нетюркским) происхождением савиров.

В этой связи наше внимание привлекла и заметная корреляция популярности модели личных имен на *-й* в определенных областях исторического русского ареала с распространением акающих говоров. Так, в центре костромского кластера фамилии *Смирнов* находится такое любопытное явление, как „Чухломский акающий остров” русских говоров. По общему мнению, „чухломские говоры возникли в результате переселения на севернорусскую территорию жителей южнорусского запада” [Касаткин 2002: 99].

Между тем, „вопрос о спонтанном, или субстратном, возникновении аканья” в русских говорах – пока не решен. Но, „из ныне сохранившихся языков, соседивших в прошлом и соседящих ныне с русскими говорами, наиболее близкую к аканью структуру безударного вокализма... представляет мордовский язык. В первую очередь речь идет, по-видимому, о мокшанском” [Горшкова 1972: 131].

Значит ли это, что повышенная популярность в определенных зонах исторического русского ареала антропонимической модели на *-ай*, и, шире, на *-й*, изначально связана с акающими говорами и имеет общую с ними причину возникновения?

Вопрос этот должен стать предметом отдельного исследования, но, О. Трубачев указывал: „Верно, что аканье фиксируется в относительно поздние века, но это еще ничего не говорит о его генезисе”. И добавлял: „нужно допустить, что истоки аканья уходят в древность…” [Трубачев 1984: 27 – 28].

Вопрос, однако, осложняется еще и тем, что как раз для указанных выше финно-угорских народов отмечается более раннее сильное влияние со стороны балтского мира (в первую очередь через т. н. „именьковцев”) [Напольских 2006], но и не только [Топоров, Трубачев 2009: 349; Откупщиков 2004: 108].

Сравнительно недавно была предложена весьма аргументированная гипотеза о связи балканских волохов и русских волхвов [Рабинович 2000; Рабинович 2011]. По мнению Р. Рабиновича, „волохи на востоке Европы представляются неславянской этнической группой индоевропейского происхождения, наиболее вероятно, балтского, но в раннесредневековое время уже тесно связанной с финно-угорским миром, инкорпорированной в этносоциальную структуру летописной мери” [Рабинович 2000: 363 – 364]. Намечается и определенное родство волохов и савир [Там же: 271 – 273].

Нам представляется, что, как и волхвы/волохи, савиры должны рассматриваться в связи с установленным фактом существования в Среднем Поволжье в раннем средневековье неких центральноевропейских по происхождению групп [Напольских 2006: 13].

Однако, отсюда следует и новый вопрос: а не является ли для мордвы и марийцев модель личных имен на *-ай* (и, шире, на *-й*) в свою очередь субстратной?

Тем более, что, помимо „балто-славян/именьковцев” и голяди/галиндов здесь следует, возможно, иметь в виду (в том числе и в связи с савирами) и более древний, т. н. „палеоевропейский” субстрат Восточной Европы. Процитируем: „Следует принимать во внимание возможность присутствия палеоевропейского языкового компонента не только на севере, но и в Центре европейской России” [Напольских 2007: 101]. По всей видимости, именно этот же палеоевропейский субстрат улавливается и данными антропологии [Балановская и др. 2011: 54].

В этой связи для нас важно, что более масштабный характер этого „палеоевропейского” субстрата, соответственно, позволяет лучше объяснить многие факты из-за пределов Восточной Европы – в первую очередь, накопленные „кельтской” версией происхождения волохов (С. Толстов, С. Эрлих) [Рабинович 2000: 366]. Сюда же, на наш взгляд, следует отнести и факты еще более широкого масштаба [Романчук 2010а: 134 – 135]. И, даже, возможно аканье – причем, примиряя точку зрения О. Трубачева и сторонников „семитского” влияния. Впрочем, это вопрос дальнейших исследований.

Литература

АРФ 2012 – Атлас русских фамилий. Лаборатория популяционной генетики ГУ МГНЦ РАМН. 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://genofond.ru/default3.aspx?s=0&p=32; **Балановская, Балановский 2007** – Балановская Е. В. Русский генофонд на Русской равнине : монография / Е. В. Балановкая, О. П. Балановский. – М. : Луч, 2007. – 416 с.; **Балановская 2011** – Балановская Е. В. Генофонд Русского Севера: Славяне? Финны? Палеоевропейцы? / Е. В. Балановская, Д. В. Пежемский, А. Г. Романов, Е. Е. Баранова и др. // Вестн. Моск. ун-та. Сер. XXIII Антропология. – 2011. – № 3. – С. 27 – 58; **БД 2012** – База данных „10 000 самых частых русских фамилий”. Лаборатория популяционной генетики ГУ МГНЦ РАМН. – 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://genofond.ru/default2.aspx?s=0&p=56; **Горшкова 1972** – Горшкова К. В. Историческая диалектология : монография / К. В. Горшкова. – М. : Просвещение, 1972. – 160 с.; **Касаткин 2002** – Касаткин Л. Л. Русские диалекты / Л. Л. Касаткин // Русские. – М. : Наука, 2002. – С. 80 – 106; **Напольских 2006** – Напольских В. В. Балто-славянский языковой компонент в Нижнем Прикамье в середине I тыс. н. э. / В. В. Напольских // Славяноведение. – 2006. – № 2. – С. 13 – 19; **Напольских 2007** – Напольских В. В. К реконструкции лингвистической карты Центра Европейской России в раннем железном веке / В. В. Напольских // Арт. – 2007. – № 4. – С. 88 – 127; **Никонов 1974** – Никонов В. А. Имя и общество : монография / В. А. Никонов. – М. : Наука, 1974. – 284 с.; **Никонов 1988** – Никонов В. А. География фамилий : монография / В. А. Никонов. – М. : Наука, 1988. – 192 с.; **Откупщиков 2004** – Откупщиков Ю. В. Древняя гидронимия в бассейне Оки : монография / Ю. В. Откупщиков // Балто-славянские исследования. – 2004. – Т. XVI. – С. 83 – 114; **Рабинович 2000** – Рабинович Р. А. Искушение „волошским орехом”, или Балканские волохи и русские волхвы / Р. А. Рабинович // Stratum plus. – 2000. – № 5. – С. 282 – 390; **Рабинович 2011** – Рабинович Р. А. Балканские волохи и русские волхвы. К истокам происхождения : монография / Р. А. Рабинович. – Saarbrucken: Lambert Academic publishing, 2011. – 483 с; **Романчук 2010** – Романчук А. А. Антропоним Булай и савиры: вопрос о корреляции / А. А. Романчук // Revista de etnologie si

culturologie. – 2010. – Vol. VII. – P. 96 – 98; **Романчук 2010а** – Романчук А. А. Deep history этнонима фракийцы / А. А. Романчук // Stratum plus. – 2010. – № 3. – С. 131 – 136; **Романчук, Тащи 2010** – Романчук А. А. Ранняя история украинского села Булаешты в контексте истории Молдовы (XIV – начало XVII вв. от Р. Х.) : монография / А. А. Романчук, И. Н. Тащи. – Кишинев : Stratum Plus, 2010. – 144 с.; **Романчук, Цвигун 2013** – Романчук А. А. Антропонимическая модель на *-ай* в историческом русском ареале и вопрос о дославянском субстрате / А. А. Романчук, Ю. О. Цвигун // Вестн. Камского ин-та гуманитар. и инженер. техн. – 2012. – № 6. – С. 131 – 152; **Топоров, Трубачев 2009** – Топоров В. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья : монография / О. Н. Трубачев, В. Н. Топоров // Трубачев О. Н. Труды по этимологии: Слово. История. Культура. Т. 4. – М. : Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – С. 9 – 380; **Трубачев 1984** – Трубачев О. Н. Языкознание и этногенез славян / О. Н. Трубачев // Вопр. языкознания. – 1984. – № 2. – С. 15 – 30.

Романчук О. А., Цвигун Ю. О. Слов'янські особові імена на -ай в історичному російському ареалі й питання про дослов'янський субстрат

Спираючись на відомості Лабораторії популяційної генетики ДЗ МГНЦ РАМН про поширення російських прізвищ, удалося виявити, що російські прізвища на *-аєв, -яєв*, похідні від особових імен на *-ай*, демонструють підвищену частоту в деяких регіонах – передусім у Тверській області й Костромському Заволжі, а також у Мордовії й на території Марій Ел. Таку саму закономірність продемонструвала більш загальна модель – слов'янських особових імен на *-й* (і утворених від них прізвищ). Раніше В. Никонов показав: різке підвищення функціональної активності прізвищ на *-аєв, -яєв* у росіян Мордовії пов'язане з мордовським впливом. Автори уважають можливим екстраполювати це пояснення й на більш загальну модель і пов'язують підвищену частоту вживання прізвищ, утворених від слов'янських особових імен на *-й*, із субстратним впливом з боку деяких фінно-угорських народів: мері, марійців і мордви.

Ключові слова: російська антропоніміка, історія, дослов'янський, палеоєвропейський, субстрат, „іменьківці", меря, савіри.

Романчук А. А., Цвигун Ю. О. Славянские личные имена на -ай в историческом русском ареале и вопрос о дославянском субстрате

Опираясь на данные Лаборатории популяционной генетики ГУ МГНЦ РАМН о распространении русских фамилий, удалось обнаружить, что русские фамилии на *-аев, -яев*, производные от личных имен на *-ай*, демонстрируют повышенную частоту в определенных регионах – в первую очередь в Тверской области и Костромском Заволжье, а также в

Мордовии и на территории Марий Эл. Эту же закономерность продемонстрировала более общая модель – славянских личных имен на *-й* (и образованных от них фамилий). Ранее В. Никоновым было показано: резкое повышение функциональной активности фамилий на *-аев, -яев* у русских Мордовии связано с мордовским влиянием. Авторы считают возможным экстраполировать это объяснение и на более общую модель и связывают повышенную частоту употребления фамилий, образованных от славянских личных имен на *-й*, с субстратным влиянием со стороны определенных финно-угорских народов: мери, марийцев и мордвы.

Ключевые слова: русская антропонимика, история, дославянский, палеоевропейский, субстрат, „именьковцы", меря, савиры.

Romanchuk A. A., Tsvigun Iu. O. The anthroponomical model with suffix *-ai* in Russian historical area and the problem of for-Slavic substratum

The article considers the anthroponomical model with suffix *–ai* in Russian historical area in the context of for-Slavic substratum. Basing on data of Population genetics laboratory SU NGSC RAMS, the authors find out that Russian surnames with postfix *-aev*, *-iaev*, that are derivates from names with suffix *-ai*, are more popular in certain regions – especially in Tverskaya and Kostromskaya areas, Mordovia and Mari El. The same (and more evidently) regularity demonstrates the more superior *-i*–postfix anthroponomical model. As V. Nikonov proved that the heightened frequency of Russian surnames on *-aev, -iaev* in Mordovia is caused by Mordovians influence, the authors suggest we extrapolate this explanation to the more superior anthroponomical model on *-i*-postfix too. Thus, they suppose that this heightened frequency of Russian surnames generated from Slavic names on *-i* in the regions named above (especially in Kostromskaya area) is caused by influence of certain Finno-Ugrian peoples, namely Merens, Mari and Mordovians. Though, exactly for these peoples a strong influence from Balts (Goliadi/Galindy), through so called „Imenikovtsy" especially (V. V. Napol'skih) was found out. Besides, basing on some paleolinguistic data (V. V. Napol'skih) and anthropological (E. V. Balanovskaya & alt.) we can suppose the so called „paleoeuropean" substratum at least for Merens as well. Thus, they see the paper as a first step to the solution of this hard question.

Key words: Russian anthroponomy, history, substratum, for-Slavic, paleoeuropean, „imenikovtsy", merens, savirians.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2013 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – к. філол. н., доц. Лєснова В. В.

Е. В. Ситникова (Киев)

УДК 81-119(045)

ПРИНЦИП АНТРОПОЦЕНТРИЗМА В РУССКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

В русской лингвистике на сегодняшний день нет однозначного подхода к выделению научных парадигм знания, смена которых и составляет историю языкознания. Исследователи определяют различное количество парадигм на протяжении развития лингвистики. При определении подходов к языку Ю. Степанов отталкивается от того, что язык может быть „мыслим в терминах науки о знаковых системах” [Степанов 1985: 3]. В семиотике язык описывается в трех измерениях – семантики, синтактики, прагматики. Семантика имеет дело с отношениями знаков к тому, что знаки обозначают, к объектам действительности и понятиям о них. Синтактика – с отношениями знаков друг к другу. Прагматика (дектика) – с отношениями знаков к человеку, который пользуется языком. В зависимости от того, в каком измерении „направляется теоретическая мысль (философов, размышляющих о языке) и поэтический порыв (художников слова), ученый выделяет три научные парадигмы: семантическую („философию имени”), синтаксическую („философию предиката”) и прагматическую („философию эгоцентрических слов”) [Степанов 1985: 5].

Н. Алефиренко говорит о лингвистическом компаративизме, или элементно-таксономической парадигме, системно-структурной, коммуникативно-прагматической и дискурсивно-когнитивной парадигмах. Выделяя научные парадигмы, определяющие собой основные этапы развития мировой лингвистической мысли, ученый отталкивается от понимания термина „научная парадигма” в современной лингвистике. По его мнению, „научная парадигма – это господствующая на каждом этапе истории лингвистических учений система воззрений на язык, определяющая предмет и принципы лингвистического исследования в соответствии с культурно-историческим и философским контекстом эпохи” [Алефиренко 2009: 18 – 19].

Мы, вслед за И. Сусовым, В. Масловой, М. Пименовой, выделяем три научные парадигмы знания: сравнительно-историческую, системно-структурную и антропоцентрическую.

Согласно В. Масловой, „коммуникативный, когнитивный и другие подходы к языку так и не оформились в парадигмы, так как для парадигмы нужно, во-первых, чтобы она была общей для всякого гуманитарного знания (например, структурализм, который первоначально возник в биологии, а затем распространился на историю, лингвистику, литературоведение и другие гуманитарные и естественные науки, например, физику). А во-вторых, парадигма – это совокупность научных установок, которые предлагают ученому модель постановки

проблемы и некоторый набор ее решений в совокупности с процедурами исследования. Ни один из названных подходов к языку не отвечает этим требованиям" [Маслова 2008: 6 – 7].

В настоящее время все более актуальными становятся исследования антропоцентрического характера. Интерес большинства ученых теперь привлекает не сам по себе язык, в отрыве от его носителя и от реальной жизни, а то, как в языке отражаются общечеловеческие, национально-культурные и индивидуальные свойства говорящего; как язык функционирует в процессе каждодневного общения; какую роль он играет в общественной жизни.

По мнению Н. Бугорской, среди лингвистов нет единого понимания „антропоцентризма", как и нет единой номинации для подобного рода исследований: „термины „антропоцентрическая лингвистика", „антропный принцип в лингвистике", „человеческий фактор в языке" рассматриваются как вариация одной идеи" [Бугорская 2004: 19]. Ученый предлагает три основных варианта понимания антропоцентризма, „не сводимых друг к другу, хотя, возможно, соотносимых" [Бугорская 2004: 24]: 1) антропоцентризм понимается онтологически: язык отражает объективную действительность через внутренний мир человека (мотивы и цели его деятельности, ценностные ориентации и т. д.) и, отражая, часто трансформирует его сообразно им (под антропоцентризмом языка понимается антропоморфизм); 2) антропоцентризм можно толковать как метод анализа языковых явлений (интуитивизм); 3) под антропоцентризмом можно понимать методологический поиск, „связанный с преодолением философского позитивизма в языкознании и проявляющий себя в гуманитаризации языка лингвистического описания" [Бугорская 2004: 24].

На возможность рассмотрения антропоцентризма, с одной стороны, как онтологической, а с другой стороны, как методологической установки указывают и другие исследователи. И. Угланова считает, что антропоцентризм становится онтологичным [Угланова 2006: 173]. В онтологичности антропоцентризма ученый видит угрозу для современной лингвистики потерять свой предмет. „Печаль здесь заключается в том, что антропоцентризм считают не методологической, а онтологической установкой: лингвистика пытается выйти/выходит за свои пределы, в то время как другие науки (не говоря о философии, вся современная философия в принципе есть философия языка, речь идет о целом ряде естественно-научных дисциплин) приходят „к языку" [Угланова 2006: 169].

Б. Гаспаров, В. Лазарев, Е. Кубрякова рассматривают антропоцентризм как методологическую базу современной лингвистики.

В рамках антропоцентрического подхода к языку Б. Гаспаровым выполнено исследование коммуникативного и духовно-творческого аспектов языковой деятельности. В своей книге „Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования" автор рассматривает язык как

среду существования человека, с которой происходит его постоянное взаимодействие. Б. Гаспаров попытался нарисовать картину нашей повседневной языковой жизни, следуя за языковым поведением и интуицией говорящих; выработать такой подход к языку, при котором на первый план выступил бы бесконечный и нерасчлененный поток языковых действий и связанных с ними мыслительных усилий, представлений, воспоминаний, переживаний [Гаспаров 1996].

В ряде исследований ставится вопрос о том, можно ли считать антропоцентризм основной парадигмой лингвистики конца XX – начала XXI вв. Для ответа на этот вопрос ученые обращаются к термину „научная парадигма" и рассуждают о том, насколько целесообразно применять его для описания современного состояния науки о языке.

Термин „парадигма" был введен Ф. де Соссюром, который обозначал им систему форм одного и того же слова, то есть поперечный срез структуры языка, как бы свод таблиц склонений и спряжений. На основе данного термина возник новый – „парадигма научного знания", который появился в трудах американского ученого Т. Куна, написавшего в 1962 г. широко известную книгу „Структура научных революций" (в 1975 г. был сделан русский перевод данной книги) [Кун 1975].

В своей работе Т. Кун раскрывает глубокие связи науки и общества в их историческом развитии. Ученым было разработано понятие научного сообщества как логического субъекта научной деятельности. Научное сообщество у Т. Куна имеет единую систему стандартов – парадигму, которую исследователь может принять без доказательств. Под парадигмой понимались научные достижения, признанные всеми членами научного сообщества и являющиеся моделью постановки проблем и их решения [Кун 1975: 11].

Основной формой существования науки, по Т. Куну, является нормальная наука, в которой ученые работают в русле одной парадигмы. Они не создают новых теорий, а углубляют и расширяют имеющиеся знания. Однако в процессе развития научного знания возникают кризисные ситуации, требующие пересмотра парадигмы. В таких условиях нормальная наука порождает экстраординарную науку, в рамках которой происходит переосмысление существующей парадигмы и переход к новой в результате научной революции. По мнению Т. Куна, выбор новой парадигмы не является однозначно детерминированным, а осуществляется в значительной степени случайно под воздействием посторонних факторов. Ученый сравнивает это явление с возникновением новой религии, как иррациональный акт веры.

Во втором издании своей книги Т. Кун сужает понятие парадигмы до образцовых достижений прошлого и вводит новое понятие дисциплинарной матрицы, под которым он понимает всю совокупность убеждений, ценностей и приемов, разделяемых членами данного сообщества [Kuhn 1977: 175], то есть фактически заменяет им первоначальное понятие парадигмы. Следует отметить, что

терминологическое сочетание „дисциплинарная матрица” не получило признания в научном сообществе и практически не используется, в то время как термин „парадигма научного знания” перешел в разряд эпонимов [Maasen 2000: 84].

Отталкиваясь от понимания парадигмы как результата „научной революции”, применимость самого термина может быть поставлена под сомнение из-за характерной для науки о языке „плавности” и „недискретности” переходов от одной парадигмы к другой [Кубрякова 1994: 7].

По мнению П. Серио, „в лингвистике парадигмы не сменяют друг друга и не отрицают друг друга, но накладываются одна на другую и сосуществуют в одно и то же время, игнорируя друг друга” [Серио 1993: 52].

Избегая использования термина „парадигма” и соотносимых с ним терминов, таких как „научно-исследовательская программа” (И. Лакатос) [Lakatos 1970], „эпистема” (М. Фуко) [Фуко 1994], „стиль мышления” (М. Борн) [Борн 1963], П. Б. Паршин употребляет термин „теория” и говорит о современных тенденциях в лингвистике не как о „парадигмах”, а как о последовательных „теоретических переворотах”, к которым относит исследования в области когнитивной лингвистики, коммуникативистики, лингвистики текста [Паршин 1996].

Однако в настоящее время термин „парадигма” активно используется в научном обиходе при описании современной лингвистики в „расширительной интерпретации”, а именно „и как доминирующий поход к языку, и как познавательная перспектива, и как методологическая определенная ориентация и даже научный „климат мнений” [Руденко 1990; Руденко 1993]; и как „определенный подход, теория или метод лингвистического исследования, получившие широкое признание в лингвистическом сообществе” [Хомутова 2009: 143].

При таком „расширительном” подходе к определению термина „парадигма” антропоцентризм соответствует данному статусу при условии признания его все же методологической, а не онтологической установкой.

В науке о языке традиционно выделяются три научные парадигмы: сравнительно-историческая, системно-структурная и антропоцентрическая.

Ю. Караулов считает антропоцентризм одним из направлений социальной парадигмы современной науки о языке. Ученый различает историческую, психологическую, системно-структурную и социальную научные лингвистические парадигмы исходя из того, что „современные представления о языке как объекте языкознания покоятся на его четырех фундаментальных свойствах – исторически обусловленном характере развития, психической природе, системно-структурных основах его устройства, социально обусловленном характере возникновения и употребления” [Караулов 1987: 14 – 15]. В составе социальной

(коммуникативной) парадигмы выделяется целый ряд направлений: антропоцентрическое, социолингвистическое, когнитивное, психолингвистическое, лингвокультурологическое, которые так или иначе связаны с текстом и речевой деятельностью [Караулов 1987].

Е. Кубрякова называет антропоцентризм одной из установок всех школ и направлений, относимых к современной лингвистической парадигме. Ученый предлагает выделять парадигмы научного знания по типу и характеру принятых в них объяснений, то есть ориентируясь на то, в рамках какой школы, представляющей ту или иную научную дисциплину, происходит становление данной парадигмы.

Принципиальными установками современной лингвистической парадигмы являются: 1) экспансионизм, проявляющийся в возникновении новых „сдвоенных" наук, упрочении традиционных связей лингвистики с логикой и философией, выделении новых областей знания на границах науки, разрастании конкретных границ отдельных выделяющихся внутри лингвистики дисциплин; 2) антропоцентризм, заключающийся в том, что научные объекты изучаются прежде всего по их роли для человека, по их назначению в его жизнедеятельности, по их функциям для развития человеческой личности и ее усовершенствования; 3) функционализм, или неофункционализм, при котором центральной проблемой науки становится изучение функций объекта исследования, его назначения; 4) экспланаторность, трактуемая как тенденция современной лингвистики найти определенное объяснение внутренней организации языка, его отдельным модулям и т. д. [Кубрякова 1995: 206 – 230].

В свете идей о полипарадигмальном характере современной науки о языке вопрос о количестве парадигм, сосуществующих в лингвистике на настоящем этапе ее развития, остается открытым. В этой связи антропоцентрическую парадигму нередко не признают доминирующей. По мнению Т. Хомутовой, современный этап развития науки характеризуется процессом глобализации. Глобализация с неизбежностью приводит к формированию нового интегрального подхода, целью которого является синтез парадигм научного знания. С позиций интегрального подхода язык необходимо рассматривать как объект, рассредоточенный по четырем секторам, изучение которого невозможно без одновременного обращения к сознанию, языковой системе, культуре и социуму. Современная парадигма лингвистики – парадигма интегральная. В ее основе лежит комплексное междисциплинарное исследование с учетом взаимодействия различных областей лингвистики [Хомутова 2009: 150].

На необходимость интегрального подхода в русской лингвистике впервые указала Е. Кубрякова, которая в результате глубокого анализа современного состояния лингвистической науки пришла к выводу, что в концепциях различных школ и направлений, выступающих с критикой „генеративного" подхода к языку, обнаруживаются попытки

продвижения в сторону „новой интегральной парадигмы знания – функциональной по своей общей направленности, конструктивной по своему духу и диктующей … выходы … за горизонты … формализованной концепции языка …” [Кубрякова 1995: 230].

В основе интегральной парадигмы, по мнению ученого, лежит когнитивно-дискурсивный подход к языку и языковым объектам, который предполагает комплексное междисциплинарное исследование с учетом взаимодействия различных областей лингвистического знания.

Когнитивно-дискурсивный подход признает двумя главными функциями языка когнитивную и коммуникативную и преследует цель изучать эти функции в постоянном взаимодействии и согласовании друг с другом.

Когнитивная составляющая интегральной парадигмы позволяет анализировать типы знаний/информации, вербализуемых в научном тексте, и стоящие за ними ментальные единицы и структуры, в то время как дискурсивная составляющая позволяет выявить способы представления информации адресату с учетом прагматической направленности текста, интенций автора и особого контекста коммуникативного акта [Дроздова 2003: 18].

В. Барбазюк, Ю. Левицкий, И. Угланова считают, что ведущую роль в современной науке о языке играют другие научные парадигмы.

И. Угланова в статье „Существует ли мейнстрим в современной лингвистике?” отмечает: „Возможно, существует лингвистика вне мейнстрима, лингвистика истинного постмодерна – область динамического напряжения между лингвистикой языка и лингвистикой речи. В качестве методологического основания такого динамического равновесия вполне реально рассматривать синергетику” [Угланова 2006: 173].

Рассматривая антропоцентризм как „научную метапарадигму” науки о языке [Лазарев 2009: 70], один из „главных параметров современной лингвистики” [Кубрякова 1994: 5], исследователи расходятся во мнении о том, какие именно аспекты изучения языка объединяет антропоцентрическая лингвистика. Е. Кубрякова относит к антропоцентрическим направлениям в лингвистике когнитивное направление, „ориентированное на познание ментальной деятельности человека, установлению роли языка в процессах получения, обработки, хранения и использования информации”, и коммуникативное направление, „в фокусе которого оказываются проблемы общения с помощью языка и передачи информации в коммуникативных актах, проблемы воздействия языка на человека и т. д.” [Кубрякова 1994: 14].

В. Маслова в качестве основных направлений антропоцентризма называет когнитивную лингвистику и лингвокультурологию. „Если когнитивная лингвистика … пытается ответить на вопрос о том, как в принципе организовано сознание человека, как человек познает мир, какие сведения о мире становятся знанием, как создаются ментальные

пространства, то в лингвокультурологии все внимание уделяется человеку в культуре и его языку, здесь требуется дать ответы на многие вопросы, в числе которых следующие: каким видит человек мир, какова роль метафоры и символа в культуре, какова роль фразеологизмов, удерживающихся в языке веками, в репрезентации культуры, почему они так нужны человеку?" [Маслова 2001: 8].

В целом же исследователи называют четыре направления современной антропоцентрической парадигмы в лингвистике: 1) исследования языковой картины мира. Основной задачей данного направления является изучение того, как человек отражает себя в языке; 2) коммуникативная лингвистика. Данное направление характеризует интерес исследователей к человеку в первую очередь в его отнесенности к процессу коммуникации; 3) когнитивная лингвистика. В рамках данного направления исследователи изучают роль языка в познавательных процессах и когнитивной организации человека; 4) внутрисубъектная лингвистика, или же лингвоперсонология, теория языковой личности. Данное направление нацелено на выяснение того, каким образом язык существует в самом человеке.

Рассмотрение современной парадигмы научного знания позволило сделать следующие выводы.

1. Все множество лингвистических концепций, школ и течений может быть условно сведено к трем научным парадигмам: сравнительно-исторической, системно-структурной и антропоцентрической.

Каждая из трех лингвистических парадигм, испытывая воздействие философских и общенаучных принципов определенной эпохи, предлагает свой подход к пониманию границ предметной области языкознания, соотношения частей языкового феномена как сложного и противоречивого целого, их значимости в развертывании лингвистического знания, вырабатывает свой содержательно-концептуальный аппарат, свои методы и процедуры исследования.

Выдвижение на передний план того или иного принципа, определяющего направление исторического развития науки о языке XX – XXI вв., не предполагает процесса замены одной лингвистической парадигмы другой. Появление новой исследовательской парадигмы не ведет к исчезновению предшествующих парадигм. Происходит лишь смена акцентов в воззрениях на языковой феномен.

2. Отличительной чертой современной лингвистики является антропоцентризм. Антропоцентрическая направленность определяет перспективность и целесообразность современных исследований языка как средства и продукта познавательной деятельности индивида. Изучение процессов восприятия, хранения и переработки информации, непосредственно отражающих процесс человеческого познания через язык, помогает понять, как представлены знания во внутреннем лексиконе человека, в какой степени накопленные знания и опыт человека трансформируются в языковом знаке, как происходит их

дальнейшая ретрансляция от человека к человеку.

3. Диапазон исследований в рамках антропоцентрической лингвистики весьма широк: в него включены все направления, нацеленные на изучение и описание человека в языке и языка в человеке.

Литература

Алефиренко 2009 – Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : учеб. пособие / Н.Ф. Алефиренко. – 2-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 416 с.; **Борн 1963** – Борн М. Состояние идей в физике / М. Борн // Борн М. Физика в жизни моего поколения : сб. ст. / под общ. ред. и с послесл. С. Г. Суворова. – М. : Изд-во иностр. лит., 1963. – С. 226 – 251; **Бугорская 2004** – Бугорская Н. В. Антропоцентризм как категория современного языкознания / Н. В. Бугорская // Вопр. психолингвистики. – 2004. – № 2. – С. 18 – 25; **Гаспаров 1996** – Гаспаров Б. М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования / Б. М. Гаспаров. – М. : Новое лит. обозрение, 1996. – 352 с.; **Дроздова 2003** – Дроздова Т. В. Проблемы понимания научного текста (англоязычные экономические текста) : монография / Т. В. Дроздова. – Астрахань : АГТУ, 2003. – 224 с.; **Караулов 1987** – Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов ; АН СССР, Отд-ние лит. и яз. ; отв. ред. Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1987. – 264 с.; **Кубрякова 1994** – Кубрякова Е. С. Парадигмы научного знания в лингвистике и ее современный статус / Е. С. Кубрякова // Изв. Акад. наук СССР. Сер. лит. и яз. – М., 1994. – Т. 53. – № 2. – С. 3 – 15; **Кубрякова 1995** – Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века : сб. ст. / под ред. Ю. С. Степанова. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1995. – С. 144 – 238; **Кун 1975** – Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун ; пер. с англ. И. З. Налетова ; общая ред. С. Р. Микулинского и Л. А. Марковой. – М. : Прогресс, 1975. – 288 с.; **Лазарев 2009** – Лазарев В. А. Антропоцентрические параметры морфологических категорий / В. А. Лазарев // Вестн. Челяб. гос. ун-та. – 2009. – № 27. – С. 70 – 73; **Маслова 2001** – Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Academia, 2001. – 208 с.; **Маслова 2008** – Маслова В. А. Современные направления в лингвистике : учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2008. – 272 с.; **Паршин 1996** – Паршин П. Б. Теоретические перевороты и методологический мятеж в лингвистике XX века / П. Б. Паршин // Вопр. языкознания. – 1996. – № 2. – С. 19 – 42; **Попова 2003** – Попова Т. Г. Национально-культурная семантика языка и когнитивно-социокоммуникативные аспекты (на материале английского, немецкого и русского языков) : монография. – М. : Изд-во МГОУ, 2003. – 146 с.; **Руденко 1990** – Руденко Д. И. Имя в парадигмах „философии языка” / Д. И. Руденко. – Харьков : Основа, 1990. – 299 с.; **Руденко 1993** – Руденко Д. И. Лингвофилософские парадигма: границы языка и границы

культуры / Д. И. Руденко // Философия языка: в границах и вне границ / науч. ред. тома Д. И. Руденко. – Харьков : Око, 1993. – С. 101 – 173. – (Международная серия монографий. Т. 1); **Серио 1993** – Серио П. В поисках четвертой парадигмы / П. Серио // Философия языка: в границах и вне границ / науч. ред. тома Д. И. Руденко. – Харьков : Око, 1993. – С. 37 – 52. – (Международная серия монографий. Т. 1); **Степанов 1985** – Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка (семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства) / Ю. С. Степанов ; отв. ред. В. П. Нерознак. – М. : Наука, 1985. – 336 с.; **Угланова 2006** – Угланова И. А. Существует ли мейнстрим в современной лингвистике? / И. А. Угланова // Филологические заметки: межвуз. сб. науч. тр. : в 2 ч. / отв. ред. Т.И. Ерофеева, Я. Мойсиева-Гушева, Ж. Кнап. – Пермь : Перм. гос. ун-т; Любляна : Ун-т в Любляне, 2006. – Вып. 4. – Ч. 1. – С. 163 – 173; **Фуко 1994** – Фуко М. Слова и вещи (археология гуманитарных наук) / М. Фуко ; пер. с фр. В. П. Визгина, Н. С. Автономовой. – СПБ. : A-cad, 1994. – 406 с.; **Хомутова 2009** – Хомутова Т. Н. Научные парадигмы в лингвистике / Т. Н. Хомутова // Вестн. Челяб. гос. ун-та. – 2009. – № 35. – С. 142 – 151; **Kuhn 1977** – Kuhn T. S. The Structure of Scientific Revolutions / T. S. Kuhn. – 2-nd end. (First published in 1962). – Chicago, IL : Univ. of Chicago Press, 1977. – 264 p.; **Lakatos 1970** – Lakatos J. Falsification and the Methodology of Scientific Research Programs / J. Lakatos // Criticism and the Growth of knowledge / ed. by J. Lakatos and A. Musgrave. – Cambridge, UK : Cambridge Univ. Press, 1970. – P. 91 – 195; **Maasen 2000** – Maasen S. Metaphors and the Dynamics of Knowledge / S. Maasen, P. Weingart. – L.; N.-Y. : Routledge, 2000. – 185 p.

Ситникова О. В. Принцип антропоцентризму в російській лінгвістиці

У другій половині ХХ ст. перед дослідниками виникла проблема оформлення нової парадигми наукового знання як моделі постановки проблем і сукупності прийомів їх вирішення. У науці про мову посилюються інтегративні тенденції, в основі яких лежить філософський принцип єдності світу. Інтеграція проявляється в організації досліджень на стику суміжних наук, у розробці міждисциплінарних наукових методів, у зміні самого принципу виділення наукових дисциплін.

На сьогодні у зв'язку з прагненням подолати обмеженість структурного підходу до мови, що виявився в критиці структурної лінгвістики та бажанні глибше проникнути в сутність мови як суспільного явища, усе більшої актуальності набуває антропоцентризм.

Інтерес більшості вчених тепер привертає не сама по собі мова, у відриві від її носія та від реального життя, а те, як у мові відображено загальнолюдські, національно-культурні та індивідуальні властивості мовця; як мова функціонує в процесі щоденного спілкування; яку роль вона відіграє в суспільному житті.

У статті зроблено спробу відповісти на низку питань теоретико-

методологічного характеру, пов'язаних з розглядом сучасної парадигми наукового знання: чи є антропоцентризм онтологічною чи методологічною установкою?; чи можна вважати антропоцентризм основною парадигмою лінгвістики кінця XX – початку XXI ст.?; які аспекти мови об'єднує антропоцентрична парадигма?

Ключові слова: наукова парадигма, антропоцентризм, установки дослідження природної мови, антропоцентричні напрями в лінгвістиці.

Ситникова Е.В. Принцип антропоцентризма в русской лингвистике.

Во второй половине XX в. перед исследователями возникла проблема оформления новой парадигмы научного знания как модели постановки проблем и совокупности приемов их решения. В науке о языке усиливаются интегративные тенденции, в основе которых лежит философский принцип единства мира. Интеграция проявляется в организации исследований на стыке смежных наук, в разработке междисциплинарных научных методов, в изменении самого принципа выделения научных дисциплин.

В настоящее время в связи со стремлением преодолеть ограниченность структурного подхода к языку, выразившемуся в критике структурной лингвистики и желании глубже проникнуть в сущность языка как общественного явления, все большую актуальность приобретает антропоцентризм.

Интерес большинства ученых теперь привлекает не сам по себе язык, в отрыве от его носителя и от реальной жизни, а то, как в языке отражаются общечеловеческие, национально-культурные и индивидуальные свойства говорящего; как язык функционирует в процессе каждодневного общения; какую роль он играет в общественной жизни.

В статье делается попытка ответить на ряд вопросов теоретико-методологического характера, связанных с рассмотрением современной парадигмы научного знания: является ли антропоцентризм онтологической или методологической установкой?; можно ли считать антропоцентризм основной парадигмой лингвистики конца XX – начала XXI вв.?; какие аспекты языка объединяет антропоцентрическая парадигма?

Ключевые слова: научная парадигма, антропоцентризм, установки исследования естественного языка, антропоцентрические направления в лингвистике.

Sytnykova O. V. Anthropocentric approach in Russian linguistics

In the second half of the 20th century the researchers faced the problem of a new paradigm of scientific knowledge setting as a model of problems statement and a complex of methods of their solution. In the science of language integrative trends, which are based on the philosophical principle of

the unity of the world, are increasing. The integration is manifested, in particular, in the organization of research at the intersection of related sciences, in the development of interdisciplinary research methods, in the search for unifying theories, in the change of the principle of scientific disciplines separation.

At the present time, in the context of the tendency to overcome the limitation of the structural approach to language, which expressed in criticism of structural linguistics and the desire to go deeper into the nature of language as a social phenomenon, anthropocentrism is becoming more and more important.

It is not language itself separately from speaker and real life that draws the interest of most scholars, but the way in which panhuman, national cultural and individual features of speaker are represented; the way in which language functions in the process of everyday communication; what role it plays in public life.

In the article the author makes an attempt to answer a range of theoretical and methodological questions related to contemporary paradigm of scientific knowledge: is anthropocentrism ontologically or methodologically oriented?; can anthropocentrism be regarded the basic linguistic paradigm of the XX – XXI centuries?; what language aspects are integrated in the anthropocentric paradigm?

Key words: scientific paradigm, anthropocentrism, study settings of natural language, anthropocentric directions in linguistics.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2013 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – д. філол. н., проф. Зеленько А. С.

СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

О. С. Антіпов (Луганськ)

УДК 811.161.2’37’42

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ „ПАТРІОТ” У ФЕЙЛЕТОНАХ ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА

Публіцистика завжди посідала особливе місце в духовному житті України. Це можна пояснити щонайменше двома причинами: „історичною долею і своєрідною ментальністю народу” [Здоровега 2004: 225]. Українська нація протягом століть шукала своє утвердження, свій самозахист у народній творчості та публічному слові, оскільки до галузі його функціонування „входили питання, що мали вирішальне значення поточного життя народу” [ЕСБЄ XXV: 746 – 747].

На помежів’ї XIX – XX ст. особливого значення набула художня публіцистика, яка перебуває на перетині власне публіцистики й літератури. Письменницька публіцистика, на думку А. Погрібного, – „те ж саме, що й публіцистика „взагалі” як рід журналістики, оскільки її характеризує пряме, без жодного дистанціювання, втручання в явища життя, оскільки аналіз цих явищ здійснюється негайним, безпосереднім чином, а не через характери, оскільки на першому плані письменника-публіциста – його позиція, думка, громадянський темперамент” [Погрібний 2009: 29]. Слушно зауважує О. Глушко: „Художня публіцистика, якщо вона торкається гострих суспільних проблем, крім глибокого знання предмета і високої літературної майстерності, вимагає від автора ще й граничної мужності та чітко визначеної громадянської позиції. Це те, що в народі називають подвижництвом в ім’я ідеї…” [Глушко 2008: 27].

Одним із жанрів художньої публіцистики є фейлетон. Цієї думки дотримуються і літературознавці (Р. Гром’як, О. Галич, Н. Заверталюк, Ю. Ковалів, С. Корнілов), і журналістикознавці (В. Здоровега, О. Тертичний, Д. Григораш). Серед головних його рис називають такі: у фейлетоні висміюють негативні явища соціально-політичного життя, повсякденного побуту, стосунків між людьми [Здоровега 2004: 249], злободенна тематика розкривається в гумористичному плані [Галич 2001: 277]. І. Груздєв зазначав, що поняття фейлетону-статті чітко сформувалося в періодиці XIX ст., і саме цей жанр був одним з провідних у російській газетній періодиці 20-х рр. XX ст.; виразністю своєї конструкції він привертає увагу читача [Груздєв 1927: 14 – 18].

Досліджуючи лексико-семантичне поле „патріот” на матеріалі художньої публіцистики, ми не можемо не згадати про Володимира Самійленка, який сам був не байдужий до долі української держави та свого народу. Творчість митця дає унікальний багатий і вдячний матеріал

для розуміння природи національної ідеї, висвітлення місця, ролі та значення цього феномена в житті національно орієнтованої еліти, народних мас, усієї нації. Його життя – виважені послідовні дії свідомого громадянина, патріота, що сповідує державні інтереси [Мартинюк 2000: 5 – 6].

Талант В. Самійленка виявився й у написанні статей на злободенну тематику, що розкривають у гумористичному плані негативні явища соціально-політичного життя, проблеми взаємопорозуміння влади й народу.

Предметом нашого дослідження є лексико-семантичне поле (ЛСП) „патріот" у фейлетонах В. Самійленка.

Поле як лінгвістичне явище перебуває в центрі уваги мовознавців протягом останніх десятиліть. Поняття ЛСП було розроблене Е. Оксааром і О. Духачеком, хоча термін „поле", а саме „семантичне поле", увели до обігу семасіології німецькі мовознавці Г. Іпсен та Й. Трір. Семантичне поле як складну функціональну системно-структурну одиницю лексико-семантичного рівня визначив Ф. Жилка. М. Кочерган кваліфікує лексико-семантичне поле як сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ. Складниками поля мовознавець визначає ядро (найважливіші слова) та периферію (функціонально менш важливі слова, які, як правило, належать і до іншого лексико-семантичного поля) [Кочерган 2006: 265 – 267].

Друга половина XIX ст. означена активним націєтворчим рухом, рушійною силою якого були мовні проблеми, а на порядку денному стояли питання відродження національної ідеї та патріотизму в українців, що, на жаль, не втратило актуальності до сьогодні, це й зумовило вибір теми нашої розвідки.

У статті ми поставили за мету виокремити та проаналізувати ЛСП „патріот" у фейлетонах В. Самійленка.

Лексему „патріот" в кінці XIX – на початку XX ст. було представлено в тогочасних лексикографічних джерелах. Так, в енциклопедичному словнику, укладачами якого були Ф. Брокгауз та І. Єфрон (1898), поняття „патріотизм" потрактовано як любов та почуття прихильності до вітчизни, до рідного народу [ЕСБЄ XXIII: 36]. У словнику іншомовних слів В. Доманіцького (1906) подано таке тлумачення: „Патріот – той, хто любить вітчизну – свій край, своїх людей. Патріотами на глум прозивають темних, несвідомих або не совісних, хоча й несвідомих, людей, що допомагають у всьому урядови (правительству), немов би то боронячи вітчину од загибелі" [Доманіцький 1906: 88 – 89].

ЛСП „патріот", представлене у фейлетонах В. Самійленка, об'єднує два ряди; „справжній (істинний) патріот" і „патріот на глум

(антипатріот)". Обидва ці мікрополя у творах письменника репрезентовані широкою низкою лексем з відповідною сполучуваністю і яскравими епітетними характеристиками.

До ЛСП „патріот" входять слова: *держава, рідний край, батьківщина, вітчизна, український народ, нація, громада, громадянин, громадянський обов'язок* та ін. Навколо названих ключових слів у мові фейлетонів В. Самійленка групуються характерні контексти, які дозволяють реконструювати тогочасне й зокрема авторське розуміння цього феномена, як-от у творі „З моїх пригод": *„…кортіло знайти якийсь спасенний спосіб на користь рідного краю"; „…я люблю рідний край у широкому розумінні слова, коли в тому рідному краї не тісно іншим <…> люблю рідне місто Київ"; „людина має щирий замір робити добро, ощасливити людей"* [Самійленко 1990: 239] (Далі посилаємося на це видання, зазначаючи лише сторінку); *„…почуття громадянського обов'язку потягло мене до діяльної роботи на користь краєві"* (с. 240).

Лексема „патріот" означена у творах В. Самійленка прикметниками *справжній, істинний, щирий, великий*. Ці епітетні характеристики входять і до мікрополя „антипатріот", створюючи колорит іронії, а подекуди й сарказму: *„Студент-філолог навчає за 3 рублі в місяць грати на балалайку* ***справжніх патріотів"*** (с. 244); *„Поставлено припекти інородців і старатися, щоб* ***щирі патріоти*** *держались політики: „твоя скриня – моя скриня, але моя скриня – не твоя скриня»"* (с. 246); *„Незважаючи на те, що всі* ***справжні патріоти київські****, яких набереться, певно, не один десяток поміж трьохсот тисячів людності, заздалегідь смакували той обід, який мав їм виставити д[обродій] Чоколов"* (с. 258).

Епітети *справжній, почесний* означують і лексему „громадянин", що дозволяє зробити висновок про його контекстуальну синонімію до слова „патріот".

Як показує досліджений матеріал, мікрополе „антипатріот" представлене у фейлетонах В. Самійленка ширше, що, імовірно, можна пояснити специфікою жанру, який покликаний закцентувати увагу на негативних явищах суспільно-політичного життя, серед яких байдужість до долі своєї держави посідає не останнє місце.

„Патріот на глум" для письменника – це „не громадський чоловік", тобто людина, далека від громадських справ, безнадійно байдужа, неосвічена, несвідома в політичних справах, яка тривожиться ОПІКУЄТЬСЯ не за громаду, а тільки за себе: *„Звичайна річ, що не кожного тривога має, так би сказати, громадянський ґрунт. Один тривожиться не стільки тим, що падає в ціні державна рента, а більш тим, що він не може її проміняти на щось корисніше"* (с. 268).

Це мікрополе В. Самійленко збагатив індивідуально-авторським перифрастичним утворенням *кивоп'яти* (антипатріоти), *кивоп'ятство* (псевдопатріотизм), обігравши два фразеологізми з компонентом *п'яти*: *накивати п'ятами* та *душа в п'ятах*: *„Я зрозумів, що* ***накивати***

п'ятами *в кожнім разі далеко безпечніше, ніж накивати на кого пальцем. <…> У наш час партія* ***кивоп'ятів*** *надзвичайно зростає. Рідний край не може навіть усіх їх містити, і багато з їх опинились аж за кордоном. Шукаючи причини такого епідемічного* ***кивоп'ятства****, я хутко догадався, що вона зовсім не в тому, щоб люди так уже любили танцювати або швидко бігати. <…> Причину я бачу тепер у тім, що в усіх цих людей їх* ***душа в п'ятах"*** (с. 229). Представлений контекст дозволяє до периферії ЛСП „патріот" включити семеми: *кордон, страх, побоювання.*

У своїх публіцистичних творах В. Самійленко часто веде оповідь від першої особи, позиціонує оповідача як людину аполітичну. Проте аналіз порушених письменником тем, акцентування уваги у фейлетонах на політичній проблематиці, авторська пристрасть і зрозуміла громадянська позиція, щоправда подекуди завуальована в алегоріях та іронізуванні, дають нам право стверджувати, що сам автор був справжнім патріотом.

Отже, ЛСП „патріот", представлене в художній публіцистиці В. Самійленка, збагачене такими семами, як *громада, громадянин, громадянський обов'язок, нація, держава, державне життя* та ін.

Перспективи дослідження вбачаємо в розширенні ЛСП „патріот", представленого в письменницькій публіцистиці кінця XIX – початку XX ст., та зіставленні його з одиницями лексико-семантичного рівня сучасної літератури.

Література

Галич 2001 – Галич О. Теорія літератури : підручник / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв ; за наук. ред. О. Галича. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.; **Глушко 2008** – Художня публіцистика: традиції, проблеми, перспективи [Електронний ресурс] / О. К. Глушко. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzizh -/2008_32/Glushko%20O. %20K..pdf; **Груздев 1927** – Груздев И. Фейлетон : сб. ст. / И. Груздев и др. – Л. : Academia, 1927; **Доманіцький 1906** – Доманіцький В. Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів / скл. В. Доманіцький. У Київі, року 1906. – С. 88 – 89; **ЕСБЄ 1890 – 1907** – Енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона : у 82 т. – С.-ПетербургЪ : Типо-Литографія И. А. Ефрона, 1890 – 1907; **Здоровега 2004** – Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості : підручник / В. Й. Здоровега. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Л. : ПАІС, 2004. – 268 с.; **Кочерган 2006** – Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / М. П. Кочерган. – вид. 2-ге, випр. і доп. : – К. : Академія, 2006. – 464 с.; **Мартинюк 2000** – Мартинюк М. І. Своєрідність художнього втілення національної ідеї у творчості Володимира Самійленка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література" / М. І. Мартинюк. – К., 2000. – 18 с.; **Погрібний 2009** – Погрібний А. Г. Поклик Дужого чину : статті, портрети, силуети,

наближення, публіцистика / А. Г. Погрібний ; вст. сл. В. Г. Дончика та П. П. Кононенка. – К. : Просвіта, 2009. – С. 24 – 35; **Самійленко 1990** – Самійленко В. І. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади / В. І. Самійленко / вст. ст., упорядкув. і приміт. М. Г. Чорнописького ; ред. тому П. І. Орлик. – К. : Наук. думка, 1990. – 608 с.

Антіпов О. С. Лексико-семантичне поле „патріот” у фейлетонах Володимира Самійленка

На помежів'ї XIX – XX ст. особливого значення набула художня публіцистика, яка перебувала на перетині власне публіцистики й літератури. Письменницьку публіцистику характеризує пряме втручання в явища життя, аналіз яких здійснюється негайним, безпосереднім чином, оскільки на першому плані письменника-публіциста – його позиція, думка, громадянський темперамент.

Предметом аналізу в статті є письменницька публіцистика помежів'я XIX – XX ст., репрезентована фейлетонами Володимира Самійленка. У роботі окреслено специфіку цього жанру як провідного в тогочасній періодиці, серед головних його рис названо такі: висміювання негативних явищ соціально-політичного життя, повсякденного побуту, стосунків між людьми; розкриття злободенної тематики в гумористичному плані. На матеріалі фейлетонів В. Самійленка здійснено дослідження лексико-семантичного поля „патріот”, визначено й схарактеризовано опозицію, створену всередині („справжній патріот” та „антипатріот”); виділено лексеми, якими письменник збагатив досліджуване поле.

Ключові слова: патріот, письменницька публіцистика, фейлетон, лексико-семантичне поле, семема.

Антипов О. С. Лексико-семантическое поле „патриот” в фельетонах Владимира Самийленко

На рубеже XIX – XX вв. особое значение приобрела художественная публицистика, находилась на пересечении собственно публицистики и литературы. Для писательской публицистики характерно прямое вмешательство в различные проявления жизни, анализ которых осуществляется незамедлительным, непосредственным образом, поскольку на первом плане для писателя-публициста – его позиция, мнение, гражданский темперамент.

Предметом анализа в статье является писательская публицистика рубежа XIX – XX вв., представленная фельетонами Владимира Самийленко. В работе определена специфика этого жанра как одного из ведущих в то время в периодике, среди основных его черт названы следующие: высмеивание негативных явлений социально-политической жизни, повседневного быта, отношений между людьми; раскрытие злободневной тематики в юмористическом плане. На материале

фельетонов В. Самийленко проведено исследование лексико-семантического поля „патриот”, определены и охарактеризованы два ряда, которые создали внутри его микрополя „настоящий патриот” и „антипатриот”; выделено семемы, которыми писатель обогатил исследуемое поле.

Ключевые слова: патриот, писательская публицистика, фельетон, лексико-семантическое поле, семема.

Antipov O. S. Lexical semantic field „patriot” in Volodymir Samiylenko’s pheiletones

On border of the XIX – XX centuries special meaning acquired art publicistic writing, which were on the cross of actually publicistic writing and literature. Writer’s publicistic is characterized by direct interference into the life`s occurrences, their analyze is made immediately, proximately because on the first place of the writer-publicist are his position, thoughts and civic temperament.

The subject of analyzes in the article is writer’s publicity of border XIX – XX centuries which is represented by the V. Samiylenko’s pheiletones. His talent manifested also in article writing on burning questions that show in humor way negative aspects of social and politic life, problem of mutual understanding government and Ukrainian people.

Specific of this genre is stipulated in the work as leading of that time periodical press. Among the major their features are named such as the negative features’ of social and politics life ridiculing, everyday life, relationships between people; detection of the burning question in humoristic way. Using the materials of the V. Samiylenko’s pheiletones is made the researching of lexical semantic field „patriot”, detected and characterized two rows that made in the middle of it micro fields „real patriot” and „anti-patriot”, marked sememes due which writer enriched the researched field.

Lexeme „patriot” is mentioned in the works of Samiylenko by adjectives *real, proper, sincere, and great.*

Key words: patriot, writer’s publicity, pheiletone, lexical semantic field, sememe.

Стаття надійшла до редакції 14.12.2012 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – к. філол. н., доц. Мілєва І. В.

Г. Г. Березовська (Умань)

УДК 811.161.2’282.2

НОМІНАЦІЯ СПІДНЬОГО ОДЯГУ В ГОВІРКАХ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Тематична група лексики (ТГЛ) одягу в різних регіонах була предметом наукового дослідження учених-діалектологів Ф. Бабія, Г. Гримашевич, Л. Пономар, Н. Пашкової, М. Дєрке, Н. Клименко, Т. Щербини та ін. Складовою частиною ТГЛ одягу є лексико-семантична група (ЛСГ) назв спіднього одягу.

Назви спіднього одягу в східноподільських говірках не було вивчено, що визначає актуальність нашого дослідження. Метою статті є з’ясування мотивів номінації, особливостей семантики та походження назв спіднього одягу в говірках Східного Поділля.

Матеріалом для дослідження став авторський Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках, укладений за матеріалами, зібраними у 207 говірках Східного Поділля [Березовська].

Тривалий час єдиним спіднім одягом чоловіків і жінок була сорочка. Але з часом її стали використовувати як одяг, що одягають зверху на спідній, який у номінації представлено загальними назвами білизни, назвами спідніх чоловічих штанів і назвами сучасного спіднього одягу чоловіків та жінок [Гримашевич 2003: 87].

Сему ‘спідній одяг (загальна назва)’ у східноподільських говірках репрезентують загальновживана назва *б˙і|лизна* та лексема *б˙іл’|йо* в різних фонетичних та акцентуаційних варіантах: *б˙ілиз|на*, *б˙і|лизна*, *б˙іл’|йо*, *б˙ел’|йо*.

В окремих говірках названі лексеми є головним компонентом атрибутивних словосполучень, де залежне слово передає диференційна ознака (ДО) ‘спосіб носіння’: *б˙і|лизна с|п˙ідн’а*, *б˙іл’|йо |т’іл’не*, *б˙іл’|йо |нижн’е*, *б˙іл’|йо с|п˙ідн’е* (*с|п˙ідне*, *с|п˙ід’н’е*), *б˙і|л’о с|п˙ідн’е*, *б˙ел’|йо на|т’ел’не*. Із названими атрибутивами утворюють словосполучення загальновживані лексеми *одяг, одежа, шмаття*: *|од’аг на|т’ел’ний*, *|од’аг |нижн’ій* (*|нижний*), *|од’аг с|п˙ідн’ій*, *го|дежа с|п˙ідн’а*, *о|дежа |нижн’а*, *ш|мат’а с|п˙ідн’е*. Незначний ареал у досліджуваних говірках формує прозоро мотивований субстантив *с|п˙ідн’е*. Номени – загальні назви спіднього одягу з таким самим значенням відомі багатьом говорам української мови.

Сему ‘спідні чоловічі штани’ репрезентують мотивовані способом носіння однослівні номінації *п˙ідш|таники*, *п˙ідш|тан:ики*, *п˙ідш|тан’іки*, *п˙іш|тан’іки*, *подш|тан’іки*, *потш|тан’іки*, *пош|тан’іки*, *пош|таники*. Морфемна структура лексеми вказує на спосіб використання реалії. Поширеними є лексеми, пов’язані деривaційними зв’язками з лексемою *спід: с|подн’і*, *с|п˙ідн’і*, *с|подн’іки* [ЕСУМ V: 373]. Незначні ареали утворюють словосполучення, у яких основне змістове наповнення передають атрибутиви: *шта|ни с|п˙ідн’і*, *шта|ни на|т’іл’н’і* (*на|т’ел’н’і*),

шта|ни |т'ел'н'і, б̇|і|л'о с|п̇|ідн'е, б̇|іл'|йо с|п̇|ідн'е, б̇|і|лизна с|п̇|ідн'а. Описові назви свідчать про незавершеність процесу номінації. Вузьколокальною є лексема *|гат'і*, яка сягає праслов'янських коренів [ЕСУМ І: 483]. Запозичення з французької мови *кал'|сони*, *кол'|сони*, *кал'|цони* [ЕСУМ ІІ: 356], *панта|лони* [ЕСУМ ІV: 277], *три|ко*, *тр'і|ко* [ЕСУМ V: 637] вживають паралельно із двослівними номенами. Лексема *три|ко*, кодифікована у СУМ зі значенням 'вовняна чи напіввовняна тканина візерунчатого плетення для верхнього одягу', 'трикотажний театральний або спортивний костюм, який щільно облягає тіло' [СУМ Х: 256], у досліджуваних говірках має широку семантичну структуру й реалізує 11 сем: 'трикотажні жіночі штани до колін', 'бавовняні жіночі труси до колін', 'бавовняна чоловіча білизна', 'бавовняні сорочка і штани', 'бавовняні чоловічі спідні штани', 'трикотажні труси і майка', 'трикотажний спортивний одяг, який щільно облягає тіло', 'трикотажні короткі спортивні штани', 'бавовняна тканина сірого чи синього кольору', 'трикотажні спортивні штани', 'комплект верхнього одягу, що складається з піджака, штанів і жилетки'.

У реалізації семи 'труси, предмет чоловічої нижньої білизни з холошами' та 'труси, предмет жіночої нижньої білизни з холошами', 'жіночі труси без холош, які щільно прилягають до тіла', 'чоловічі труси без холош, які щільно прилягають до тіла' ДО 'стать' не завжди є визначальною. Спільною в репрезентації перших двох сем є лексема *тру|си*, запозичена з англійської – ***trousers*** 'штани' [Фасмер ІV: 110], яка входить до складу номінативної конструкції *тру|си с'і|мейн'і,* позначаючи чоловічі труси з холошами. На позначення жіночих трусів із холошами зафіксовано номен *панта|лони,* запозичений із французької мови, де ***pantalon*** позначає 'штани, жіноча білизна, яка прикриває нижню частину тулуба' і походить від імені італійського популярного персонажа народних комедій, що носив просторі й довгі штани [ЕСУМ ІV: 277]. У „Словнику української мови" слово *панта|лони* зареєстровано зі значеннями 1. 'заст. 'Штани'. 2. 'Приналежність жіночої білизни, яка покриває нижню частину тулуба звичайно до колін' [СУМ VI: 48]. Додаткові семи опису денотата 'фасон', 'якість тканини, з якої виготовлено одяг', 'довжина виробу', 'стать' у говірці ускладнюють семантичну структуру лексеми *панта|лони*.

Типи семантичної структури лексеми *панта|лони*

Типи	Жіночі труси до колін, унизу на резинці	Жіночі труси до колін з рюшиками	Короткі жіночі трикотажні штани	Спідні чоловічі штани	Говірки
1	+				Ят., Сух., Ап., Люш., Лип., Й., Кап., ББ, Бес.,

					Крас., Гр., Ул., Меч., ДП, Гер., Ол., Пол., Рос., Леух., Сем., Г., ММ, Мар., Тр., Крут., Крс., Гл., Прм., Тар.,Губ., ББер., Трид., Вікн., Осіт., Гус., Кіб., Мел., Доб.
2		+		+	Степ.
3			+		Тиш., Дах.
4				+	Бок., Кам., Криж., Ц., Мих., Одай

Лексема *п|лаўки* в усіх досліджуваних говірках є спільною в реалізації сем ‘жіночі труси без холош, які щільно прилягають до тіла’, ‘чоловічі труси без холош, які щільно прилягають до тіла’, ‘короткі чоловічі труси, які щільно прилягають до тіла, призначені для плавання’. Загальнонародній мові лексема відома зі значенням ‘короткі чоловічі труси, які щільно прилягають до тіла, призначені для плавання’ [СУМ VI: 554] і є прозоро мотивованою. Збільшення семантичного діапазону лексеми в говірках, вірогідно, зумовлено подібністю крою реалій. На позначення набору із семи жіночих коротких трусів, які щільно прилягають до тіла, в окремих говірках зафіксовано плюральну лексему *н’е|д’ел’ки*. Вузьколокальною в досліджуваних говірках на позначення трусів особливого крою є лексема *|мат’ки* ‘жіночі труси на ґудзиках і без матні’: *|мат’ки / во|ни |шилис’а на |пугов˙ічках / а с’у|ди / де ў нас мат|н’а / а ў них бу|ла |дирка* (Бен.). У словнику Є. Желехівського і С. Недільського на позначення панталон кодифіковано лексему *майтки*, що є запозиченням з польської мови, де позначає ‘труси, панталони’, ‘чоловічі штани’, ‘матроські штани’ [ЕСУМ ІІІ: 364]. Укладачі ЕСУМ як фонетичний варіант подають лексему *|мат’ки* ‘жіночі панталони’, локалізацію якої обмежують Уманню [ЕСУМ ІІІ: 364]. Фіксація лексеми в говірках Одеської обл. вказує на більш широкий ареал побутування лексеми *|мат’ки*, фонетичний варіант якої зумовлений співзвучністю з найменуванням іншої реалії, яка є складовою частиною трусів чи штанів. Постання такої лексеми зумовлене не наявністю, а відсутністю деталі, іменованої лексемою *матня* ‘частина штанів, де сходяться холоші’ [СУМ IV: 650]. Безумовно, зникнення самої реалії привело до зникнення з мовного вжитку й лексеми на її позначення.

Диференціації за статтю не відзначено в назві спідньої бавовняної сорочки без рукавів і без коміра, що представляє спідній плечовий одяг.

У досліджуваних говірках її позначають загальновживаною лексемою *|майка*. М. Фасмер в етимологічному словнику вказує, що лексема *майка* є похідною від назви місяця *май* [Фасмер II: 559]. Г. Гримашевич слушно зауважує, що в цьому випадку лексема втратила своє первинне значення, оскільки цей одяг чоловіки одягають у будь-яку пору року [Гримашевич 2003: 91]. На позначення матроської трикотажної спідньої сорочки з білими й синіми чи чорними смугами в досліджуваних говірках зафіксовано загальнонародну лексему *т'іл'|н'ашка*, фонетичний варіант *т'ел'|н'ашка* та лексему *мат|роска*, семантика якої виходить за межі мікрогрупи: 1. Кашкет без козирка, який носять моряки; безкозирка. 2. Легкий (до пояса) жіночий одяг; блузка. 3. Матроська смугаста спідня сорочка.

На позначення предмета жіночої білизни, яка щільно облягає груди, у східноподільських говірках зафіксовано лексеми *на|ц'иц'ник, б˙ус|галтер, |л'іфчик* у різних фонетико-граматичних варіантах *|л'іўчик, |л'іфтик, |л'іфик, |л'іхвик, |л'іўчики, |л'іфики*. Найбільший ареал утворюють похідні від загальновживаної лексеми *ліф* 'тс' [СУМ IV: 531], запозиченої через російське посередництво з голландської, де позначало *ліф, корсет* [ЕСУМ III: 272]. На периферії лексико-семантичної мікрогрупи перебуває лексема *б˙ус|галтер*, що є запозиченою з німецької мови та складається із двох основ: іменника зі значенням „бюст" і дієслова зі значенням „тримати" [ЕСУМ I: 315]. Номен *б˙ус|галтер* уживани у мові середнього покоління паралельно з назвою *|л'іфчик*. Префіксально-суфіксальне утворення від власномовного слова *цицька* 'жіночі груди' [Грінч. IV: 430] *на|ц'иц'ник* теж витіснене на периферію підгрупи й набуває іронічного забарвлення.

На позначення жіночої білизни, яка утворює єдине ціле трусів із бюстгальтером, у східноподільських говірках зафіксовано лексему *г|рац'ійа*, що, очевидно, є вторинним найменуванням від слова *грація*, яке засвідчено у „Словнику української мови" зі значеннями 'витонченість, краса в рухах, позах', 'надзвичайно красива жінка' [СУМ II: 158], походить від латинського „краса" і пов'язане з іменем богині краси Грації.

Спідню жіночу шовкову сорочку в східноподільських говірках номінують лексемами *со|рочка, ру|башка, комб˙і|нац'ійа*, дериватом *комб˙і|нашка* та словосполученням *со|рочка шоў|кова*. У більшості говірок на позначення реалії зафіксовано по одній лексемі. Лише в окремих говірках названі номени вступають у синонімічні зв'язки: *со|рочка, комб˙і|нац'ійа; со|рочка, комб˙і|нашка; ру|башка, комб˙і|нац'ійа*. Лексема *комб˙і|нац'ійа* є запозиченням з латинської, де позначає 'поєднання, з'єднання, об'єднання' [ЕСУМ II: 533]. Зі значенням 'жіноча шовкова сорочка' лексема відома багатьом говіркам української мови. Ф. Бабій припускає, що розвиток семантики лексеми відбувався так: *комбінація* 'жіноча білизна' (труси й сорочка) – 'жіноча сорочка' [Бабій 1975: 56]. На думку Г. Гримашевич, лексема може бути мотивована

дієприкметником *комбінований*, оскільки такий виріб часто виготовляється з поєднання різних матеріалів (шовку, бавовни та ін.) [Гримашевич 2003: 90]. Право на існування, уважаємо, мають обидва припущення, про що свідчить семантична структура лексеми *комб˙і|нац'ійа* в східноподільських говірках: 1. Спідня шовкова жіноча сорочка з мереживом. 2. Комплект спіднього жіночого одягу. 3. Жіноча трикотажна сорочка. 4. Пошиття одягу з декількох різнокольорових шматків тканини.

Отже, мікрогрупу назв спіднього одягу в східноподільських говірках формують репрезентанти сем 'спідній одяг (загальна назва)', 'чоловічий і жіночий плечовий спідній одяг', 'стегновий чоловічий спідній одяг', 'стегновий жіночий спідній одяг', 'плечовий і стегновий жіночий одяг'. Переважають однослівні номени або аналітичні назви, у яких основне семантичне навантаження передає атрибутив. Значна фонетична варіативність номенів передає типові фонетичні риси східноподільських говірок. Окремі номени є полісемічними, зокрема у структурі лексеми *панта|лони* зафіксовано 4 семи, *три|ко* – 11 сем, *комб˙і|нац'ійа* – 4, *б˙іл'|йо* – 3, *мат|роска* – 3.

Лексику на позначення спіднього одягу представлено назвами, мотивованими: кольором: *б˙іл'йо*, *б˙і|лизна*; способом носіння: *п˙ідш|таники, п˙ідш|тан.ики, п˙ідш|тан'іки, п˙ітш|тан'іки, подш|тан'іки, потш|тан'іки, пош|тан'іки, пош|таники*; призначенням: *п|лаўки*; сезоном носіння: *|майка*; професією носія: *мат|роска*.

Джерела та їхні умовні скорочення

Березовська – Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках. – Умань : Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. – 348 с.; **Гримашевич** – Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. – Житомир : Північноукр. діалектол. центр Житомир. держ. пед. ун-ту імені Івана Франка, 2002. – 184 с.; **Грінч.** – Словарь української мови : у 4 т. / за ред. Б. Грінченка. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1 – 4; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982 – 2006. – Т. 1 – 5; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11; **Фасмер** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева ; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. – 2-е изд., стереотип. – М. : Прогресс, 1986 – 1987. – Т. 1 – 4.

Література

Бабій 1975 – Бабій Ф. Й. Деякі назви одягу в говірках Горинського Полісся / Ф. Й. Бабій // Студії з мовознавства. – К., 1975. – С. 56 – 60; **Гримашевич 2003** – Гримашевич Г. І. Номінація одягу та взуття в середньополіському діалекті : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 /

Гримашевич Галина Іванівна. – К., 2003. – 532 с.; **Дєрке 2002** – Дєрке М. Ж. Назви одягу в угорських говорах Закарпаття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.09 „Фінно-угорські та самодійські мови” / М. Ж. Дєрке. – Ужгород, 2002. – 19 с.; **Клименко 2001** – Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Клименко Наталія Борисівна. – Донецьк, 2001. – 400 с.; **Пашкова 1999** – Назви одягу в українських говорах Карпат (структурно-семантична, генетична та ареальна характеристика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. І. Пашкова. – К., 2000. – 19 с.; **Щербина 2003** – Щербина Т. В. Середньонаддніпрянсько-степове діалектне порубіжжя у світлі ізоглос : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Щербина Тетяна Василівна. – К., 2003. – 341 с.

Березовська Г. Г. Номінація спіднього одягу в говірках Східного Поділля

Статтю присвячено дослідженню номінативних та семантичних процесів у лексиці на позначення одягу в говірках Східного Поділля, зокрема розглянуто лексико-семантичну групу назв спіднього одягу, їхню ареальну поведінку. Визначено мотиви номінації. З’ясовано, що в досліджуваних говірках переважають назви, мотивовані способом носіння, сезоном носіння, професією, призначенням, кольором. Проаналізовано семантичну структуру лексем. Зазначено, що переважають однослівні номени або аналітичні назви. Зафіксовано вузьколокальні лексеми. З’ясовано етимологію, виявлено, що переважна більшість зафіксованих назв є словами питомого походження та запозиченнями зі слов’янських (польська, російська) і неслов’янських (латинська, німецька, англійська, голландська, французька) мов. Простежено зв’язки засвідчених назв спіднього одягу в східноподільських говірках з відповідними номінативними одиницями інших українських діалектів.

Ключові слова: лексико-семантична група, номінація, сема, назви спіднього одягу, говірки Східного Поділля.

Березовская А. Г. Номинация нижней одежды в говорах Восточного Подолья

Статья посвящена исследованию номинативных и семантических процессов в лексике на обозначение одежды в говорах Восточного Подолья, в частности рассмотрена лексико-семантическая группа названий нижней одежды, их ареальное поведение. Определены мотивы номинации, установлено, что названия мотивированы способом ношения, сезоном ношения, профессией, предназначением, цветом. Проанализирована семантическая структура лексики. Подавляющее большинство зафиксированных названий однословные номинации или аналитические названия. Выяснена этимология, выявлено, что

большинство зафиксированных названий являются исконного происхождения и заимствованные из славянских (польский, русский) и неславянских (германский, голландский. английский, французский) языков. Прослежены связи анализируемых названий нижней одежды в говорах Восточного Подолья с соответствующими единицами других украинских диалектов.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, номинация, названия нижней одежды, сема, говоры Восточного Подолья.

Berezovska H. G. Nomination of underclothes in the East Podillya dialects

The article is devoted to studying nominative and semantic processes in lexical nomination of clothes in the dialects of Eastern Podillya, the lexico-semantic group of the nominations of underwear and their areal behaviour in particular. The motives of nomination were defined. It was found that the predominant motivations are those defined by the way of wearing, season, profession, purpose and colour. Semantic structure of the words which is formed by seme representants „underwear (general name)", „men's and women's shoulder underwear", „thigh men's underwear", „thigh women's underwear" and „shoulder-and-thigh women's underwear". The majority are one-word nominations or analytical names, whose major semantic loading is transmitted by an attributive. Considerable phonetic variability of nominations demonstrates typical phonetic features of East-Podillya dialects. A lot of polysemantic nominations are registered. Specific local lexemes and those possessing a wide semantic structure were registered. The etymology of the lexemes was studied. The majority of the registered words are the ones of specific origin, whose roots come from primitive Slavonic source or were borrowed from Slavic (Polish, Russian) and Non-Slavic (Latin, German, English, Dutch, French) languages. The borrowed lexemes have undergone various assimilative changes on phonetic and lexico-semantic levels. The relationship between the certified names of underwear in Eastern Podillya dialects and relative nominative units of other Ukrainian dialects was observed.

Key words: lexico-semantic group, nomination, names of underclothes, seme, East Podillya dialects.

Стаття надійшла до редакції 13.12.2012 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – к. філол. н., доц. Лєснова В. В.

О. О. Решетняк (Слов'янськ)

УДК 811.161.2'373.21:26-23

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ БІБЛІЙНИХ СИМВОЛЕМ З ТОПОНІМОМ *ЄГИПЕТ*

Формування фразеологічного фонду, внутрішня форма й мотивованість фразеологічних одиниць, їх системні відношення, теоретичні засади фраземоутворення, з'ясування їх генези, реконструкція елементів духовної та матеріальної культури – це ті проблеми, які досліджують вітчизняні й зарубіжні науковці.

Проблемі функціонування та статусу слова-компонента в лексичному наповненні фразеологічних одиниць присвячено праці В. Бойко, А. Кравчук, О. Куцик, О. Мороз, Ю. Прадіда, У. Тимченка, Д. Ужченка та ін. Питання функціонування власних назв у структурі фразеологізмів досліджують В. Бояркін, А. Кравчук, О. Сафронова, Л. Степанова та ін. Українську антропонімічну фразеологію студіюють Б. Ажнюк, Н. Бабич, О. Бойко, Н. Москаленко, Н. Пасік, М. Разумейко, Н. Щербакова та ін. Теоретичні засади сучасних досліджень фразеології в аспекті взаємозв'язку понять мова – культура – етнос створили Є. Верещагін, В. Костомаров, В. Мокієнко, І. Подюков, В. Телія, М. Толстой та ін. Плідною виявилася науково-дослідна діяльність лінгвістів А. Івченка, Р. Зорівчак, М. Демського, Л. Скрипник, І. Чередниченка та ін.

Окреслені студії свідчать про всебічне ґрунтовне вивчення стійких зворотів мови, про активне опрацювання проблем, пов'язаних з цими мовними одиницями. Проте окремі групи фразеологізмів ще лишаються поза увагою лінгвістів. Так, не були дотепер предметом спеціального системного аналізу біблійні фразеологізми з ономастичним компонентом. Символічні бібліїзми з антропонімами й топонімами, зазвичай, спеціально не виокремлювали дослідники біблійної фразеології й традиційно аналізували разом з іншими. Актуальність наукової розвідки вбачаємо в малодослідженості внутрішньої форми фразеологізмів з біблійними топонімами.

Метою статті є визначення лінгвокультурологічних особливостей внутрішньої форми біблійних фразеологізмів з топонімом Єгипет, виявлення її регулятивної ролі у формуванні біблійних символем.

Для цього вважаємо за необхідне:

1) з'ясувати внутрішню форму біблійних фразеологізмів з топонімом Єгипет;
2) дослідити фразеологічні одиниці як різновид номінативно-характеризувальних знаків, виявити їхні культурологічні особливості;
3) проаналізувати особливості семантичних процесів формування символем з топонімом Єгипет.

На сьогодні окреслено новий підхід щодо розуміння значення фразеологічних зворотів у мовленнєвій практиці. Це спроба осягнути сутність фразеологічного витвору як репрезентанта картини світу українського етносу. Адже фраземоутворювальний потенціал асоціативного мислення вмотивовано природою дискурсу – вербалізованої мовномисленнєвої діяльності, що містить і лінгвальні, і екстралінгвальні компоненти.

Зазвичай, фразеологічні одиниці набувають символічного значення. У сакральному узусі символ є одним з важливих засобів реалізації розмаїття дійсності, а їх оцінна семантика транслює життєво важливі для людини етичні смисли. Звідси високий ступінь канонічної регламентованості біблійних символем, чітке розмежування позитивних і негативних конотацій. Основною ознакою біблійного символу як складника мовного коду є неконвенціональне розуміння цього мовного знака. Таке сприйняття створює атмосферу особливого ставлення до мовлення. Специфіка біблійних текстів полягає в тому, що вони наповнені символами, яким приписують певні трансдентні властивості: божественне або демонічне походження. У біблійних символемах закодовано інформацію про своєрідну картину світу.

Процеси, пов'язані з семантизацією стійкої сполуки, з виникненням загального переносного значення, – складні й багатоманітні. Їх визначає характер внутрішньої форми образу, закладений у стійкій сполуці, ступінь її мотивованості, своєрідність смислових відношень.

Особливості світоглядних уявлень представників відповідної мовної спільноти породжують образні асоціації, які є віддзеркаленням реальної дійсності, і саме їх маніфестують фразеологічні одиниці. Основною одиницею образно-мовної картини світу є стереотипне уявлення про буття. Такі уявлення (еталони) є тією ланкою, яка об'єднує дійсність, мислення й мову. В. Телія відзначає їхню кумулятивну роль у створенні „історичної пам'яті, підґрунтям якої є емпіричні знання про об'єктивну дійсність, а також культурний, історичний і власне мовний досвід того чи того народу" [Телия 1986: 104 – 105]. Образні стереотипи відіграють неабияку роль у формуванні фразеологізмів.

Процес фразеологізації пов'язаний із ступенем абстракції, адже чим глибшим є власне процес семантичної трансформації, тим слабшим зв'язок між значеннями фразеологізму та його прототипу, зрозуміло, що треба розрізняти фразеологізм і його генетичний прототип – вільне словосполучення з прямим значенням.

Формування стійких сполук пов'язане з процесами метафоризації, особливу роль у яких відіграють ті образні стереотипи, які узагальнюють емпіричні знання етносу і є складником так званої образно-мовної картини світу. Ці уявлення в лінгвістиці співвіднесені з поняттям внутрішньої форми, у якій сконденсовано характеризувальні риси певної ситуації, закріплені у свідомості носіїв мови як еталон чогось негативного чи позитивного. В описах образних корелятивів,

транспонованих внутрішньою формою фразеологізмів, застосовано поняття парадигми образів – такого стійкого семантичного інваріанта, реалізованого на поверхневому мовному рівні в низці подібних образів. Основою кожної парадигми є культурологічно маркований символ.

Внутрішня форма фразеологізму має аперцептивну природу, її підґрунтям є архетипна й символічна парадигми, стійкі образні компоненти культурного континууму. Отже, внутрішня форма як цілісне уявлення про певний реальний предмет, явище, ситуацію формує семантичну структуру усталених зворотів і, водночас, є особливим еталонним компонентом для характеристики позначуваного.

Християнська теологічна символіка складна та неоднозначна. Формування біблійних ономастичних символем пов'язане з процесом закріплення за деякими стрижневими символами певних конотацій при усвідомленні сюжетів Писання. Досить значною з-поміж біблійних символем є низка номінацій з топонімами різко негативної конотації (*Єгипет*, *Содом і Гоморра*, *Вавилон* тощо). Зокрема, специфіка фразеологізації словосполук з топонімом Єгипет зумовлена наявністю певного символічного значення, маркованого фоновими особливостями. Єгипет тривалий час був місцем полону іудеїв і є, зокрема, символом рабства. Цей біблійний топонім, зазвичай, ототожнюють з царством темряви, володіннями Сатани (якого завжди уособлюють з фараоном), жорстокою владою язичницького світу, непосильним тягарем життя. Рабам у Єгипті доводилося виконувати важку, для багатьох непосильну роботу.

Біблійна символема потребує інтерпретації за допомогою залучення позалінгвальних фонових знань. Виокремлення символічних елементів образу уможливлює його пояснення, експлікацію. У сучасній українській мові функціонує кілька символем з топонімом Єгипет, який є стрижневим компонентом семантичної структури усталених зворотів.

Фразеологічні одиниці *єгипетська кара*, *єгипетський полон* (*єгипетська неволя*), *єгипетська робота*, *єгипетська тьма* не репрезентовані текстом Святого Письма, їхнім підґрунтям є власне біблійний сюжет, тобто це – сюжетні біблійні фразеологізми. Формуванням семантичної структури цих стійких сполук є результатом імплікації ширшого контексту у вужчий. Імплікація – процес не лише кількісний, але й якісний, супроводжуваний якісними змінами мовних одиниць; зворот стає більш компактним і лаконічним, що збільшує рівень узагальнення. Кожна мовна фігура містить імпліцитну інформацію, переважно не марковану контекстом, а таку, що потребує оперування близькосхідними реаліями.

Поєднання топоніма Єгипет з лексемою *кара* призводить до формування своєрідної семантики. Біблійний сюжет виходу іудеїв з єгипетської неволі (Вихід 3:12) пояснює сутність кар, які Бог застосував до фараона та єгиптян, захищаючи свій народ. Усього таких кар було десять: перетворення води на кров (Вихід 7:14 – 24); жаби, які

заполонили Ніл, будинки, вулиці (Вихід 8:1 – 11); воші (Вихід 8:12 – 15); рої мух (Вихід 8:16 – 28); моровиця на єгипетську худобу (Вихід 9:1 – 7); гнояки на людей і тварин (Вихід 9:8 – 11); град з вогнем (Вихід 9:13 – 33); сарана (Вихід 10:3 – 20); триденна темрява над Єгиптом (Вихід 10:21 – 29); смерть первістків єгиптян і тварин (Вихід 12:1 – 3; 29). Усі кари були спрямовані проти культової єгипетської системи – ієрархії з дев'яти богів, поділених на три за значущістю. Саме цю систему карає Бог: насилає три кари на три групи єгипетських ідолів, аби нівелювати їх та продемонструвати свою перевагу.

Отже, знання внутрішньої форми прототипу фразеологізму *єгипетська кара* робить її семантику прозорою, його можна потрактувати так: по-перше, як нівелювання культу єгипетських богів, як вирок за пихатість, егоїзм, знущання єгиптян над Богообраним народом; по-друге, фараон своєю впертістю спричинив покарання єгиптян. У сучасній мові фразеологізм *єгипетська кара* конотовано семою *тяжке покарання, стихійне лихо*: „*Єгипетська кара*. книж. – *неймовірно тяжка невільницька праця*" [Удовиченко 1984: 184]; „заст. *Нестерпно тяжке покарання, стихійне лихо*" [Олійник 1991: 47].

Переносне співзначення цього денотативно мотивованого топонімічного компонента утворено за допомогою узагальнення одиничного значення первинного денотата завдяки абсолютизації певної риси, властивості. Символічне вживання топоніма зумовлене метафоризацією. Денотат Єгипет, супроводжувальний афективним забарвленням, створює підґрунтя для емотивно-модального аспекту конотацій. Символічні асоціації топоніма не порушують смислової цілісності звороту, будь-який його конотативно-смисловий відтінок притаманний усій фразеологічній одиниці.

Усталені звороти *єгипетський полон* – про тяжку неволю та *єгипетська праця* (*робота*) у значенні „виснажлива" виникли з біблійної оповіді про неймовірно важке, нестерпне життя полонених іудеїв, які зазнали національного гноблення як у фізичному, так і духовному єгипетському рабстві. Обидва фразеологізми об'єднані в канонічному тексті Біблії в одну оповідь (Вихід 1: 8 – 22). Імплікування енциклопедичної інформації, пов'язаної з первинним денотатом, призвело до формування символеми з топонімом Єгипет, що є узагальненим, близьким до значення оцінного апелятива: „*Єгипетський полон*; *єгипетська неволя*. *Важке, нужденне, підневільне життя*" [Білоноженко 1999: 670]; „… *дуже тяжка неволя*" [СУМ V: 495]. „*Єгипетська робота* (*праця*). Застар. *Дуже тяжка, виснажлива праця*" [Олійник 1991: 47].

Отже, конотація окреслених бібліїзмів зумовлена впливом позамовних чинників, зокрема, асоціативних зв'язків з реальною ситуацією й подіями.

Підґрунтям фразеологічного значення символеми *єгипетська тьма* – „заст. *Непроглядна тьма, темрява*" [Олійник 1991: 47; СУМ V: 495] є

образно-смислове символічне значення, сформоване ще до початку процесу фразеологізації й марковане дев'ятою Божою карою на Єгипет: *„… і сталася густа темрява по всій єгипетській землі три дні. Не бачили один одного, і ніхто не вставав з свого місця три дні! А Ізраілевим синам було світло в їхніх садибах*" (Вихід 10: 22 – 23). Внутрішня форма первинного образу має велике значення, бо триденною темрявою покарано основний єгипетський культ і центрального бога сонця Ра, якого вважали творцем світу й батьком фараона. Відчутна на дотик темрява, що огорнула всю країну, нівелювала здатність Ра керувати світлом.

Отже, семантика біблійної символеми *єгипетська тьма* зазнала семантичної трансформації, у сучасній мовленнєвій практиці її конотовано семою *дуже темно*.

На відміну від проаналізованих фразеологічних одиниць бібліїзм *сарана єгипетська* не зафіксовано в українських лексикографічних джерелах як усталений зворот, порівняно з російськими, де такий фразеологізм має семантику – *„сила, що все знищує*" [Михельсон 1894: 220]. Хоча Словник української мови констатує таке значення номена сарана: „ … 2. збір., перен., зневажл. *Велика кількість людей як уособлення зажерливої й руйнівної сили. Як* [*тієї*] *сарани – дуже багато*" [СУМ V: 58]. У розмовному мовленні констатуємо наявність компаративного звороту *як єгипетська сарана* з конотацією *„руйнівна сила, яка нищить дощенту все на своєму шляху*". Внутрішню форму прототипу цього бібліїзму сформовано в контексті Книги Вихід: *„І найшла сарана на всю єгипетську землю, і залягла в усім єгипетським краї, дуже багато*! *Перед нею не було такої сарани, як вона, і по ній не буде такої*!" (Вихід 10: 14 – 15). Боже покарання було восьмим й адресованим саме культу Серапіса – Божеству родючості й володареві природних стихій, що забезпечував урожай; та Гебу – богу землі та рослинності, захиснику від сарани, заступнику всього Єгипту.

Отже, наявність повторюваного символічного топонімічного компонента (ад'єктоніма, що є дериватом від похідної основи Єгипет) в окреслених символемах з однаковою структурою й позицією сприяє формуванню узагальненого значення як інтенсифікатора іменних компонентів бібліїзмів. Їхня семантика генетично мотивована основою топоніма й маркована символічною ознакою похідного компонента. На думку Н. Пасік, „на розвиток апелятивного співзначення та виникнення конотацій, на роль топоніма у формуванні фразеологічного значення впливають такі чинники: топонімічна основа, реальність денотата імені, рівень усвідомлення топоніма та його денотата мовцем, частотність уживання, прагнення до експресії" [Пасік 2000: 7]. Денотат біблійного оніма є підґрунтям емотивно-модальної конотації, тому біблійному топоніму притаманне афективне забарвлення. Разом із символічним, оцінним значенням ономастичний компонент реалізує загальнокатегорійну властивість, що створює високу узагальненість,

образність, експресивність, семантичну дифузність, здатність лаконічними засобами транслювати зміст й емоції.

Уважаємо, що лінгвокультурологічний аспект фразеологічного аналізу, підґрунтям якого є інтерпретація біблійної та культурної інформації, закодованої в символемах завдяки співвіднесенню їх асоціативних образів з кодами культури, є перспективним напрямом дослідження, з метою підвищення рівня мовленнєвої культури етносу, це й забезпечить коректне використання біблійних символем.

Література

Біблія 2002 – Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. проф. Івана Огієнка. – К. : Укр. Бібл. Т-во, 2002. – 1375 с.; **Білоноженко 1999** – Фразеологічний словник української мови / уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1999. – 984 с.; **Коваль 2001** – Коваль А. П. Спочатку було слово / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 311 с.; **Ляшенко 1997** – Ляшенко Н. С. Внутрішня форма фразеологічних одиниць: онтологічний і культурологічний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова" / Н. С. Ляшенко. – К., 1997. – 24 с.; **Михельсон 1894** – Михельсон М. И. Меткие и ходячие слова : сб. рус. и иностр. пословиц, изречений и выражений / М. И. Михельсон. – СПб. : Тип. Император. Акад. Наук, 1894. – 692 с.; **Олійник 1991** – Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / уклад. І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – К. : Рад. шк., 1991. – 400 с.; **Пасік 2000** – Пасік Н. М. Власні назви в українській фразеології та пареміології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова" / Н. М. Пасік. – К., 2000. – 20 с.; **СУМ V** – Словник української мови : в 11т. – К. : Наук. думка, 1974. – Т. 5. – 840 с.; **Телия 1986** – Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.; **Телия 1996** – Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Шк. „Языки русской культуры", 1996. – 288 с.; **Удовиченко 1984** – Фразеологічний словник української мови : у 2-х т. / авт.-уклад. Г. М. Удовиченко. – К. : Вища шк., 1984. – Т. 1: А – М. 1984 – 304 с.

Решетняк О. О. Лінгвокультурологічні особливості внутрішньої форми біблійних символем з топонімом *Єгипет*

Статтю присвячено дослідженню лінгвокультурологічних особливостей внутрішньої форми біблійних символем з топонімом Єгипет. У науковій розвідці виокремлено образні еталони, що характеризують мовні номінації. З'ясовано внутрішню форму біблійних фразеологізмів з топонімічним компонентом, студійовано фразеологічні одиниці як різновид номінативно-характеризувальних знаків, а саме: єгипетська кара, єгипетський полон (єгипетська неволя), єгипетська

робота, єгипетська тьма, виявлено їхні культурологічні особливості. Проаналізовано специфіку семантичних процесів, що зумовлюють формування символем з біблійним топонімічним компонентом. Акцентовано, що денотат біблійного оніма є підґрунтям емотивно-модальної конотації, саме тому топоніму притаманне афективне забарвлення, водночас, із символічним, оцінним значенням бібліонім реалізує загальнокатегорійну властивість, що створює високу образність, експресивність, семантичну дифузність, здатність лаконічними засобами транслювати зміст й емоції.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, біблійний топонім, внутрішня форма фразеологізму, прототип (образний еталон), конотація, символема.

Решетняк Е. А. Лингвокультурологические особенности внутренней формы библейских символем с топонимом *Египет*

Статья посвящена лингвокультурологическим особенностям внутренней формы библейских символем с топонимом Египет, а именно: египетская кара, египетский плен, египетская работа египетская тьма. В ней исследованы образные эталоны, характеризующие номинации в языковом сознании украинского этноса в аспекте феномена „исторической памяти” библеизма, конкретизирована внутренняя форма таких библеизмов. Автор проанализировала специфику семантических процессов, обуславливающих формирование символем с библейским топонимическим компонентом Египет, продемонстрировав, что денотат библеизма есть основой эмотивно-модальной коннотации, обуславливающей аффективный второй смысл, он одновременно с символическим, оценочным значением реализует общекатегорийное свойство, имеет высокую образность, семантическую диффузность, ему характерна способность лаконичными средствами транслировать содержание и эмоции.

Ключевые слова: библейский топоним, фразеологическая единица, внутренняя форма фразеологизма, прототип (образный эталон), коннотация, символема.

Reshetnyak H. A. Linguistic and cultural features of internal form of biblical symboleme with toponym *Egypt*

The author investigates linguistic and cultural features of the internal form of biblical symboleme with toponym Egypt: plagues of Egypt, Egyptian captivity (Egyptian slavery), Egyptian work, Egyptian darkness, Egyptian locusts. The figurative patterns that characterize the category defined in linguistic consciousness of Ukrainian ethnos in aspect of „genetic memory” of biblicism are specified in the article. The author analyses the internal form of biblical phraseologism with toponymic component and phraseological units as a kind of nominative and characterized signs and finds their cultural features. The specificity of semantic processes that cause the formation of the

symbolemes with biblical toponymic component is also analysed. The process of phraseological transformation of phrases with toponym Egypt caused by the presence of a certain symbolic significance and marked with special background characteristics is illustrated in the article. The symbolic use of the toponym is due to the metaphorization. The meaning of biblical symbolemes involving extralingual background knowledge is interpreted by the author in order to determine the symbolic elements of images that enables their explanation and explication. The connotation of these biblicism is due to the influence of extra-linguistic factors, such as associative links with the real situation and events. The denotate of biblical onym is the basis of emotive and modal connotation and therefore the biblical toponym is inherent to affective mean. The conditions of the functioning of symbolemes in Ukrainian literary language are also described.

Key words: phraseological unit, biblical toponym, inner form of phraseologism, prototype (figurative pattern), connotation, symboleme.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2012 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

О. Г. Тараненко (Луганськ)

УДК 811.112.2’25(075)

ВИКОРИСТАННЯ СЕМНОГО АНАЛІЗУ ЯК ЗАСОБУ ВІДТВОРЕННЯ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ДІЙСНОСТІ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ

На сучасному етапі розвитку лінгвістики органічно поєднано розв’язання двох важливих питань. З одного боку – дослідження різних за структурою мов та виявлення їхніх особливостей, з іншого – пошук мовних універсалій на всіх рівнях мови. Це є особливо актуальним у зв’язку з поширенням ролі перекладу в сучасному соціумі. Глобалізація та поширення міжкультурних зв’язків диктує свої умови, тому якнайточніший та коректний переклад постає особливо важливим у будь-якій сфері діяльності людини. Для того щоб виконати таке завдання, необхідно перш за все визначитися із структурою лексичного значення слова, бо саме від цього залежить, як саме можна зробити коректний переклад. Звернімо увагу на той факт, що в мовознавстві визначено кілька підходів у структуралізації значення. Це пов’язано з таким напрямом сучасної лінгвістики, як когнітивна лінгвістика, яку О. Селіванова визначає як „галузь мовознавства, що вивчає мову як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, спрямована на дослідження способів концептуалізації та категоризації певною мовою світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду”

[Селіванова 2006: 213]. Учені-концептологи вважають, що дослідження концепту певною мірою допоможе відтворити структуровану картину світу, а пізнання концепту реалізується в процесі аналізу відповідних моделей світу.

Концепт – це культурний смисл, який завжди є національно специфічним та культурно маркованим. Це особливо помітно при вивченні етноконцептів. Цієї думки дотримуються такі вчені, як С. Воркачов, В. Красних, Дж. Лакофф, В. Маслова, Ю. Степанов та ін.

Актуальність нашої розвідки зумовлено недостатністю використання результатів концептуального аналізу у сфері перекладознавства. Виходячи з цього, ставимо за мету здійснити концептуальний аналіз, порівнявши денотативні та конотативні семи концепту „мудрість" у французькій та українській лінгвокультурах з огляду на необхідність урахування виділених національно специфічних відмінностей у процесі перекладу.

У сучасній лінгвістиці активно розробляють проблему мовної моделі світу, або концептосфери, в аспекті відображення „людського чинника". Особливу увагу при цьому приділяють взаємодії лінгвістичних та екстралінгвістичних явищ. Дослідження дії „людського чинника" пов'язане в виявленням впливу на мову культури, традицій, вірувань народу. Ці знання необхідні перекладачеві, щоб якомога точніше відтворити мовні реалії. Особливо це стосується перекладу художнього тексту.

Вивчення національної мовної моделі світу допомагає виявити особливості сприйняття дійсності певним етносом, тобто специфіку концептуальної картини світу, характерної для етносу, а також специфіку лексичної системи мови, що допоможе в перекладі культурних реалій.

Різні аспекти окресленої проблеми було проаналізовано в роботах Т .Булигіної, В. Кононенка, О. Кубрякової, Л. Пелепейченко, Ж. Соколовської та інших науковців.

Ю. Степанов виділяє методику концептуального аналізу, де враховано етимологічний, лексикографічний (аналіз статей тлумачних словників) та авторські компоненти. Під авторськими компонентами мається на увазі виявлення концепту в спадщині видатних письменників. Їхню творчість дослідник уважає плідним середовищем розвитку концепту [Селіванова 2006: 213]. Багато дослідників трактують концептуальний аналіз як продовження семантичного. Принагідно Й. Стернін та З. Попова визнають доречним „опис концепту традиційними методами семного аналізу" [Стернін 2001: 3]. Спираючись на аналіз словникових статей тлумачних лексикографічних джерел які дають змогу відтворити повсякденно-побутову вербалізовану модель світу, зокрема, структуру концепту „мудрість", в останньому виділяємо семеми 'розум', 'досвід', 'хитрість', 'вишуканість' ('складність'). Синонімічні варіанти дають можливість здійснити розподіл семем у структурі концепту „мудрість". Так, констатуємо, що лексеми *розумний,*

досвідчений, хитрий, майстерний – це семемні складники названого вище концепту. Це узгоджено з відомостями тлумачних лексикографічних джерел. Перейдемо до аналізу семної структури семеми ‘розум’ у складі концепту „мудрість”. Вона найпоширеніша серед усіх інших семем, що складають „мудрість”. Водночас вона й найбільш об’ємна щодо значення: „мудрий – *який має великий розум, досвід і розуміння дійсності, володіє вмінням на їх підставі робити висновки й приймати правильні рішення”* [ВТСУМ 2001: 234]; „наділений, обдарований великим розумом; який має значний життєвий досвід, розумний, досвідчений; який ґрунтується на глибокому розумінні чогось, на великому досвіді” [СУМ 1973: 819]. Це твердження проілюстровано прикладами з художньої літератури: *„Конфуцій, світовий мудрак, У нас заблискав серед двору”* (Граб.), *„Мудрець же фізику провадив”*, *„Правдивий воїн не дрімає, без просипу же і не п’є, мудрує, дума, розглядає, Такий і ворогів поб’є”* [ВТСУМ 2001: 234; СУМ 1973: 819].

Семема ‘розум’ посідає першу позицію в словникових статтях в усіх проаналізованих джерелах. Це дозволяє зробити висновок про її важливе місце в семемній структурі концепту „мудрість”.

Яскраво виражений конотативний компонент виявлено в семемі ‘хитрість’. У лексикографічних джерелах цю одиницю супроводжено позначкою „ірон”, що дає підстави констатувати наявність емоції. У словниковій статті „хитрість” посідає третю позицію: *„мудрий – те саме, що і* ***хитрий***” [СУМ 1973: 819]. Проілюстровано це такими прикладами: *„І на Січі мудрий німець картопельку садить, а ви її купуєте, їсте на здоров’я Та славите Запоріжжя”* (Шевч.), *„…людей питай, свій розум май, Як не мудруй – а вмерти треба”* (Г.-Арт.), *„Яка ти мудра! Іди на дно. Доволі тут базікати”* (Л. Укр.), *„О, мудрощі поганські. Які ж глибокі! Наче брід у посуху!”* (Л. Укр.) [ВТСУМ 2001: 234; СУМ 1973: 819].

Мається на увазі, що для пересічної людини мудрість – це життєвий досвід, уміння виходити з важких життєвих ситуацій.

А тому до хитрості як до якості особистості ставлення подвійне: з одного боку – заздрість до того, хто може повернути все собі на користь (у цьому й полягає так звана „життєва мудрість ”), з іншого – осуд людини, що живе неправдою за рахунок інших. Український народ завжди відзначався почуттям гумору, тому позначка „ірон.” характеризує неоднозначне ставлення до хитрості у свідомості звичайної людини.

У складі семеми ‘хитрість’ виділяємо архісему ‘хитрість як нечесний спосіб життя’. До денотативних маргінальних сем відносимо *лукавство, хитрощі, розум*. Конотативних маргінальних сем виявилося значно більше: *хитрун, хитрюга, лукавець, крутій, крутько, викрутень, шельма, крутихвіст, лис, лисиця, мудрагель, хитрик, пролаза, хитромудрий, хитромудрощі, підступний, вигадливий, мудрований, складний, мудрування, мудрити, крутійство, фокуси, комбінувати,*

крутити хвостом [СУМ 1973: 529 – 530]. Відзначаємо, що майже всі вони мають стійке негативне забарвлення. Такими маргінальними конотативними, що виражають негативну емоцію, постають: *мудрагель, хитромудрий, хитромудрощі, мудрований, мудрування, мудрити.*

Зважмо, що в складі семеми ‘хитрість’ мудрість як якість особистості набуває чіткої емоційної негативної забарвленості.

Перейдемо до наступної семеми в складі концепту „мудрість”. Це семема ‘досвід’. Тлумачні словники пропонують таку дефініцію: „*мудрий – досвідчений, який має значний життєвий досвід*” [ВТСУМ 2001: 234; СУМ 1973: 819]. Це проілюстровано такими прикладами: „*Мудрим ніхто не вродився”* (Номис.), „*Я поглянув удруге в її сиві мудрі очі, щоб згадати у них план, а заразом щоб і збагнути й настрій її душі”* (Коб.), „*Щоб хто-небудь мені сказав, хоч слово мудре”* (Шевч.), „*Мудреці людей навчали, щоб життя цвіло, як спів”* (Рильськ.), „*Мудрий дід мовляв мені колись: що вік учись, стережись”* (Гл.) [ВТСУМ 2001: 234; СУМ 1973: 819]. Наведені приклади свідчать, що мудра людина, насамперед, має значний життєвий досвід. Мудрість також тісно пов’язана з віком (старші люди мудріші, бо в них багатий життєвий досвід).

Отже, для семеми ‘досвід’ сема *‘життєва мудрість’* виявилася денотативною маргінальною. Конотативні маргінальні семи розподілено так: *школа, мудрощі, бувалий, спокушений.* Отже, маємо конотативно забарвлену маргінальну сему *мудрощі*. Конотативні семи в більшості випадків забарвлені позитивно.

Останнє місце посідає семема ‘складність, вишуканість’: „*мудрий – нелегкий, складний для виконання, для здійснення, вишуканий*” [ВТСУМ 2001: 234; СУМ 1973: 819]. Архісема – „складність для виконання”. Денотативні маргінальні семи: *добірний, витончений, елегантний, фешенебельний, шикарний* [СУМ 1973: 529 – 530]. Вони не містять одиниць із семним компонентом „мудрість”. По-іншому розподілено конотативні диференційні семи: *тонкий, орнаментальний, салонний, мудрований* (розм.) [СУМ 1973: 529 – 530]. Відзначаємо, що конотативною маргінальною виявилася сема ‘*мудрований’* зі стійким емоційним компонентом – позначка розм. Конотацію в цьому випадку визначає контекст. Підсумовуючи, констатуємо, що семний аналіз структури концепту „мудрість” дав можливість виявити значну кількість конотативних сем у складі семем ‘розум’, ‘хитрість’, ‘досвід’ та ‘вишуканість’ .Звертаючись до розподілу сем у структурі концепту „мудрість” у французькій лінгвокультурі, треба звернути увагу на його специфічність та зовсім інші семи, які формують сприйняття цієї якості в носіїв французької культури. Під мудрістю (***sagesse***) більшість укладачів тлумачних джерел розуміють „***modération et prudence dans le comportement, obэissance et tranquillitэ – calme, docilitэ, art de vivre ei bonheur suprême du sage***” (букв: „стриманість та скромність у поведінці, покірність і спокій, щастя бути мудрим”) [Larousse 2002: 1678; Robert 1999: 919]. За свідченнями словників синонімів, мудрість – це ***sage***

(мудрий), *un sage* (мудрець), *sagement* (мудро), *s' assagir* (мудрішати), *philosophe* (філософ), *sensé,* (розсудливий), *prudent* (обережний), *docile* (покірний), *chaste* (цнотливий) [Robert 1999: 919]. Усі ці лексеми денотативно марковані. Це дає змогу виділити в структурі концепту „мудрість" такі семеми: *'bon sens'* (розсудливість), *'docilitэ'* (покірність), *'virginitэ'* (цнотливість).

Семема *'bon sens' ('розсудливість')* є однією з найпоширеніших. Архісемою виявляється „розсудливість як ознака мудрості". У названої семеми такі маргінальні денотативні семи: *'avisэ'* (обережний), *'judiciuex'* (справедливий), *'sens*э*'* (розсудливий), *'prudent'* (обережний), *'raisonnable'* (здоровий глузд), *'decent'* (чемний), *'*э*quilibrэ'* (урівноважений), *'sage'* (мудрий),*'rationnel'* (раціональний) [Robert 1999: 919].

Вагомість названої семеми в структурі концепту у французькій мові підтверджено свідченнями французьких тлумачних словників: *„C'ets un sage conseilleur. Il a agi en homme sage – avisэ*" (букв.: „він прекрасний порадник, він діє як людина розумна й далекоглядна"), *Ne prэcipitons pas les choses, il est plus sage d'attendre. J'ai suivi vos conseils de sagesse* (букв.: „не треба прискорювати події, краще зачекати"), *Mon grand-père est la VOIX DE LA SAGESSE, il donne de bons conseils, des conseils raisonnables* (букв.: „мій дідусь дуже мудра людина, він дає добрі та розсудливі поради"), *Vous avez étэ sage de ne pas vous aventurer dans cette affaire* (букв.: „ви були досить розумні, щоб не ризикувати в цій справі") [Larousse 2002: 1678; Robert 1999: 919].

Наведені приклади свідчать, що розсудливість, далекоглядність, тверезий погляд на життя – невід'ємні риси характеру французів: бути мудрим – це означає бути насамперед розсудливим. Саме тому ця семема містить значну кількість денотативних сем.

Наступна семема в складі концепту „мудрість" – 'docilité', ('*покірність'*). Її визначено в тлумачних словниках так: *„modeste, mesurэ*" (стриманий, невибагливий, з почуттям міри), *„se dit de ce qui est considэrэe comme conforme aux rэgles de la raison et la morale, qui эvite les excès*" (букв.: „той, хто уникає перебільшень, підпорядковується правилам") [Larousse 2002: 1678; Robert 1999: 919]. Проілюструємо це твердження прикладами: *„Elle est des goûts sages. Vêtue d'une petite robe sage, classic et non provocante*" (букв.: „її смак був дуже скромним, вона була вдягнена в класичну непровокуючу сукню"); *„Mon fils est un enfant sage – gentil, obeissant*" (букв.: „мій син дуже ввічлива та слухняна дитина"); *„Au revoir et soyez bien sages, les enfants"* (букв.: „до побачення, діти, будьте слухняними"); *„Le chien a étэ très sage*" (букв.: „собака був дуже спокійним"); *„Les annees assagissent les passions et le goût de la révolt*" (букв.: „роки заспокоїли пристрасті та потяг до бунту"); *„Les enfants ont эtэ d'une sagesse exemplaire, ils ont ete très sages*" (букв.: „діти були зразком спокою") [Larousse 2002: 1678; Robert 1999: 919]. Архісемою виявляється 'покірність як основа правильної поведінки'.

Денотативні маргінальні семи доволі численні: ‘*docile’* (покірний),‘*obeissant’* (покірний), *‘tranquille’* (спокійний), *‘modéstie’, ‘calme’* (спокійний), *‘tranquillement’* (спокійно), *‘calmement’* (спокійний). До конотативних маргінальних сем відносимо: ‘*doux’* (ніжний),‘*gentil’* (люб’язний), *‘gentiment’* (люб’язно). Конотація в наведених одиницях позитивна, схвальна.

Семема ‘*virginitэ’ (‘цнотливість)* мало поширена, наприклад: *„chaste en amour virgine”* (букв.: „чистий духом у платонічній любові”); *„Elle этait sage après de mariage”* (букв.: „вона була незайманою до заміжжя”) [Larousse 2002: 1678; Robert 1999: 919]. Архісема – ‘цнотливість як ознака обачної поведінки’. Денотативні маргінальні семи представлено так: ‘*chaste’* (невинний), *‘sage’* (невинний), *‘vertueux’* (цнотливий), *‘vierge’* (незайманий). Єдина конотативна маргінальна сема – *pur* (чистий). Емоційне забарвлення позитивне.

Отже, ми проаналізували структуру названого концепту у вигляді семем: ‘*bon sens’* (розсудливість), ‘*docilité’* (покірність), ‘*virginitэ’* (цнотливість). Усе зазначене дає підстави зробити висновок, що мудрість у сприйнятті пересічного українця та француза – це зовсім не одне й те саме. Якщо для українця ця якість схарактеризована перш за все розумом, досвідом і хитрістю, то для француза це здоровий глузд, скромність і цнотливість. Тому перекладачеві художнього твору особливо важливо враховувати семні компоненти в структурі значення слова.

Література

ВТСУМ 2001 – Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь ВТФ „Перун”, 2001. – 1440 с.; **Селіванова 2006** – Селіванова О**.** О. Сучасна лінгвістика : термінол. енцикл. – Полтава : Довкілля. – К., 2006. – 716 с.; **Степанов 2001** – Степанов Ю. С. Константы : слов. рус. культуры / Ю. С. Степанов. – изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Акад. проект, 2001. – 990 с.; **Стернин 2001** – Стернин И. А.Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : науч. изд. / под ред. И. А. Стернина. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2001. – С. 58 – 65; **СУМ 1973** – Словник української мови : в 11 т. – Т. 4 / ред. А. А. Бурячок, П. П. Доценко. – К. : Наукова думка, 1973.– 840 с.; **Larousse 2002** – Lexis Larousse de la langue française. – Paris : Larousse , 2002. – 2109 p.; **Robert 1999** – Le Robert et Clé international. Dictionnaire du français / Sous la direction de Josette Rey-Debove. – Canada : Le Robert et Clé , 1999. – 1232 p.

Тараненко О. Г. Використання семного аналізу як засобу відтворення концептуалізації дійсності при перекладі

Статтю присвячено аналізу особливостей семної структури значення лексеми *мудрість* в українській та французькій

лінгвокультурах. Аналіз здійснено на матеріалі авторитетних автентичних українських і французьких лексикографічних джерел. За основу було взято методику семного аналізу названого концепту в контексті когнітивної наукової парадигми. Для коректного перекладу необхідно враховувати виявлені специфічні складники концепту „мудрість" в українській та французькій лігвокультурах. Здійснене дослідження дає підстави зробити висновок, що мудрість у сприйнятті пересічного українця та француза – це зовсім не одне й те саме. Якщо для українця ця якість схарактеризована перш за все розумом, досвідом і хитрістю, то для француза це здоровий глузд, скромність і цнотливість. Тому перекладачеві художнього твору особливо важливо враховувати семні компоненти в структурі значення слова. Концепт „мудрість" що є концептом-універсалією, усе-таки має етноспецифічні риси, що відрізняються в аналізованих мовах.

Ключові слова: лексичне значення, семна структура, переклад, лінгвокультура, концепт конотація, когнітивна лінгвістика

Тараненко О. Г. Семный анализ как способ отражения концептуализации действительности в процессе перевода

Статья посвящена анализу особенностей семной структуры значения лексемы *мудрость* в украинской и французской лингвокультурах. Анализ осуществлен на материале авторитетных украинских и французских лексикографических источников. За основу была взята методика семного анализа вышеназванного концепта в контексте когнитивной научной парадигмы. Проведенное исследование дает основания сделать вывод, что мудрость в понимании обычного носителя украинской либо французской ментальности не является одним и тем же. Если для украинца это качество прежде всего характеризуется такими составляющими, как ум, опыт и хитрость, то для француза это здравый смысл, скромность и целомудрие. Поэтому именно для переводчика художественного текста особенно важным представляется тщательный анализ семных компонентов в структуре значения слова. Для корректного перевода необходимо учитывать выявленные специфические компоненты концепта „мудрость" в украинской и французской лингвокультурах. В концепте „мудрость" представлены этноспецифические элементы, отличающиеся в вышеназванных языках.

Ключевые слова: эмотивная сема, концепт, коннотация, когнитивная лингвистика, лексическое значение, семная структура.

Taranenko O. G. Seme Analysis Usage for worldview description in the process of translation

The above article is dedicated to the problem of lexeme *wisdom* seme analysis in Ukrainian and French linguistic cultures and its translation peculiarities. The seme analysis is held on the base of authentic Ukrainian and French explanatory dictionaries that are composed by authoritative linguists.

The methods of this analysis are based on the context of cognitive linguistic paradigm. The cognitive linguistic paradigm is the leading domain of linguistic nowadays that deals with the phenomenon of concept. Due to the seme analysis the following elements are found and considered. For Ukrainian concept "wisdom" linguistic representation are highlighted such semes as 'intellect', 'cunning', 'experience' and 'ambiguity'. For French culture there are such semes: 'common sense','docility', 'modesty' and 'innocence'. For correct translation from Ukrainian into French and from French into Ukrainian is vital to take into consideration the specific elements of concept „wisdom" represented in Ukrainian and French worldview. As the result of the following analysis we can determine that the concept „wisdom" differs much in the worldview of the ordinary Ukrainian and French. For the representative of Ukrainian mentality wisdom is associated with intellect, experience and cunning. As for representative of French mentality the above concept is characterized by common sense, modesty and virginity. These are the ethnic peculiar components in both languages that drastically differ from one another. It means that for correct interpretation of the shades of meaning it is important to consider difference in perception of concept "wisdom" in the above linguistic cultures.

Key words: lexical meaning, semantic structure, translation, linguoculture, concept, emotive seme, cognitive linguistics.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2013 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

Г. М. Шипицына (Белгород, Россия)

УДК 81'373.6

ИСТОРИКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОСТИ

Социальные проблемы народов современных восточнославянских государств России и Украины во многом общие в связи с общностью предшествующего длительного периода проживания и взаимодействия русского и украинского населения. Безусловно, важно и то, что русский и украинский языки исходят из единого праязыкового источника – древнерусского языка, некогда функционировавшего на территории Киевской Руси. Эти факторы обусловили некоторые общие черты в ментальности двух родственных народов и в том числе сформировали общую прагматику в отношении к некоторым социальным порокам.

В данной статье мы рассмотрим особенности отражения в генетической памяти русского народа его отношения к вопросам

взяточничества, мздоимства сквозь призму этимологии и семантики языковых средств. Полагаем, что наше исследование относится не только к русскому языку, но, вполне возможно, что и к языку украинскому, поскольку исследование проводится в лингво-историческом аспекте, затрагивая периоды проживания носителей этих языков в едином социуме.

Основная цель данной статьи: на материале слова *кормление* и его системного лексического окружения, а также фразеологии (в широком ее понимании), показать, какие этноязыковые и собственно языковые факторы помогают осмыслить неистребимость в нашем обществе такого социального порока, как мздоимство, преступное обогащение чиновников, крупных и мелких начальников различного статуса за счет поборов с населения и людей, зависящих от мздоимца в каком-либо отношении. Начнем же своё исследование с определения общих методологических проблем лингвистики, которыми руководствуемся в анализе языкового материала.

Как известно, под влиянием меняющихся условий жизни носителей языка обновляются значения слов и словосочетаний, поэтому лингвисты стараются зафиксировать в словарях значения слов, характерные для той или иной эпохи. Для отражения языка прошлых эпох создаются исторические словари на основе текстов (письменных памятников) соответствующих периодов, а для фиксации современных значений языковых средств изучаются устные и письменные произведения современной речи. Современники могут наблюдать язык в его повседневном функционировании и наиболее точно определять семантику слов, исходя из реалий жизни. По прошествии же некоторого времени появляется опасность перенесения понимания семантики слова новой эпохи на старую, поскольку оно может восприниматься в изоляции от своей прошлой культурной и семантической среды и оказаться под влиянием уже иной лексико-семантической парадигмы для слова, а также нового ореола его смыслов и прагматики. К сожалению, такая тенденция в описании семантики языковых единиц прошлых периодов развития языка скорее закономерна, чем случайна, о чем предупреждали выдающиеся лингвисты прошлого. В частности, В. Виноградов писал об этом так: „история чаще всего осмысливает действительность прошлого под влиянием господствующих идей современности” [Виноградов 1995: 27]. Академик приводит пример со словом *кормление* в словосочетании *кормление бояр на воеводстве:* люди его времени (годы жизни В. Виноградова 1894 – 1969) понимали это слово как „разновидность воровства, преступное обогащение с использованием своей должности, мироедство”.

Такое понимание этого слова в приведенном и ему подобных других контекстах не только сохранилось со времени жизни В. Виноградова, но стало единственно возможным в настоящий период развития нашего языка, фокусирующего мировоззрение, ценности и

состояние культуры нашего общества. Это обусловлено, с одной стороны, идеологическими факторами современного мышления носителей русского языка, отражающего реалии настоящего с его коррупционностью и частой безнаказанностью воровства и поборов всяческих начальников, то есть преступного „кормления" от должности у чиновников и управленцев различного ранга. С другой стороны, данное понимание семантики слова *кормление* спровоцировано и чисто языковыми причинами, которые и составляют предмет данной статьи.

Прежде всего нужно отметить такой факт: на современное восприятие слова *кормление* оказывает свое мощное воздействие корень этого слова (*корм*-) как основной репрезентант семантики всего родственного гнезда слов с этим корнем. Этимологическое же значение слова *корм* (из праславянского *кърмъ*) – „обрезок, нарезанное". Дальнейшее смысловое развитие этого корня: „что-либо отрезанное" → „отрезанная доля пищи" → „полученная еда, пища" [ЭССРЯ 2010]. У слова *корм* живая внутренняя форма (*внутренняя форма* в понимании А. Потебни, то есть исходный смысл, унаследованный производным словом (или его значением) от производящего). Она представлена в свободном корне, то есть способном употребляться без аффиксов и потому надежно удерживающим внутреннюю форму в активном восприятии её смысла носителями языка. Поэтому синхронное словообразование вполне закономерным сочтет образование слова *кормление* от глагола *кормить* в значении „давать пищу".

В действительности же слово *кормление* образовано от слова *корма* в значении „задняя часть судна". Родственные слова: *кормило* – „руль у судна, подвешенная к корме лопасть" [СлРЯ XI – XVII: 319]; *кормчий* – „управляющий ходом судна" [Там же: 327]; *кормщик* – „рулевой на судне" [Там же]; *кормильство* – „управление, руководство, наставление" [Там же: 319]; словосочетание *кормчая книга* – „сборник правил, законов для управления чем-либо" [Там же: 327]. Так что на самом деле слово *кормление* в словосочетании *кормление бояр на воеводстве* обозначало „управление", а не „преступное обогащение". Поскольку это словосочетание перестало употребляться, сознание носителей языка постепенно подменило его внутреннюю форму с опорой на омонимичный корень слова *корм* (вместо *корма)* по той причине, что слово *корм* гораздо частотнее по употреблению и активнее в языковом сознании носителей языка, так как не ограничено специальной сферой употребления, как это наблюдается у слово *корма*, функционирующее в морской сфере и в транспортной сфере вообще.

Внутренняя форма слова *корма* очевидна, если ее связать с неосновным значением этого слова „управление". Гораздо интереснее развитие семантики самого слова *корм* и глагола *кормить*, совместивших в себе казалось бы такие не связанные друг с другом значения, как „давать пищу" и „управлять, руководить". Однако академик В. Виноградов о подобных случаях писал так: „Соотношение значений в

современном употреблении слова, их иерархия, их фразеологические контексты и их экспрессивная оценка – всегда заключают в себе диахронические отложения прошлых эпох" [Виноградов 1995: 15].

Понимание семантики слова *кормление (бояр)* как „мздоимство, преступное обогащение от поборов с населения" спровоцировано воздействием словообразовательной системы с регулярным образованием от глаголов отвлеченного имени существительного с суффиксом *-ени(е),* продуктивным в этой функции (сравн. *стареть → старение, двигать → движение).* В прошлом была продуктивной и регулярной именно эта модель, а вот примеров образования имен существительных с суффиксом *-ениj-*, а также с суффиксом *-иj-*, непосредственно от имен существительных мы не нашли. Так что имя существительное *кормление* мотивировалось глаголом *кърмити* со значением „править, стоять у руля", производным от имени существительного *кърма*. Примеры того же словообразовательного типа: *бракъ → брачить* („венчать") → *брачение, баня → банить* („мыть, чистить") → *бание*.

Кроме того, современное понимание семантики слова *кормление (бояр на воеводстве)* только как „мздоимство и преступное обогащение" обусловлено архаизацией неосновного значения этого слова, актуального для Руси XIII – XVI веков, „система вознаграждения бояр, осуществлявших судебно-административные функции, путем предоставления им права облагать в свою пользу население управляемой ими местности" [СРЯ]. В словаре В. Даля одно из значений слов *кормление, кормеж, кормка, корм* определяется так: „жалованье, содержаніе отъ казны, и самые мѣста, должности внѣ столицы, помѣстье, волость или городъ, и посылка чиновниковъ на управление ими" [Даль 1978 – 1980: 165]. *Кормленье с боярскимъ судомъ* означало „мѣсто съ правомъ суда и расправы", где „вмѣсто жалованія правитель взимал пошлину", Примеры: *Поехалъ на кормежь, на доходное мѣсто; посадить кого на кормъ* – „дать доходное место" [Там же].

Это значение у слов *кормление* и его вариантов утратилось, пребывает лишь в архивном фонде языка, но безусловно оно оставило свой след в генетической памяти народа, тем более что денотативная основа его семантики осталась неизменной: управленцы территорией обычно продолжали от ее населения „кормиться", хотя такое право для них законами уже не предусматривалось. Более того, сегодняшняя картина преступной деятельности управленцев дает немало примеров того, как на любом поприще чиновники и даже руководители небольших коллективов, учреждений изобретают способы обогащения *кормлением,* напр., директор одной из московских школ (некто Петров) поборами от родителей учеников и махинациями с заработной платой учителей своей школы смог довести свое благосостояние до поражающих воображение огромных размеров (об этом сообщалось в программе „Новости" по первому каналу передач российского телевидения 25 июля 2011 года).

Факт сам по себе удивительный, поскольку школьное образование до сих пор вроде бы находилось в стороне от процессов мздоимства и воровства.

Итак, в современном значении слова *кормиться* проступают и его диахронические смыслы. Значения двух действий – „управлять чем-либо (территорией, коллективом подчиненных, учреждением или кораблем)" и „кормиться от этого управления" (то есть „нечестно добывать средства для своего обогащения") – были омонимичными значениями, но в определенный исторический период слились в единую лексему как связанные между собой лексико-семантические варианты одного и того же слова, эмплицированные в многочисленных сочетаниях слов. Характерный пример – слово *кормити*. В „Словаре русского языка XI – XVII веков" приводится два омонимичных слова. *Кормити*[1] [СлРЯ XI – XVII: 320 – 321]; с пятью значениями, из которых два значения связаны со смыслом слова *корм* как „еда": „давать пищу, вскармливать, угощать" (есть примеры в пословицах *Басни соловья не кормят, Вас кормит море, а нас томит горе).* Значение № 3 – „содержать, обеспечивать едой, кормами", пример: *Въ Новѣгородѣ же тогда Ярославъ кормяше варягъ много, бояся рати (*Новгородская летопись, 1618 г.). Значение же № 4 „иметь на «кормлении», содержать кого-либо за счет поборов, обложения" и значение № 5 „давать жалованье, платить чем-либо" демонстрируют некоторый отрыв от первой группы значений. При этом от семемы *кормити* № 4 образованы слова *кормление, кормленский, кормленщикъ*. Слово *кормление* в древности имело весьма широкий семантический объем, в русле которого функционировало и такое употребление: кормление как способ содержания княжеских и государевых людей за счет поборов с местного населения; административно-территориальная единица, подати с которой (денежные и натуральные) обеспечивают материальные нужды управленцев соответствующей территорией. Пример: *Пожаловал есми Келаря Петровича въ Мещерѣ городом Елатьмою … в кормленье съ мыты, и с перевозы, и со всѣми намѣстничьи доходы, и съ пошлинами* (1589 г.). У слова *кормленский* значение „полученный в «кормление», на содержание должностных лиц за счет поборов с местного населения, сбора налогов в свою пользу". У слова *кормленщикъ* значение „лицо, получившее определенную территорию в «кормление», живущее на полном содержании за счет всяческих поборов с местного населения, сбора налогов в свою пользу". Пример: *Взято на Москвѣ в Устюжскую четверть кормленщиком на жалованье у приказщиковъ вашихъ … оброчных денег двестѣ девят рублев* (1608 г.).

Семантика „кормиться от населения за счет поборов и налогов в свою пользу" была закреплена в целой группе устойчивых сочетаний: „Дать кому-либо что-либо в кормление" (*А въ Новъгородъ приихаша князь Патрикий Наримантовичь, и прияша его новгородци и даша ему въ кормление Орѣховъ городъ* (Новг. летоп.); „держати кормление, сидѣти

по кормлениемъ” *(Бояре и князь и дѣти боярскые сидѣли по кормлениемъ по городомъ и по волостемъ для росправы людемъ и всякого устроениа землямъ и собѣ отъ служебъ для покою и прекормления* (Ник. летоп.)*; Кормленая печать* – „печать, скрепляющая документ, дающий право на содержание, обеспечение «кормлением»”; *дати кормлю* – „дать право на поборы, «кормление» с какой-либо территории”; *кормовая грамота, кормовые деньги.*

В единой звуковой оболочке в прошлом многозначного слова *кормление* переплетаются значения „обеспечиваться натуральными продуктами, содержанием, деньгами и т. п.” и „управлять, направлять, рулить”. Отсюда появились как многозначность многих слов с корнем *корм,* так и наличие слов-омонимов. Амплитуда колебаний семантики их внутренней формы развивается по метонимической модели полисемии в направлении: *корм* (пища) → *корм* (содержание) → *корм* (управление территорией с правом обеспечивать угодное для себя содержание поборами с населения) → *корм / корма* (управление судном). Поскольку последняя составляющая этой модели характеризуется отрывом от ядерной архисемы со значением „пропитание”, эта семантика организует омонимичный вариант группы слов, номинирующий объекты управления судном: *корма, кормило* (руль у судна), *кормити*^{2} (управлять кораблем), *кормник, кормщий, кормчий, кормщик, кормовщик*^{2} *(*рулевой на судне, а также старший в промысловой (рыболовной) артели), *кормовое (судно), кормчая (книга), кормщичий* и другие [СлРЯ XI – XVII: 321 – 328]. Слово *кормило* в значении „средство, устройство для управления” сохранилось в архаичном фразеологизме высокого стиля *у кормила правления (власти)* – „стоять, быть во главе управления чем-либо” [ЭССРЯ 2010]. Интересно, что заимствованное из голландского языка слово *руль* со значением „устройство для управления движением транспортного средства” по аналогии со словом *кормило* приобрело такое же символическое значение „обладать властью, играть руководящую роль”, активизировавшееся в советский период, напр., *Маркс раскрыл истории законы, пролетариат поставил у руля* (В. Маяковский. Владимир Ильич Ленин). То же у производных слов от слова *руль: Партия – наша надежда и сила, Партия – наш рулевой (*песня В. Мурадели на стихи С. Михалкова «Партия – наш рулевой). В этом же символическом значении слово продолжало употребляться и в постсоветский период: *В условиях глубочайшего экономического кризиса у руля державы должен стоять не ученый-теоретик, а практик, который сможет убедить тех же ученых на время спуститься на землю и в одной упряжке хоть как-то оттащить Украину от последней черты* (СПб Эхо. 28. 10. 1992 г.).

Пример семантического развития слова *кормление* иллюстрирует тот факт, что языковые процессы развития многозначности слова отражают исторически мотивированное восприятие этого слова сознанием народа, а также изменения в этом восприятии, обусловленные

меняющейся картиной мира. Известно, что в каждом национальном языке так или иначе проявляется мировидение народа, его народная картина мира, и это проявление влияет на формирование ценностей и культуры народа. Семантические и прагматические смыслы слова можно рассматривать как своеобразный источник концептуально значимой социокультурной информации, транслируемой языком. Умозаключение, лежащее в основе исходной семантической структуры слова и его этимоне, глубоко прагматично. Языковые средства сохраняют и передают от поколения к поколению проверенную жизненными практиками житейскую мудрость, которая особенно убедительна потому, что основывается на образах знакомых, обыденных, отражающих стереотипы ближайшей культурной среды. Ментальная составляющая в семантике слов формируется в самой гуще народа, затем воспроизводится и тиражируется на протяжении длительного времени, уходя своими корнями в глубь веков. Однако функции языка не ограничиваются только отражением действительности. В определенном смысле язык навязывает человеку не только форму креативной категоризации мира, но и нормы общественного бытия и социального поведения, поскольку произнесенное слово воздействует на общество носителей языка всеми своими ментальными и прагматическими смыслами.

Истоки национальной ментальности проступают через семантические отложения разных эпох не только в словах, но и в наиболее архаичных языковых единицах языка, к которым относятся разного рода народные афоризмы, устойчивые сочетания слов, особенно пословицы и поговорки (паремии). Паремия является ценнейшим объектом лингвокультурологического анализа, потому что в ней в наибольшей степени реализуется кумулятивная функция как культуры, так и языка. Поэтому необходимо обратиться и к этому материалу.

И вот что интересно: если по самым разным порокам общества и отдельных людей, практически по любым (воровство, предательство, обман, лесть, лень, пьянство и т. д.) в корпусе нашего языка существует обилие паремий, со всех точек зрения оценивающих и осуждающих эти пороки, то по теме „коррупция, взяточничество” (устаревший синоним этого слова *мздоимство)* их количество ничтожно мало. Изучив состав многочисленных сборников народных пословиц и поговорок, примеров к словам *взятка, мзда,* производных от них слов и их синонимов в различных словарях, мы нашли всего одну поговорку (в сборнике И. Снегирева „Русские народные пословицы и притчи”, впервые изданном в 1848 году): *Мзда и мудрых ослепляет, а немудрых погубляет*. В словаре В. Даля есть примеры, объясняющие ситуацию мздоимства весьма спокойно, без всякого осуждения этого социального зла: *Въ землѣ нашей мздоимствуется, по обычаю; Всякъ трудъ мзды своей достоин; Мзда не лихва* [Даль 1978 – 1980: 324]. (*Лихва* – „избытокъ, излишекъ, корыстные, вымогательные барыши”). Пример в этом же словаре: *Лихва*

да лесть – дьяволу честь [Там же: 257]. Получается, что в народной картине мира у взяточничества отсутствует ореол осуждения, оно представляется как нормальное деяние, приравнивается даже к обычаям народа, особенно если речь не идет о *лихве*. Более того, на эту тему мы нашли две поговорки, в которых дано своеобразное объяснение необходимости взяток путем отсылки к простому и ясному для всех образу движения: *Не подмазано – не катится* и *Не подмажешь – не поедешь*. Смазка колес в прошлом – это необходимое действие в подготовке к дороге, без подмазки колес экипажа его движения не будет. Этот образ перенесен на движение не только экипажей, но и вообще всякого дела. Взяточничество всесильно: *Когда деньги говорят, правда молчит; Если золото всплыло, правда потонет; Стоит крякнуть, да денежкой брякнуть, так все и будет*. В данных поговорках речь идет не о моральных принципах социума, а о конкретной модели поведения, которая позволяет самым быстрым и главное – абсолютно надежным способом решить всякую проблему. Прагматическим аспектом значения в этих поговорках провозглашается нормальное и привычное в обществе поведение людей как важная составляющая общенародной картины мира. Видимо, неслучайно Александр Герцен в свое время сказал: *Если бы в России строго выполнялись все законы и никто не брал бы взяток, жизнь в ней была бы совершенно невозможна*.

В качестве вывода мы предлагаем следующее умозаключение: лексикон и фразеология русского языка свидетельствуют о том, что в ментальности нашего народа не было сформировано непринятие взяточничества и мздоимства как постыдных, недопустимых социальных пороков. Фактически и сколь-нибудь заметного ореола осуждения этих пороков в языковом материале прошлых эпох не просматривается.

Литература

Виноградов 1995 – Виноградов В. В. Слово и значение как предмет историко-лексикологического исследования / В. В. Виноградов // Вопр. языкознания. – 1995. – № 1. – С. 5 – 37; **Даль 1978 – 1980** – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / Владимир Даль. – М. : Рус. яз., 1978 – 1980. – Т. 2. – 1979. – 779 с.; **СРЯ** – Словарь русского языка : в 4 т. / под ред. А. П. Евгеньевой ; АН СССР, Ин-т рус. яз. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Рус. яз., 1981 – 1984. – Т. 1 – 4; **СлРЯ XI – XVII** – Словарь русского языка XI – XVII вв. – Вып. 1 – 28. – М. : Наука, 1975 – 2008. – Вып. 7 (К – КРАГУЯРЬ) / сост. В. Я. Дерягин, О. И. Смирнова, Г. П. Смолицкая и др. ; гл. ред. Ф. П. Филин ; Акад. наук СССР ; Ин-т рус. яз. – 1980. – 404 с.; **ЭССРЯ 2010** – Этимологический словарь современного русского языка : в 2 т. / сост. А. К. Шапошников. – М. : Флинта : Наука, 2010. – Т. 1 – 2.

Шипіцина Г. М. Історико-лінгвістичний погляд на соціальні проблеми сучасності

В історико-лінгвістичному аспекті в статті розглянуто семантику слів з прадавнім коренем *корм* (*кормление, кормильство, кормёж та ін*.) зі значенням „здирництво, хабарництво”, а також їхнє системне лексичне оточення й корпус народних паремій та афоризмів. Автор доходить висновку, що в лексиконі й фразеології російської мови немає мовних засобів з прагматикою засудження й неприйняття такого соціального пороку, як хабарництво. Можливо, у генетичній пам’яті народу зберігається слід семантики словосполучення „годуватися від посади” як права чиновників на побори від населення.

Як висновок запропоновано таке: лексикон і фразеологія російської мови свідчать про те, що в ментальності російського народу не було сформовано неприйняття здирництва й хабарництва як ганебних, недопустимих соціальних пороків. Фактично й скільки-небудь помітного ореолу засудження цих пороків у мовному матеріалі минулих епох не простежується.

Ключові слова: годування від посади, хабарі, лексика, прислів’я та приказки, ментальність, семантика, словотвір, етимологія.

Шипицына Г. М. Историко-лингвистический взгляд на социальные проблемы современности

В историко-лингвистическом аспекте в данной статье рассмотрена семантика слов с древним корнем *корм* (*кормление, кормильство, кормёж* и др.) со значением „мздоимство, взяточничество”, а также их системное лексическое окружение и корпус народных паремий и афоризмов. Автор приходит к выводу, что в лексиконе и фразеологии русского языка нет языковых средств с прагматикой осуждения и непринятия такого социального порока, как взяточничество. Возможно, в генетической памяти народа сохраняется след семантики словосочетания „кормиться от должности” как права чиновников на поборы от населения.

В качестве вывода предложено следующее умозаключение: лексикон и фразеология русского языка свидетельствуют о том, что в ментальности нашего народа не было сформировано непринятие взяточничества и мздоимства как постыдных, недопустимых социальных пороков. Фактически и сколь-нибудь заметного ореола осуждения этих пороков в языковом материале прошлых эпох не просматривается.

Ключевые слова: кормление от должности, взятки, лексика, пословицы и поговорки, ментальность, семантика, словообразование, этимология.

Shypitsyna G. M. Historical and linguistic perspective on the current social issues

In the historical and linguistic aspect this paper looks into the semantics of words with ancient roots ***korm*** (feeding) with a value of „bribery, bribery", as well as their systematic lexical environment, different folk proverbs and aphorisms.

The author comes to the conclusion that the vocabulary and phraseology of the Russian language do not contain the means of expression that condemn such a strong social vice as bribery. Perhaps, the genetic memory of the people retained the trace of the semantics of the words „to be fed through one's post" as the right of law officials to extortion from the public.

Some of the words are existing very long in the language, but from time to time they may change its value under the influence of socio-cultural conditions of life of native speakers. In the study of the meaning of such words there is a risk of transferring their new semantics to old age, as in modern times they are seen in isolation from its past cultural and semantic environment and are influenced by other lexical-semantic paradigm for the word, and a new halo of its meaning and pragmatists.

Various examples in the paper shows that in a single sound envelope of the word „feeding" two meanings intertwined in the past: „provided by natural products, content, money, etc." and „to control, to direct, to steer". However, by the our time second meaning was lost, leading to a narrowing of understanding of the meaning of the word.

Key words: bribery, vocabulary, proverbs, mentality, semantics, word formation, etymology.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2013 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

ФРАЗЕОЛОГІЯ І ПАРЕМІОЛОГІЯ

Л. В. Мельник (Луганськ)

УДК 811.161.2’373.7

ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ В. Д. УЖЧЕНКА ПРИ УКЛАДАННІ „ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ДІТЕЙ”

Найсуттєвіша роль у вираженні ментальної самобутності народу належить фразеологічному складу мови. Професор В. Ужченко наголошував: „Фразеологізми є специфічними мовними формулами, картинами світу із закодованою інформацією про минуле, наших предків, їхній спосіб сприйняття світу та оцінку всього сущого” [Ужченко 2007: 8].

Прийнявши за основоположну думку судження, що рідна мова через систему своїх категорій сприяє виробленню загальнонародних, національно зумовлених уявлень про навколишній світ, маємо на всіх етапах навчання мови привертати увагу до мовних компонентів з чітко окресленою національною орієнтацією.

Мета нашої статті – розкрити внесок В. Ужченка в методику вивчення фразеології у школі, показати його новаторство як лексикографа й обґрунтувати доцільність власного „Фразеологічного словника української мови для дітей”, присвяченого пам’яті видатного вчителя.

Понад 40 років свого життя Віктор Дмитрович Ужченко присвятив дослідженню фразеології української мови, розробивши оригінальну методику історико-етимологічного аналізу стійких виразів, ідеографічну класифікацію фразеологічних одиниць (ФО), висвітливши широке коло проблем у їх семантиці й прагматиці, засвідчивши системний і культурологічний зв’язки між фразеологізмами, між словом як компонентом ФО і фразеологізмом як стійким словокомплексом, між семами слова-компонента і фразеологізмом, за яким, на думку професора, „виступає все багатоманіття матеріального й духовного життя етносу” [Ужченко 2007: 14].

Як відомо, після закінчення Харківського державного університету Віктор Дмитрович Ужченко понад 10 років працював у школі. Очевидно, цей факт став причиною великої уваги видатного науковця-теоретика до проблем шкільної методики викладання мови. У своїй книзі „Вивчення фразеології в середній школі” В. Ужченко зазначає: „Якщо ми хочемо, щоб ці згустки народного розуму й знання стали активним надбанням школярів, потрібна копітка робота” [Ужченко 1990: 3]. Названий посібник дає вчителеві теоретичний і практичний матеріал, який можна використати на уроках мови й літератури та позакласних заняттях, визначає ефективні форми роботи над ФО.

Унаслідок багаторічної праці й наукових роздумів Віктора Дмитровича з'явилася його книга „Народження і життя фразеологізму" (К.: Рад. шк., 1988), у якій автор показав, що фразеологія віддзеркалює події давно минулих і недалеких днів, звершення наших предків, засвідчує спостережливий талант народу-фразеотворця. Матеріали другої частини, збагачені новими роздумами зрілого дослідника, вийшли окремою книгою під назвою „Образи рідної мови" (Луганськ: Знання, 1999). Фразеологічна палітра видання буквально сплетена з яскравих ниток фольклору, звичаїв, обрядів. У фразеологічних образах професор відкриває животоки рідного слова, народну метрологію, символіку кохання й героїки, щастя й нещастя, пише про людину та братів наших менших у дзеркалі фразеології. Автор у доступній формі розкриває в численних образних виразах іронічно-жартівливий характер українців, їх ставлення до праці, батьків, виховання дітей, показує особливий колорит рідного краю.

Неоціненний доробок високоповажного професора складає сотні праць. Проте саме названі вище книги несуть найпотужніший пізнавально-виховний потенціал для учнівської молоді, студентів і майбутніх науковців.

Віктор Дмитрович був переконаний, що літературна фразеологія включає тільки „айсбергові" відшарування історично змінних і локально функціонуючих місцевих висловів, і започаткував наукові конференції „Образне слово Луганщини", „Проблеми загальномовної та ареальної семантики", на яких традиційно провідне місце відводиться східноукраїнській фразеологічній тематиці.

Добре усвідомлюючи значення словників у навчальній діяльності, В. Ужченко збагатив українську лексикографію своїми новаторськими працями, серед яких – „Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу" (у співавторстві з Д. Ужченком) із реєстром 6019 виразів [Ужченко 2005].

Як показує спеціальний аналіз, дефініції ФО не тільки в тлумачних, але й у власне фразеологічних словниках майже не відрізняються від дефініцій лексем, чого не можемо сказати про „Фразеологічний словник східнослобожанських і східностепових говірок Донбасу" В. Ужченка, адже його автор добре усвідомлював, що фразеологічне значення має ускладнену інформативність, додаткову оцінну завантаженість, а його зміст реалізується через образ, насичений експресією й суб'єктивною оцінкою, які видобуваються із значень компонентів.

На наш погляд, якістю розробки діалектного матеріалу названий словник залишається неперевершеним серед фразеографічних праць України. Детальніше про це йдеться у статті „Новаторство фразеографії В. Д. Ужченка" [Мельник 2011].

Особливої уваги також заслуговує „Фразеологічний словник української мови" В. Ужченка та Д. Ужченка (близько 2500 виразів) [Ужченко 1998], у якому вперше досить широко подаються історичні,

етимологічні та культурно-етнічні коментарі, використовуються спеціальні індикатори конотації. Цим словником користуються учителі, студенти, школярі, словесники-україністи й усі, хто небайдужий до рідного слова.

Ураховуючи цінний методичний і лексикографічний досвід професора В. Ужченка, ми створили „Фразеологічний словник української мови для дітей" (у співавторстві з Т.С. Маркотенко) (Луганськ: Глобус, 2011), присвятивши його пам'яті нашого видатного учителя [Маркотенко 2011: 3].

Це тлумачний, короткий, однотомний словник фразеологізмів української мови, у якому розкриваються їхнє значення й стилістична характеристика, подаються коментарі історичного, етимологічного й культурно-етнічного характеру, в окремих випадках наводяться синонімічні вислови. Фразеологізми групуються навколо стрижневого слова-компонента, яким зазвичай виступає іменник у найтиповішій формі. Довідка вказує на джерело походження вислову, спосіб утворення, культурно-етнічний фон, на значення застарілих компонентів.

Нижче наводимо фрагмент словника (вислови зі стрижневим словом на букву *Ш*).

Шапка: ***важка ти, шапко Мономаха*** – про неприємні й важкі зобов'язання (обов'язки), які покладаються на когось.

Володимир Мономах – великий київський князь, який правив у XII ст. Він багато зробив, щоб зберегти цілісність країни, мирив і об'єднував князів для спільної відсічі половцям. Існує легенда, що коли Володимир Мономах, ставши великим князем і вирішивши підкорити Візантію, наблизився до неї, імператор добровільно надіслав йому регалії імператорсько-царської влади. Серед них був і царський вінець. Оздоблений соболиним хутром, прикрашений коштовним камінням і увінчаний хрестом, він був важкий. Пізніше вінець почали називати шапкою Мономаха. До Петра I вона була одним із символів царської влади й покладалася на голову великого князя чи царя під час вінчання на царство.

Заки́дати шапка́ми – хвастливе запевнення у швидкій перемозі.

У слов'ян здавна був звичай: у випадку роздратування чи веселощів, перед тим, як пуститися в танок, з розмаху кидати шапку на землю. Спочатку вираз характеризував кількісну перевагу над супротивником, пізніше він став визначенням невиправданої самовпевненості.

На злодієві шапка горить – хтось відчуває свою провину й поведінкою видає себе.

Існує така приповідка. Трапилася одного разу пропажа, і постраждалий звернувся до знахаря. Той привів гаданого злодія й потерпілого на базар і крикнув: „Ану погляньте, православні: на злодієві шапка горить!". Злодій мимоволі схопився за шапку й цим видав себе.

Прийти на шапкобра́ння – наприкінці, запізно.

Вислів пов'язаний із забороною перебувати чоловікам у шапках у церкві. Вони складали їх біля входу, а після служби божої розбирали. Той, хто запізнювався на службу, устигав тільки „на шапкобрання" .

Шеляг: ***ні (ані, й) шеляга*** – абсолютно нічого.

Шеляг – старовинна найдрібніша польська монета.

Подібні за значенням фразеологізми – *дірка від бублика, дуля з маком, ні копійки, у кишені ані шага.*

Ні шеляга (ні шага, ні копійки) за душею – зовсім немає грошей.

Душа – ямка між ключицями, де, як думали, містилася душа людини. Тут же, „ за душею", раніше й зберігали гроші.

Близькі за значенням вирази – *вітер у кишені гуляє, копійки нема за душею, порожня кишеня, у кишені гуде, фінанси співають романси.*

Шлях: ***Чумацький Шлях*** – космічна система із зірок та туманностей у вигляді світлої смуги на зоряному небі.

Земні дороги чумаків були такі ж довгі, як і небесний Чумацький Шлях. Проте назва *Чумацький Шлях* могла утвердитися і як орієнтаційна – у місячні ночі чумаки звіряли свій шлях із видимим небесним шляхом.

В епоху язичництва існувала назва *Перунів шлях.* У давні часи різні народи вживали назви *Пташиний Путь, Журавлина Дорога, Дорога з Москви в Єрусалим, Батиєва Дорога, Зимова Дорога, Туманна Дорога* та інші.

Існує міф, за яким Зевс наказав піднести до грудей сплячої Гери свого сина Геракла, народженого від смертної жінки, щоб зробити його безсмертним. Але Гера, прокинувшись, різко відштовхнула немовля. Молоко, що бризнуло з божественних грудей, і залишило яскраво-білий молочний слід через усе небо.

Близькі за значенням вислови – *Молочний Шлях, Небесна Дорога.*

Шори: ***брати в шори*** – підкоряти кого-небудь своїй волі.

Шори – бокові щитки на вуздечці, що закривають з боків очі коня. Узяти в шори, отже, первісно – зробити коня „керованим".

Існують подібні за значенням вирази: *брати в лещата, брати в шенкелі, держати в трензелях, держати в поводах.*

Наша книга – для широкого кола читачів, насамперед дітей різного віку, чим зумовлені певні обмеження в доборі фразеологізмів та їх форм, у розробці статей (фіксуються тільки найуживаніші варіанти й значення, розповідь про походження висловів подається в науково-популярному стилі, історико-етимологічні версії мають достатньо „сюжетний" виклад). „Фразеологічний словник української мови для дітей" має в нагоді стати усім, хто хоче оволодіти фразеологією української мови.

Отже, солідний науковий, методичний і лексикографічний доробок професора В. Ужченка, про який ішлося в нашій розвідці, продовжує ініціювати науковий пошук інших дослідників у сфері фразеології.

Література

Маркотенко 2011 – Маркотенко Т. С. Фразеологічний словник української мови для дітей / Т. С. Маркотенко, Л. В. Мельник. – Луганськ: Ноулідж, 2011. – 152 с.; **Мельник 2011** – Мельник Л. В. Новаторство фразеографії В.Д. Ужченка // Образне слово Луганщини: Матеріали X Всеукр. наук.-практ. конф. Імені Віктора Ужченка (м. Луганськ, 14 квіт. 2011 р.). – Вип. 10. – Луганськ: ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2011. – С. 22 – 26; **Ужченко 1990** – Ужченко В. Д. Вивчення фразеології в середній школі : посіб. для вчителя / Ужченко В.Д. – К. : Рад. шк., 1990. – 175 с.; **Ужченко 2005** – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 348 с.; **Ужченко 1998** – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.; **Ужченко 2007** – Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.

Мельник Л. В. Використання досвіду В. Д. Ужченка при укладанні „Фразеологічного словника української мови для дітей"

У статті йдеться про внесок В. Д. Ужченка у вивчення фразеології української мови, зокрема, розробку ним методики історико-етимологічного аналізу стійких виразів, ідеографічної класифікації фразеологічних одиниць, дослідження проблем їх семантики й прагматики, системного й культурологічного зв'язків між фразеологізмами, між словом як компонентом фразеологізму і стійким словокомплексом, між семами слова-компонента. Також подається аналіз методичних праць В. Д. Ужченка, присвячених вивченню української фразеології, які несуть потужний пізнавально-виховний потенціал для учнівської молоді, студентів і майбутніх науковців. Описується діяльність професора В. Д. Ужченка з призбирування й дослідження діалектної фразеології, розкривається його новаторський підхід до укладання словників, згадується „Фразеологічний словник української мови для дітей" його учнів, у якому використано цінний досвід видатного лінгвіста.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічний склад мови, картина світу, українська лексикографія, фразеологічний словник, індикатори конотації.

Мельник Л. В. Использование опыта В. Д. Ужченко при составлении „Фразеологического словаря украинского языка для детей"

В статье идёт речь о вкладе В. Д. Ужченко в изучение фразеологии украинского языка, в том числе, о разработке им методики историко-этимологического анализа устойчивых выражений, идеографической

классификации фразеологических единиц, исследовании проблем их семантики и прагматики, системных и культурологических связей между фразеологизмами, между словом как компонентом фразеологизма и устойчивым словокомплексом, между семами слова-компонента. Также даётся анализ методических работ В. Д. Ужченко, посвящённых изучению украинской фразеологии, которые несут мощный познавательно-воспитательный потенциал для учащейся молодёжи, студентов и будущих учёних. Описывается деяльность профессора В. Д. Ужченко по сбору и исследованию диалектной фразеологии, раскрывается его новаторский подход к составлению словарей, упоминается „Фразеологический словарь украинского языка для детей" его учеников, в котором использован ценный опыт выдающегося лингвиста.

Ключевые слова: фразеологизм, фразеологический состав языка, картина мира, украинская лексикография, фразеологический словарь, индикаторы коннотации.

Melnik L. V. The usage of V. D. Uzhchenko's horizon of experience in compiling „Phraseological dictionary of Ukrainian language for children"

The article deals with the contribution of V. D. Uzhchenko into the realm of Ukrainian phraseology, including the development of such methods as historical and etymological analysis of phraseological units, ideographic classification of idioms, investigation of semantics and pragmatics, studies of systemic and cultural correlations within the phraseology, between the word as a component of phraseological unit and idiomatic expression.

Also the contribution represents a series of scientific works, such as 'Studying Phraseology at the Secondary School', which gives a wide theoretical and practical material and can be used at the language and literature classes, extra-curricular classes, and effectively determines some efficient ways of studying the phraseological units by young learners. Some other works, such as 'The Birth and Life of the Idiom' and 'Images of the native language' in terms of their cognitive and educational value can be noted as significant resource for students, and young researchers.

Collecting and systematizing a dialect material was in the main focus of Professor's scientific interests. The authors of the given contribution tried to expand his authentic approach to investigating the areal phraseology and show the importance of his „Phraseological Dictionary of East-slobozhanski and Steppe patios of Donbass", „Phraseological Dictionary of Ukrainian Language" as they give broad historical, etymological, cultural and ethnic comments, and explicit connotations, indicators, etc. „Phraseological Dictionary of Ukrainian Language for Children" by T. S. Markotenko and L. V. Melnyk is also being mentioned in the given contribution, as well as the meaningful scientific experience of this outstanding linguist.

Key words: phraseological unit, phrasicon, the picture of the world, Ukrainian lexicography, Phraseological dictionary, connotative indicators.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2013 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

М. В. Серебряк (Луганськ)

УДК 811.161.2’373.7 : 378

ПРОЕКТУВАННЯ КОМП’ЮТЕРНОГО ДІАЛЕКТНОГО ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА З УРАХУВАННЯМ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ КОРИСТУВАЧІВ

Сьогодні, як ніколи раніше, статус лінгвістичних словників набуває загальнодержавного значення, оскільки існує потреба формування національної словникової бази, яка б забезпечувала розвиток української мови в усіх сферах суспільної діяльності. Проведення досліджень діалектної фразеології, накопичення даних та розробка фундаментальних словників є одним із першочергових етапів формування цієї лексикографічної бази. Величезне значення діалектних фразеологічних словників (ДФС) засвідчує, що вони стають одним із основних джерел оновлення фразеологічного складу української мови [СФУМ 2008], дають можливість установити етимологію фразеологічних одиниць (ФО), „відмежувати питомі утворення від запозичених, глибоко дослідити й зрозуміти механізм їхнього функціонування в сучасній мові, проаналізувати ту чи ту модель, проілюструвати варіативність” тощо [Мокиенко 1989: 7].

Зазначене вище актуалізує необхідність провести дослідження в галузі діалектної фразеографії та вдосконалити теоретичні основи укладання ДФС. На жаль, словникові розробки здійснюють у відриві від сучасних комп’ютерних технологій, без урахування вимог суспільства, держави, освітніх установ до сучасних інформаційних джерел, що зумовлює невисокий показник їхнього функціонального призначення. Актуальність цього питання документально засвідчена в Державних програмах розвитку словникової бази останніх десятиліть, зокрема в ухваленій Кабінетом Міністрів України „Концепції Державної цільової програми розвитку Національної словникової бази на 2009 – 2015 роки”, у якій зазначено, що сучасні розробки інноваційних словників мають здійснюватися з урахуванням перспективних технологій комп’ютерного лексикографування з метою надати користувачам максимально повну інформацію та задовольнити посилені потреби суспільства в загальнодоступній електронній словниковій продукції.

На сьогодні в Україні над проблемами розроблення електронних словників різного призначення активно працюють В. Широков, Є. Карпіловська, Н. Дарчук, В. Дубичинський, І. Кульчицький та ін. Так, групою науковців Національного мовно-інформаційного фонду НАН України під керівництвом В. Широкова випущено перший повномасштабний електронний словник – *Інтегровану лексикографічну систему „Словники України*". У галузі діалектної фразеографії відзначимо розробки словників Г. Доброльожі, Г. Аркушина, В. Чабаненка, серед яких найбільш динамічною є словникова практика В. Ужченка, Д. Ужченка [УВД 2005].

У XXI ст. зі стрімким розвитком комп'ютерних технологій суспільство потребує нового формату укладання ДФС, який би надавав максимально повну інформацію, організовану в зручним і доступним шляхом. Електронні словники, як підтверджує практика їх використання, „одержали й одержують велике поширення серед сотень тисяч людей у всьому світі внаслідок своєї повноти, зручності доступу і простоти у використанні" [Черницький 2004: 9].

Упровадження комп'ютерних технологій вимагає розроблення нового типу ДФС, що передбачає серйозну перебудову насамперед способів відбору, опрацювання й репрезентації інформації користувачам. На думку І. Кульчицького, О. Загоровської [Кульчицький 2002; Загоровская 2011], перенесення традиційної галузевої інформації на електронний носій є недостатнім на сьогодні. Є. Карпіловська з цього приводу зауважила, що суспільні замовлення, які визначають особливий об'єкт комп'ютерної лінгвістики, – це передусім подати суспільству й науковцям таку модель мови, яка давала б можливість одержувати якісно нову інформацію про саму мову й закладала б надійне підґрунтя для розв'язання суспільно значущих проблем [Карпіловська 2011]. Відтак, метою статті є окреслення нових способів укладання ДФС з урахуванням комп'ютерних технологій.

Новий тип комп'ютерного ДФС повинен формуватися з огляду на той факт, що ФО викликають зацікавлення в мовців, оскільки містять величезний комплекс екстралінгвальної (етнокультурної, енциклопедичної й ін.) інформації. На нашу думку, саме ця інформація пов'язана із зацікавленням користувачів та формуванням у них пізнавального інтересу до вивчення фразеології. На жаль, на сьогодні мало уваги звертають на дидактичну функцію ДФС як важливого інструментарію в навчально-виховному процесі в аспекті пізнання особистістю власної мови. Проблема полягає в тому, що словники переважно сформовані з відривом від пізнавальних потреб особистості й не дають мотиваційних поштовхів до більш різнобічного вивчення фразеології як етнокультурного багатства українського народу.

До самої ідеї врахування мотивації особистості під час укладання комп'ютерного ДФС нас наштовхнув багаторічний досвід роботи відомого фразеолога й фразеографа, доктора філологічних наук,

професора В. Ужченка. Із власного спостереження визначаємо, що принцип його роботи полягав у зацікавленні студентів до вивчення фразеології.

На початкових етапах викладання предмета учений подавав різноманітні факти щодо виникнення ФО, етнокультурної підоснови її функціонування, наводив оригінальні приклади з художньої літератури, що викликало стійкий інтерес до більш глибокого вивчення. У процесі подальшого наукового заглиблення у „фразеосвіт", науковець скеровував дослідження студента в напрямі пізнання не лише лінгвістичних особливостей ФО, але і їх взаємозв'язку з народною культурою, побутом і традиціями, світоглядом і стереотипами. Учений засвідчив, що „когніція означає пізнавальний процес або сукупність психічних процесів, що служать обробці й переробці інформації, яка надходить до людини…, вона включає усвідомлення самого себе, оцінку самого себе й навколишнього світу, побудову особистої картини світу" [Ужченко 2003: 215].

Важливу роль у цьому процесі відіграє інформація культурологічного, психоментального порядку, яка сконцентрована передовсім у народній фразеології й тісно пов'язана з позамовними сутностями. У зв'язку з цим учений приділяв увагу вивченню концепту – „багатовимірному культурно значущому соціопсихічному утворенню в колективній свідомості певної мовної спільноти, „розсіяному" зокрема в корпусі фразеології, пареміологічному фонді, у системі стійких порівнянь, що відбивають образи-еталони" [Там само: 215]. Таким чином, своїм особистим прикладом учений постійно демонстрував і заглибленість у суто лінгвістичні аспекти вивчення фразеології, і постійний пошук екстралінгвальної інформації про ФО. Уважаємо, що відтворення цих типів інформації в ДФС дозволить задовольнити пізнавальний інтерес користувачів, сформувати мотивацію до пошуку нових фактів щодо виникнення й функціонування ФО. Такий потужний чинник мотивування особистості як взаємозв'язок лінгвістичної й екстралінгвальної інформації дозволяє зацікавлювати користувачів до вивчення фразеології, виховувати повагу до національної культури й мовних традицій, заохочувати студентів філологічних спеціальностей до наукової діяльності. Безумовно, проблема мотивування в пізнавальній діяльності потребує дослідження саме в аспекті вироблення відповідних методів фразеографії.

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу з питань мотивації (В. Асєєв, І. Виготський, П. Якобсон та ін.), ми виділили такі важливі для укладання ДФС положення: найбільшою силою серед мотивів інтелектуальної діяльності є пізнавальний інтерес; важливу роль для мотивування особистості до пізнавальної діяльності відіграють духовні, культурні потреби, якими є „потреби в одержанні корисної та цікавої інформації, розвитку світогляду" [Коваленко 2006: 50], національної ідентифікації; формуванню мотивації особливо

перешкоджає бідність й одноманітність запропонованого для засвоєння матеріалу. Згідно із зазначеним вище відповідатиме пізнавальним потребам той ДФС, який надаватиме особистості різноманітну інформацію – підґрунтя для аналізування глибинних смислів ФО, пошуку взаємозв'язків між ними й культурою, традиціями, історією етносу тощо. Важливість цієї думки підтверджується збереженням постійного інтересу до видатних праць В. Даля, Б. Грінченка, І. Франка, Б. Сихти й ін., оскільки в їхніх словниках було здійснено не тільки роз'яснення мовних одиниць, а за рахунок залучення екстралінгвальної інформації було відтворено особливості життя суспільства певної епохи. Так, у словнику І. Франка відтворено взаємозв'язки АФО з культурою регіону, побутом його мешканців: *ой ти Бойку несолений*! „В карпатських горах соляних джерел нема, хоча на Пригір'ю їх багато; що села в горах дуже порозкидані і комунікація, особливо взимі, дуже утруднена, то Бойкам дуже часто приходилося довший час обходитися без соли. Їх звичайний хліб – вівсяний ощипок – прісний і несолений, не один Бойко, заходячи на доли на роботу, не може навіть привикнути до квасного і соленого хліба. Відси й пішло те, що Бойків лають несоленими" [Фр І: 156].

Отже, погоджуємося з З. Гаком, В. Жайворонком, Ю. Консем у тому, що вдосконалення словника треба проводити за рахунок поєднання лінгвістичної інформації з відомостями енциклопедичного, етнолінгвістичного, культурно-історичного характеру [Жайворонок 2007], а „принциповою рисою діалектного словника має бути не тільки презентація мовних одиниць з дефініціями, але також відтворення їх зв'язку з іншими одиницями, особливо у сфері матеріальної та духовної культури" [Kąś 2009: 12]. Така методика опису співвідноситься з пізнавальними інтересами користувачів, задоволення яких мотивуватиме особистість до більш глибокого вивчення фразеології.

Зауважимо, що саме завдяки комп'ютерним технологіям, які забезпечують передачу інформації без обмеження її обсягу й конфігурованих форматів (текстового, символіко-графічного, кольорового, звукового), стає можливим повною мірою актуалізувати мотивацію особистості до пізнання фразеології. Зразком такого високоякісного технологічного опрацювання діалектного мовлення, орієнтованого й на наукове дослідження, і на навчально-виховний процес, є розроблений польськими науковцями сайт *Говірки польські* (http://www.gwarypolskie.uw.edu.pl). Г. Карась зауважила, що метою проекту було показати багатство й розмаїтість польських діалектів та відтворити їхній зв'язок з історією, культурою народу, указати на перспективи діалектів як родинної та регіональної мови. Розроблений проект став базовим підґрунтям для наукових досліджень і свого роду електронною енциклопедією з польської діалектології.

Спираючись на дослідження учених, ми спробували окреслити деякі перспективи реалізації принципу мотивації в словниковій статті

комп'ютерного ДФС (на матеріалі словника В. Ужченка, Д. Ужченка). Отже, до словникової статті поряд з ґрунтовним комплексом лінгвістичної інформації необхідно системно впроваджувати такі елементи:

1) історико-етимологічна довідка: *ходити на балон*, гірн., жарг. „випивати, відзначаючи якусь подію" ● Од звичаю шахтарів деінде пригощати перед відпусткою. *Балон*, жарг. – трилітрова банка [УВД 2005: 49];

2) культурологічний коментар: *зозуля підклала*, *евф.* „про народження дитини" (частіше позашлюбної). ● В основі виразу звичка зозулі підкладати яйця в чужі гнізда [УВД 2005: 213]; за однією з легенд, зозуля хотіла звити гніздо на Благовіщення, коли ще жодна птиця не в'є гнізда, за що Бог її покарав, тому вона свого гнізда не має [Жайв 2006: 251];

3) тлумачення компонентів: *гони гнати* „обманювати, брехати". ● *Гони* – українська старовинна міра довжини, власне, ріллі, ниви, що приходиться в один бік без повороту плуга. Первісно, вочевидь, „не мати впину у вигадках" [УВД 2005: 91]; *горобців руками лове* „моторний" [УВД 2005: 144] – *горобець* – птах, якому притаманна символіка спритності, моторності [Жайв 2006: 146];

4) розкриття екстралінгвальних умов функціонування АФО: *заєць дорогу перебіг* „не поведеться" [УВД 2005: 134]. ● Особливо поширений у сфері рибальства, мисливства: той хто рибалить, не повинен був згадувати зайця, оскільки *риба та зайці приведуть у старці*. Рибацька заборона згадувати тварину під час промислу пояснювалась ще й тим, що заєць підкоряється лісовику, а не водянику [СД II: 287]. Сплавники плотів теж дотримуються подібного застереження, бо порушення табу віщує мілину, розбиті плоти й под. неприємності [СМ: 192]; можливе зближення символічного значення слова *заєць* „полохливий" із тим, хто йде полювати на зайців (=мисливцями), які можуть виявитися теж полохливими й багато не заполюють [УВД 2005: 134].

5) наочна ілюстрація реалії, яка тлумачиться, образу порівняння тощо: *хоч (хоть) у бердо тягни (тяни)*. Дуже худий. – *ˈЗоўс'ім з'ˈв·іўс'а ч'оло ˈв·ік / хоч' у ˈбердо т'аˈни* (Марк); Луган, Новр. ● *Бе́рдо* – вид гребеня в рамці ткацького верстата, крізь зуби якого проходять нитки основи. Образна основа виразу ґрунтується на тому, що крізь щільно розташовані зуби берда „можна" протягти тільки худу людину. Пор. *хоч крізь тин тягни* [УВД 2005: 57];

Звернімо увагу, що комп'ютерні технології дозволяють удосконалити якість опрацювання матеріалу, а також змінити формат

його репрезентації. Під час укладання комп'ютерного ДФС стає можливим створити фонд аудіозаписів діалектних текстів, інтерактивні карти населених пунктів, етнографічний фотоальбом з обстежених населених пунктів тощо. Такі елементи позитивно впливатимуть на якість опрацювання матеріалу, підвищуватимуть рівень функціонального призначення ДФС, мотивуватимуть користувачів до вивчення національної фразеології.

Отже, на основі здійсненого аналізу нами було запропоновано новий спосіб укладання комп'ютерного ДФС, спроектованого з урахуванням пізнавального інтересу користувачів. Уважаємо, що укладач повинен дати можливість користувачеві зануритись у комплекс взаємопов'язаної наукової й енциклопедичної інформації, відчути дослідницьку атмосферу, мотивуючи його тим самим до подальшої пошуково-пізнавальної діяльності. Цим визначається дидактична функція комп'ютерного ДФС, мета якого – формування стійкої пізнавальної активності особистості в напрямку вивчення фразеології національної мови. Реалізація цієї мети безпосередньо залежить від урахування пізнавальних потреб, а відповідно й від збагачення змістової частини словника, можливості миттєвого переходу в необхідну користувачу інформаційну площину з метою отримати довідку про зацікавлене явище чи факт. Перспективою подальшого дослідження є розроблення, обґрунтування й апробація методів опрацювання фразеології в комп'ютерному ДФС згідно з пізнавальними інтересами користувачів.

Література

Асеев 1976 – Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирование личности / В. Г. Асеев. – М. : Мысль, 1976. – 159 с.; **Жайв 2006** – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.; **Жайворонок 2007** – Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.; **Загоровская 2011** – Загоровская О. В. Проблемы общей и диалектной семасиологии и лексикографии / О. В. Загоровская. – Воронеж : Науч. кн., 2011. – 383 с.; **Карпіловська 2011** – Карпіловська Є. А. Українська комп'ютерна лінгвістика сьогодні : текст публічної лекції від 19.01.2011. [Електронний ресурс] / Є. А. Карпіловська. – Режим доступу : http://polit.ua/lectures/2011/01/19/karpilovskaya.html; **Коваленко 2006** – Коваленко І. П. Формування інформаційних потреб як фактор розвитку особистісних та професійних якостей студентів вищих навчальних закладів / І. П. Коваленко, С. А. Усенко // Духовність особистості : методологія, теорія і практика. – Луганськ. – 2006. – Вип. 4. – С. 48 – 53; **Кульчицький 2002** – Кульчицький І. М. Комп'ютерно-технологічні аспекти створення сучасних лексикографічних систем / І. М. Кульчицький. – К. : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського НАН

України, 2002. – 57 с.; **Мокиенко 1989** – Мокиенко В. М. Славянская фразеологія : учеб. пособие для вузов / В. М. Мокиенко. – М. : Высш. шк., 1989. – 286 с.; **СД II** – Славянские древности : этнолингвист. слов. : в 5 т. / под ред. Н. И. Толстого. – М. : Междунар. отношения, 1995. – Т. 2. – 1999. – 697 с.; **СМ** – Славянская мифология : энцикл. слов. / науч. ред.: В. Я. Петрухин и др. – М. : Эллис Лак, 1995. – 416 с.; **СФУМ 2008** – Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с.; **УВД 2005** – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма матер, 2005. − 335 с.; **Ужченко 2003** – Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : монографія / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.; **Фр І** – Галицько-руські народні приповідки : у 3 т. / зібр., упорядкув. і пояснив Др. Іван Франко. – Л. : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Т. 1. – 832 с.; **Черницький 2004** – Черницький В. Б. Комп'ютерна лексикографія : навч. посіб. / В. Б. Черницький. – Миколаїв : НУК, 2004 – 84 с.; **Kąг 2009** – Kąś J. Słownik regionalny wśród słowników gwarowych // Polszczyzna mówiona ogólna i regionalna : materiały ogólnopolskiej konferencji naukowej / pod. red. B. Dunaju, M. Raka. – Kraków, 2009. – S. 11 – 19.

Серебряк М. В. Проектування комп'ютерного діалектного фразеологічного словника з урахуванням пізнавального інтересу користувачів

У статті розглянуто актуальну проблему укладання діалектного фразеологічного словника з використанням комп'ютерних технологій. Автор доводить, що необхідно не лише зберегти інформацію в електронному форматі, але й розробити новий тип словника з урахуванням пізнавального інтересу. На основі аналізу досвіду В. Ужченка визначено, що зацікавленню користувачів особливо сприяє поєднання лінгвістичної й екстралінгвальної інформації. Електронний формат словника дозволяє розширити обсяг залучуваної інформації й організувати швидкий і зручний доступ до неї. Запропоновано такі форми подання додаткової інформації, як історико-етимологічна довідка, культурологічний коментар, тлумачення компонентів, графічно-ілюстративні зображення тощо. Наведено приклади реалізації пізнавального інтересу в словниковій статті з метою мотивування до більш глибокого вивчення національної фразеології.

Ключові слова: діалектна фразеографія, комп'ютерний діалектний фразеологічний словник, фразеологічна одиниця, пізнавальний інтерес, мотивація, екстралінгвальна інформація.

Серебряк М. В. Проектировка компьютерного диалектного фразеологического словаря с учетом познавательного интереса пользователей

В статье рассмотрено актуальную проблему составления диалектного фразеологического словаря с использованием компьютерных технологий. Автор доказывает, что необходимо не просто сохранить информацию в электронном формате, но и разработать новый тип словаря, спроектированный с учетом познавательного интереса пользователей. На основе анализа опыта В. Ужченко выявлено, что повышению заинтересованности пользователей особенно способствует объединение лингвистической и экстралингвистической информации. Электронный формат словаря позволяет расширить объем информации и организовать к ней быстрый и удобный доступ. Предложено такие формы подачи дополнительной информации, как историко-этимологическая справка, культурологический комментарий, объяснение значений компонентов, графическо-иллюстративные изображения и т. д. Наведены примеры реализации познавательного интереса в словарной статье с целью мотивирования пользователей к более глубокому изучению национальной фразеологии.

Ключевые слова: диалектная фразеография, компьютерный диалектный фразеологический словарь, фразеологическая единица, познавательный интерес, мотивация, экстралингвистическая информация.

Serebriak M. V. Creating of the Electronic Dialect Idiom Dictionary due to the Users' Cognitive Interests

The article deals with the attempt to present the example of new type of dialect idiom dictionary, worked out on the basis of innovative computer technologies. The author proves that it's not enough just to save the information in the computer, but also to create a type of a new dictionary, which should be done accounting to users' cognitive interests. The analysis of experience of the famous Ukrainian scientist V. D. Uzhchenko and psychoeducational literature gave the opportunity to explore, that combining the lingual and extralingual information in the dictionary raises the users' interest in studying phraseology. Dictionary in non-legible form allows to increase the volume of information and organize quick and convenient access to it. Due to this fact the author proposes to use complementary lexicographic forms of interpretation of idioms such as historical-etymological help, culturological annotation, interpretation of the word-components, graphic and art pictures, audio track of dialectal texts, interactive maps est. in order to raise users' cognitive interests. The author gives the example of realization of cognitive interest in the article in order to motivate users to study national phraseology, such as giving the encyclopedic, ethnic, cultural, historical and other knowledge about origin, specific of function phraseological system, it connections with denotant environment. New technique gives an opportunity

to listen to native speakers of the dialect, to look through the ethnic photo in order to feel research atmosphere.

Key words: dialect phraseography, electronic dialect idiom dictionary, phraseological unit, cognitive interest, motivation, extralingual information.

Стаття надійшла до редакції 27.12.2012 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – к. філол. н., доц. Мілєва І. В.

ТЕКСТ. ДИСКУРС

Н. В. Акимова (Кировоград)

УДК 81’23

ВЛИЯНИЕ СПЕЦИФИКИ ЯЗЫКА ИНТЕРНЕТА НА ПОЯВЛЕНИЕ ИЗБЫТОЧНЫХ ДЛЯ ОДНОЗНАЧНОГО ПОНИМАНИЯ РЕЧЕВЫХ ЕДИНИЦ (на примере текстов российских сайтов новостей)

Одной из тенденций современной лингвистики является усиление интереса к особенностям функционирования языка в новых сферах и дискурсах. Такой сферой является и язык интернета. В Украине исследования языка Сети еще только начинаются, они, как правило, опираются на более авторитетные работы американских и российских коллег. Сегодня уже определены общие особенности языка интернета (хотя перечень характеристик не завершен, а некоторые черты достаточно дискуссионны), но психолингвистический аспект интернет-дискурса изучен не достаточно.

Учитывая отмеченное, цель статьи заключается в анализе речевых единиц, провоцирующих избыток интерпретационных толкований, с учетом характеристик языка интернета. Среди заданий выделены следующие: рассмотреть особенности языка интернета; выделить те из них, которые предопределяют интерпретационные сложности из-за избытка информации; исследовать, каким образом особенности языка интернета провоцируют появление избыточных для однозначного понимания речевых единиц.

Проанализировав публикации по интернет-лингвистике [Boardman 2004; Daya 2009; Dresner 2005; Herring 2008; Mason; Асмус 2005; Горошко; Дедова; Компанцева 2007; Лисенко 2010; Матвеева 2006; Сергиенко 2009; Щипицина 2011], мы выделили такие характеристики языка интернета: гибридность, креолизованность (или мультимедийность), использование „смайликов” и специфических сокращений, высокая степень проницаемости, коллективное соавторство и соредактура текста, насыщенность неологизмами, несоблюдение языковых норм, неограниченность в выборе языковых средств, склонность к языковой игре, фрагментарность, функционирование особенного речевого этикета, выраженный презентативний характер. Отмеченные черты языка Сети актуализируют один из трех вариантов возникновения интерпретационных девиаций: недостаточность семантики языковых единиц для корректной интерпретации, избыточность семантики языковых единиц или нарушения их обычной сочетаемости. Проиллюстрируем на примерах из текстов новостных анонсов рунета влияние специфики языка интернета на появление избыточных для однозначного понимания языковых единиц.

Сочетание неоднозначного изображения с текстом, в котором фигурируют многозначные слова или прецедентные высказывания, создает возможности для возникновения нескольких вариантов толкований, в частности:

*„**Все не так, ребята**. Самые распространенные заблуждения людей*” [Lenta.ru от 30.07.12]. Первое предложение является прецедентным текстом, слова из песни В. Высоцкого „Моя цыганская”. Последующий комментарий объясняет первую фразу, однако текстовая часть не согласовывается с изображением. Установление логических связей между обманом и краном требует времени, интеллектуальных усилий и развитого воображения. Поскольку обман и кран непосредственно не связаны, то у каждого реципиента будут собственные ассоциации, а, соответственно, и варианты трактовки анонса.

Иногда предпосылкой возникновения вариативности понимания является функционирование неологизмов. Избыток трактовок часто возникает, когда новая лексема образована сочетанием нескольких слов, как в таком новостном анонсе: *„Дъявольски хорош: обзор **ультрабука-флагмана** Samsung Series 9 New 900x3c”* [РосБизнесКонсалтинг от 20.07.2012]. Носители языка, используя собственный опыт, могут расшифровать ***„ультрабук”*** как что-то „чрезвычайное” (префикс „ультра” обозначает „слишком”), знание английского языка позволяет декодировать другую часть слова как „книгу”, при условии владения русским и английским языком слово ***„ультрабук”*** можно объяснять как „чрезвычайная книга”. Варианты интерпретации возникают в попытках понять природу этой чрезвычайности. Другой путь понимания неологизма заключается в ассоциировании его с графически похожими лексическими единицами, например „ноутбук”, „нетбук” и тому подобное. В словарях слово ***„ультрабук”*** пока еще не отображено, поскольку появилось оно лишь в 2011 году, согласно Википедии, это „ультратонкий и легкий субноутбук, который имеет еще меньшие габариты и вес сравнительно с обычными субноутбуками, но при этом – все преимущества полноценного ноутбука” [Ультрабук]. В указанном контексте актуализировано четвертое словарное значение слова „***флагман***” – это „коллектив, предприятие, которому принадлежит ведущая роль в любой сфере жизни, деятельности” [БТСРЯ 2009: 1425].

Как видим, слова *„**ультрабук**”* и *„**флагман**”* не имеют общих сем, а потому плохо сочетаются друг с другом, реципиент должен путем собственных ассоциаций додумать эту связь.

Нюансы коллективного соавторства и соредактуры особенно заметны при трансформациях прецедентных текстов. Такое явление достаточно распространено в языке интернета, в частности российского сектора. Например: *„**Минздрав разрешил курить** в кино, но лишил ларьки переходного периода”* [РосБизнесКонсалтинг от 20.07.2012]. Переосмысление известного шаблона о вреде курения для здоровья в контексте новостного анонса призвано активизировать внимание читателя (поэтому текст начинается трасформированным прецедентным выражением) и задействовать его опыт для декодирования якобы скрытой информации. Для проверки своих догадок пользователь по замыслу копирайтера должен воспользоваться ссылкой.

Еще одной яркой особенностью языка интернета является несоблюдение языковых норм, выражающихся в том числе и через неограниченность в выборе языковых средств. К счастью, для сайтов новостей это явление достаточно редко. Стремясь предать официальности и убедительности новостным текстам, авторы пытаются избегать грубой, жаргонной и инвективной лексика. В рунете примеры нон-селекции единичны: *„Quote.ru: Слабая статистика из США путает карты российским **„быкам”*** [РосБизнесКонсалтинг от 30.09.12]. Кроме использования жаргонного значения слова ***„бык”*** („1. Большой, сильный человек. 2. Рэкетир, налетчик. 3. Т. н. „новый русский”. 2. – Возм. из *уг.*” [Бык]) в этом анонсе присутствуют и другие девиантные речевые единицы (несогласующиеся: *„слабая статистика”, „статистика из США”*; избыточные – *„путает карты”*), что также усложняет понимание новости.

Склонность к языковой игре и презентативный характер языка интернета легко продемонстрировать на следующем примере из рунета: ***„Ни пуха ни пера**. Иранские власти борются с **„куриным кризисом”*** [Lenta.ru от 30.07.12]. Форма и значение пословицы обыгрывается в сочетании с контекстуально многозначным высказыванием ***„куриный кризис”***. Яркая и выразительная форма подачи информации размывает содержание. ***„Куриный”*** объясняется в словарях как „**1.** к Кура и Курица. *К-ое перо. К-ые кости. К-ое кудахтанье. К-ая котлета //* такой, как куры, курицы. *К-ая грудь* (сдавленная с боков, сильно выдающаяся вперед грудная клетка). **2.** Ограниченный, недалекий. *К. ум. К-ая логика. К. кругозор. К-ые мозги* (*презрит.* об ограниченном, недалеком уме)” [БТСРЯ 2009: 482]. Любое из этих значений может быть актуализировано в данном контексте.

Следовательно, возникновение вариативности из-за избытка информации в тексте типично для интернета. В таком случае вариативность трактовок провоцируют мультимедийные компоненты текстов, неологизмы, нюансы коллективного соавторства и соредактуры

текста, несоблюдения языковых норм, склонность к языковой игре и презентативный характер. В перспективе планируется проанализировать языковые факторы возникновения других вариантов неоднозначного понимания.

Литература

Асмус 2005 – Асмус Н. Г. Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства : дис. … канд. филол. Наук : 10. 02. 19 / Асмус Нина Геннадиевна. – Челябинск, 2005 – 265 с.; **БТСРЯ 2009** – Большой толковый словарь русского языка / гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб. : Норинт, 2009. – 1536 с.; **Бык** – Бык // Словарь русского арго [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://russian_argo.academic.ru/1170; **Горошко** – Горошко Е. И. Текст эпохи веб 2.0: психолингвистический анализ [Электронный ресурс] / Е. И. Горошко. – Режим доступа : http://www.textology.ru/article.aspx?aId=207; **Дедова** – Дедова О. В. Лингвосемиотический анализ электронного гипертекста : (на материале русскоязычного Интернета) : дисс. … д-ра філол. наук : 10.02.01; 10.02.19 [Электронный ресурс] / Дедова Ольга Викторовна. – Режим доступа : http://www.dissercat.com; **Компанцева 2007** – Компанцева Л. Ф. Інтернет-комунікація: когнітивно-прагматичний та лінгвокультурологічний аспекти : автореф. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.02 „Російська мова” / Л. Ф. Компанцева. – К., 2007. – 23 с.; **Лысенко 2010** – Лысенко С.А. Взаимодействие устной и письменной формы существования языка в интернет-коммуникации : дис. … канд. филол. наук: 10. 02. 19 / Лысенко Сергей Александрович. – Воронеж, 2010 – 184 с.; **Матвєєва 2006** – Матвєєва С. А. Сайт як жанр Інтернет-комунікації (на матеріалі персональних сайтів учених) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 „Загальне мовознавство” / С. А. Матвєєва. – Донецьк, 2006. – 21 с.; **РосБизнесКонсалтинг** – РосБизнесКонсалтинг – новости, акции, курсы валют, погода, доллар, евро [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rbc.ru/; **Сергиенко 2009** – Сергиенко П. И. Лингвокогнитивные особенности электронного гипертекста (на материале английского языка) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские язики” / П. И. Сергиенко. – М., 2009. – 22 с.; **Ультрабук** – Ультрабук // Википедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/ультрабук; **Щипицина 2011** – Щипицина Л. Ю. Комплексная лингвистическая характеристика компьютерно-опосредованной коммуникации (на материале немецкого языка): автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. Наук : спец. 10.02.04 „Германские язики” / Л. Ю. Щипицина. – Воронеж, 2011. – 40 с.; **Boardman 2004** – Boardman M. The Language of Websites / M. Boardman. – New York: Routledge, 2004. – 102 p.; **Daya 2009** – Daya Sin Thematic and Situational Features of Chinese BBS Texts [Электронный ресурс] / Sin Daya // Language@Internet. – 2009. – Volume

6. – Режим доступа : http://www.languageatinternet.de/articles/2009/2011; **Dresner 2005** – Dresner E. The Topology of Auditory and Visual Perception, Linguistic Communication, and Interactive Written Discourse [Электронный ресурс] / E. Dresner // Language@Internet. – 2005. – Режим доступа : http://www.languageatinternet.de/articles/2005/161/index_html/; **Herring 2008** – Herring S. Language and the Internet /Herring S. // International Encyclopaedia of Communication. – Blackwell: Blackwell Publishers, 2008; **Lenta.ru** – Lenta.ru Главное [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://lenta.ru/; **Mason** – Mason J. From Gutenberg's Galaxy to Cyberspace: The Transforming Power of Electronic Hypertext, doctoral dissertation at McGill University, Montrйal [Электронный ресурс] / J. Mason. – Режим доступа : http://www.masondissertation.elephanthost.com.

Акімова Н. В. Вплив специфіки мови інтернету на появу надлишкових для однозначного розуміння мовленнєвих одиниць (на прикладі текстів російських сайтів новин)

Статтю присвячено аналізу специфіки варіативного розуміння текстів найбільш рейтингових російських сайтів новин. Серед завдань виділені такі: розглянути особливості мови інтернету; виділити ті з них, які зумовлюють інтерпретаційні труднощі через надлишок інформації; дослідити, як особливості мови інтернету провокують появу надлишкових для однозначного розуміння мовленнєвих одиниць. Установлено, що неоднозначність розуміння зумовлено наявністю в тексті семантично надлишкових мовленнєвих одиниць. Виникненню таких одиниць у новинних анонсах сприяють такі риси мови інтернету, як мультимедійність, насиченість неологізмами, колективне співавторство і співредактура тексту, недотримання мовних норм, необмеженість у виборі мовних засобів, схильність до мовної гри та презентативний характер. У перспективі плануємо проаналізувати мовні чинники виникнення інших варіантів неоднозначного розуміння.

Ключові слова: варіативність, розуміння, надлишкові мовленнєві одиниці, сайти новин, мова інтернету, психолінгвістика.

Акимова Н. В. Влияние специфики языка интернета на появление избыточных для однозначного понимания речевых единиц (на примере текстов российских сайтов новостей)

Статья посвящена анализу языковой специфики вариативного понимания текстов самых рейтинговых российских сайтов новостей. Среди заданий выделены следующие: рассмотреть особенности языка интернета; выделить те из них, которые предопределяют интерпретационные сложности из-за избытка информации; исследовать, каким образом особенности языка интернета провоцируют появление избыточных для однозначного понимания речевых единиц. Установлено, что неоднозначность понимания предопределена наличием в тексте семантически избыточных речевых единиц. Употреблению данных

единиц в новостийных анонсах способствуют такие черты языка интернета как мультимедийность, насыщенность неологизмами, коллективное соавторство и соредактура текста, несоблюдение языковых норм, неограниченность в выборе языковых средств, склонность к языковой игре и презентативный характер. В перспективе планируется проанализировать языковые факторы возникновения других вариантов неоднозначного понимания.

Ключевые слова: вариативность, понимание, избыточные речевые единицы, сайты новостей, язык интернета, психолингвистика.

Akimova N. V. Influence of the internet language specifics on appearance of speech units surplus for unambiguous understanding (on the example of texts of the Russian news sites)

The article is devoted to analysis of language specifics of the variant understanding of texts of the most rating Russian news sites. One of the tendencies of modern linguistics is strengthening of interest to the features of functioning of language in new spheres and discourses. Such sphere is language of the internet. Research of Network language in Ukraine is just beginning, as a rule, it leans against more authoritative works of the American and Russian colleagues. The general features of internet language (although the list of descriptions is not completed, and some lines are debatable enough) are already determined today, but psycholinguistic aspect of internet-discourse is studied not sufficiently. The following tasks are chosen: to consider the internet language characteristic features; to single out those which predetermine interpretating complications because of surplus of information; to examine in what way the internet language characteristic features provoke appearance of speech units surplus for unambiguous understanding. It is ascertained that the ambiguousness of understanding of news is predefined by presence of semantically surplus speech units in a text. Such charactiristic features of internet language as multimedia, richness with neologisms, collective coauthor text, failure to observe linguistic norms, unlimitedness in the choice of language means, disposition to the linguistic game and presentation character promote origin of units like these ones in news announcements. In perspective it is planned to analyze language factors of origin of other variants of ambiguous understanding.

Key words: variability, understanding, surplus speech units, news sites, internet language, psycholinguistics.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2013 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Н. І. Кочукова (Слов'янськ)

УДК 811.161.2'37

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ МЕТАФОРИ В ЗАГОЛОВКУ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО ТЕКСТУ

Серед проблем наукового стилю особливо вирізняється проблема функціонування образних елементів. Характеристика метафори й метонімії як засобів формування української термінології була об'єктом наукових розвідок Г. Краковецької, І. Кочан, Н. Родзевич. Увага українських дослідників спрямована на функційні особливості образних засобів; у працях О. Кадомцевої описано вживання метафори у філософському тексті, у роботі Г. Краковецької проаналізовано номінативні метафори, у дисертаційній роботі Г. Дядюри досліджено функційні параметри образності в науковому стилі: параметр когнітивного зв'язку, комунікативний і діяльнісний параметри, параметр стилістичного розмежування текстів, параметр індивідуального стилю тощо. Т. Деркач на підставі аналізу функціонування метафоричних мовних одиниць у літературознавчих текстах 90-х років XX ст. дослідила їхні структурні, семантичні, комунікативні властивості та типологічні ознаки, а також з'ясувала можливості їх нормалізації та стандартизації. Огляд наукових проблем у вітчизняному мовознавстві засвідчив, що функціонування метафори в різних типах тексту вже було предметом системного дослідження, тоді як особливості її вживання в заголовках науково-популярних матеріалів досі не вивчено.

Актуальність цієї розвідки зумовлено потребою дослідження метафори в ролі заголовка як виражального засобу в одній із найважливіших сфер її функціонування – у науковому стилі, зокрема в науково-популярному підстилі.

Мета дослідження – з'ясувати сучасні тенденції використання метафори в ролі заголовка науково-популярних текстів різної тематики.

Завданням статті є аналіз ролі метафори в розкритті й розвитку теми тексту, реалізації основних функцій заголовка, а також з'ясування найуживаніших типів метафор, винесених у заголовок.

Джерелом фактичного матеріалу слугували наукові та науково-критичні статті, уміщені в журналі „Науковий світ" (2009 – 2011).

Науково-популярний текст являє собою складний феномен з погляду його жанрової приналежності, оскільки, зважаючи на статус й первинні функції, метою його є популяризація наукових знань, доведення до відома нефахівців у певній галузі науки її досягнень, а також зацікавлення широкої читацької аудиторії історією відкриттів, життям наукової думки та її авторів. Ця комунікативна мета з її чіткою прагматичною спрямованістю на масового адресата є головним чинником під час вибору автором визначальних прийомів популярного оброблення знань. Яскравий прийом популяризації наукових текстів –

використання засобів образності. На думку Г. Дядюри, використання образної мови в науково-дидактичній літературі пожвавлює виклад, робить його цікавим, яскравим, легким для сприймання. Це виконує й важливу соціальну функцію – приваблює до наукової сфери дедалі більшу кількість молодих людей, що зрештою забезпечує неперервність самої науки [Дядюра 2001: 162].

Серед експресивних явищ, здатних загострювати сприйняття матеріалу, впливати на мислення людини, збуджувати відповідні емоції читачів, вирізняються своєю яскравістю, образністю метафоричні одиниці. Раніше мовознавці наголошували на тому, що образність науково-популярного підстилю зводиться до використання окремих словесно-образних засобів, частіше – порівнянь, рідше – метафор [Баташева 1985: 19]. Сьогодні, за нашими спостереженнями, можна констатувати активне вживання метафор в науково-популярних текстах, зокрема в заголовках, які передують їм. Це зумовлено тим, що сприймання інформації починається саме із заголовка, який є одним із найефективніших засобів зацікавлення читацької аудиторії. Заголовки – це те, що насамперед впадає в око читачеві. Він є першим мовним знаком, у якому закладено інформацію й певне експресивне джерело, своєрідним містком між відправником-автором та одержувачем-читачем до наступного тексту [Козловська 1998: 38]. Заголовок є невід'ємним елементом композиції досліджуваних текстів і входить до складу їхніх інтралінгвальних параметрів. Усі вони доволі характеристичні, основна їхня ознака – проблемність. Як відомо, у принципах побудови заголовків виявляється тенденція до економії мовних засобів: необхідність виразити щонайбільше змісту, затративши щонайменше мовного матеріалу. Це породжує точність, влучність і лаконізм назв. Основними засобами реалізації рекламної функції заголовка в науково-популярному тексті на різну тематику, що полягає в залученні уваги потенційного читача до змісту науково-популярної статті, збудженні його зацікавленості й інтриги, є використання різноманітних засобів образності. Найяскравішим і найпродуктивнішим прийомом створення образності в заголовках є метафора, яка створює інтригу в читача й здатна психологічно вплинути на реципієнта. Метафоричні одиниці сприяють реалізації функцій заголовка, до яких насамперед належать номінативна, апелятивна, інформативна, емоційно-оцінна, комунікативна тощо.

Метафора, винесена в заголовок, цілком розкриває своє значення в цілісному тексті. Унаслідок її розгортання в тексті здебільшого використовуються метафоричні моделі, які забезпечують зв'язаність і цілісність тексту, а також посилюють його прагматичний потенціал. Так, стаття про білок має назву „*Небезпечна молекула*" (Науковий світ, № 11, 2011). У тексті метафори „молекула смерті", „своєрідний маркер наближення недуг" (*„Білок отримав назву „молекула смерті", бо його наявність у крові сигналізує про можливість швидкої природної смерті"; „Як відомо, здебільшого смерть пов'язана з хворобами серця*

та онкопатологіями. Тобто наявність небезпечної молекули – це своєрідний маркер її наближення саме від цих недуг") асоціюються з метафорою „небезпечна молекула" та сприяють уведенню в текст нової інформації. Метафору „небезпечна молекула" використано й у висновку в кінці статті: *„Безперечно, відкриття небезпечної молекули стане поштовхом до розроблень методів боротьби з нею"*. Такий прийом викликає в читачів бажання замислитися над порушеною в матеріалі проблемою.

Текст і заголовок-метафора, що йому передує, становлять єдине ціле ще й тоді, коли в зачині розкривається зміст назви, напр.: *„Мотори просять „зеленого змія"*. І далі: *„Біопаливо сьогодні в Україні – вагома альтернатива традиційному. Вважається, що в найближчі роки його виготовлення буде максимально вигідним для вітчизняної економіки"* (Науковий світ, № 5, 2011). Або такий приклад: *„Сонце знов дивує"*. І зачин: *„Незважаючи на те, що впродовж останніх кількох років плям на Сонці дуже мало, на його екваторі спостерігається велика кількість „корональних дір" – „порожнеч" у сонячній короні, ділянок з низькою світністю й слабким магнітним полем"* (Науковий світ, № 11, 2009).

Серед різних типів образні метафори в ролі заголовків є найуживанішими в літературознавчих текстах і матеріалах культурологічної, філософської, історичної тематики, напр.: *„Таємниці письменницьких шухляд"* (Науковий світ, № 2, 2011); *„Є в книгах незмірна глибина…"* (Науковий світ, № 11, 2010); *„З Дажбогом у серці й лозою в руках"* (Науковий світ, № 4, 2010); *„Шляхи, роздоріжжя та перспективи національного самовизначення"* (Науковий світ, № 10, 2010); *„Загадки й таланти „інтелектуалів моря"* (Науковий світ, № 6, 2010); *„Коли в очах – і сонце, і сльоза"* (Науковий світ, № 12, 2012); *„Його мозолясті університети"* (Науковий світ, № 12, 2009). За нашими спостереженнями, заголовки, які мають у своєму складі метафору, є не достатньо інформативними, тобто вони не повністю актуалізують змістовий компонент тексту, оскільки метафора лише приблизно вказує на зміст науково-популярного тексту. Тому доволі часто автори вдаються до поширення заголовка. Напр.: *„Драматизм руху тексту у вирі часу (кілька зауваг до сучасних тлумачень одного з шедеврів Василя Симоненка)"* (Науковий світ, № 12, 2011); *„Державний компас на інформаційних шляхах. Сучасні аспекти розвитку інформаційного суспільства в Україні"* (Науковий світ, № 1, 2010); *„Крізь біль реальний і уявний. Новий погляд на життєвий і творчий шлях Миколи Гоголя"* (Науковий світ, № 1, 2010); *„Заповідні перлини Тернопільщини (чи буде національний парк на Тернопільщині?)"* (Науковий світ, № 6, 2009). Варто зазначити, що в текстах, на відміну від заголовків, найуживанішими є когнітивні й номінативні метафори, використані переважно для формування розуміння наукової реальності, напр.: *„Корейці також розробили багатошаровий кристал пам'яті, де баропластик перемежовується з іншими матеріалами. У такому*

„бутерброді” *створення* ***„квантових ямок”*** *здійснюється легше, ніж при роботі з одношаровим матеріалом”* (Науковий світ, № 11, 2009); ***„Сонячні плями –*** *темні ділянки на Сонці, пов'язані з дуже сильним магнітним полем”* (Науковий світ, № 11, 2009).

З формально-граматичного погляду в складі аналізованих заголовків метафори мають здебільшого іменникову структуру: *„Мову жестів визнали офіційною”* (Науковий світ, № 5, 2010); *„Вогонь у кишені (180 років тому винайдено сірники)”* (Науковий світ, № 6, 2010); *„Невторовані шляхи вітчизняної онкології”* (Науковий світ, № 11, 2010); *„На хвилі грипу й … здорового оптимізму”* (Науковий світ, № 11, 2010); *„Допінг для інтелекту”* (Науковий світ, № 1, 2011). Значно рідше трапляються дієслівні метафори. Напр.: *„Математики:* ***маніпулювати виборами*** *легко”* (Науковий світ, № 1, 2010); ***„Гарцювала воля*** *козацька у степу широкім”* (Науковий світ, № 10, 2010); ***„Сонце*** *знов* ***дивує”*** (Науковий світ, № 11, 2009).

Отже, найуживанішими серед образних мовних засобів у ролі заголовків науково-популярних текстів є метафори. Вони допомагають реалізувати основні функції заголовка. Метафори часто беруть участь у розкритті й розвитку теми тексту. Серед різних типів найпоширенішими є образні метафори, а за структурними параметрами іменникові. Перспективним уважаємо дослідження сучасних тенденцій у використанні інших образних засобів у науково-популярних текстах, зокрема традиційних і трансформованих фразеологічних одиниць, перифразів тощо.

Література

Баташева 1985 – Баташева Л.А. Образные средства популяризации в научно-популярной литературе // Л.А.Баташева // Актуальные проблемы современной филологии. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – Вып. 2. – С. 19 – 27; **Дядюра 2001** – Дядюра Г. М. Функціональні параметри образності в науковому стилі (на матеріалі текстів природничих та технічних наук) : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Дядюра Галина Миколаївна. – К., 2001. – 213 с.; **Козловська 1998** – Нове оцінне слово в журнальних публікаціях 90-х рр. / Л. Козловська // Культура слова. – 1998. – Вип. 51. – С. 37 – 44.

Кочукова Н. І. Сучасні тенденції використання метафори в заголовку науково-популярного тексту

У статті окреслено коло наукових проблем у вітчизняному мовознавстві, присвячених дослідженню образних засобів у науковому тексті. Наголошено на актуальності, меті й джерельному матеріалі розвідки. Схарактеризовано основні функції заголовка, який є одним із найефективніших засобів зацікавлення читацької аудиторії, та його участь у композиції тексту. Розглянуто основне призначення науково-популярного підстилю й роль образних засобів у ньому. На матеріалі

журналу „Науковий світ” виявлено сучасні тенденції використання метафори в ролі заголовків науково-популярних статей, проаналізовано їхню роль у розкритті й розвитку теми тексту, реалізації основних функцій заголовка; з’ясовано найуживаніші типи метафор, винесених у заголовок. Виявлено структурні особливості досліджуваних метафор. Зазначено, що перспективним є дослідження сучасних тенденцій у використанні інших образних засобів у науково-популярних текстах, зокрема традиційних і трансформованих фразеологічних одиниць, перифразів тощо.

Ключові слова: науково-популярний текст, образні засоби, заголовок, образні метафори, когнітивні, номінативні метафори, іменникові й дієслівні метафори.

Кочукова Н. И. Современные тенденции использования метафоры в заголовке научно-популярного текста

В статье очерчен круг научных проблем в отечественном языкознании, посвященных исследованию образных средств в научном тексте. Акцентировано внимание на актуальности, цели, материале исследования. Охарактеризованы основные функции заголовка, который является одним из самых эффективных средств привлечения внимания читателей. Рассмотрено основное предназначение научно-популярного жанра и роль образных средств в нем. На материале журнала „Научный мир” выявлены современные тенденции использования метафоры в роли заголовков научно-популярных статей, проанализирована их роль в раскрытии и развитии темы текста, реализации основных функций заголовка, выяснены наиболее употребляемые типы метафор, вынесенных в заголовки. Указано, что перспективным является изучение современных тенденций в использовании других образных средств в научно-популярных текстах, в том числе традиционных и трансформированных фразеологических единиц, перифразов.

Ключевые слова: научно-популярный текст, образные средства, заголовок, образные метафоры, когнитивные, номинативные метафоры, именные и глагольные метафоры.

Kochukova N. I. Modern trends in the use of metaphor in the title of popular science text

The author outlines the range of scientific problems in Ukrainian linguistics devoted to the study of tropes in scientific text and emphasizes the relevance, purpose, aims and source materials of this research. The main purpose and role of tropes in the popular science substyle is also considered. The article proves that expressive means serve as the vivid method of popularization of scientific texts is the use of figurative means. The author states that among expressive means enabled to sharpen the perception of the material, influence people’s mentality metaphorical units are particulary distinguished by their imagery and vividness. In author’s opinion, the most

commonly used figurative language means are metaphors. The author determines the role and basic functions of the title in the composition of text, which is one of the most effective means of readership interest. The modern trends in the use of metaphor in the role of title of popular science text on the base of scientific and scientific and critical articles of journal „Naukovyj Svit" are analysed too. The role of titles in uncovering and developing the theme of text, its coherence and integrity, as well as of the main functions of the title are also studied. It was found that figurative metaphors are the most commonly used among the other types of them, but, unlike metaphor-titles, the most common is cognitive and nominative ones. The author reveales the structural features of studied metaphors too. The study of modern trends in the use of other tropes in popular science texts, traditional and transformed phraseological units, paraphrase in particular is stated as prospective.

Key words: popular science text, tropes, title, figurative metaphors, cognitive and nominative metaphors, metaphors in form of noun and verb.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2013 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – к. філол. н., доц. Лєснова В. В.

І. Р. Мисько (Київ)

УДК 811.111'373:821.111 (477)'19'

САКРАЛЬНІ ЛЕКСЕМИ У ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ КЛЕНА (на прикладі функціонування агіонімів)

Вивчення української сакральної лексики до останнього часу перебувало на периферії мовознавчих досліджень і здійснено переважно вченими діаспори, які зосереджували увагу на її окремих групах, насамперед на християнсько-церковній термінології (О. Горбач, Є. Грицак, П. Ковалів), етимології та шляхах запозичення (О. Горбач, П. Ковалів, І. Огієнко), акцентуації та правописі (І. Огієнко) тощо. Відрадним можна вважати той факт, що сакральна лексика, головно ономастика, повертається до поля розгляду науковців. Питанням ономастичного феномену в українські мові присвячено дисертації Л. Белея, Є. Бєліцької, С. Бібли, О. Бірюкової, Н. Бойко, І. Бочарової, Ю. Браїлко, Т. Гриценко, Н. Жовтої, О. Карпенко, Ю. Карпенка, Н. Колесник, Л. Кричун, Т. Крупеньової, М. Мельник, Т. Можарової, Ю. Осінчука, Н. Павлюк, Л. Петрової, Н. Піддубної, Л. Селіверстової, А. Соколової, М. Торчинського, О. Усової, І. Хлистун, Л. Шестопалової, Г. Шотової-Ніколенко.

Сакральна лексика – це окремий розряд лексичних одиниць, що характеризуються спільним стильовим значенням, яке, нашаровуючись на предметно-поняттєвий зміст, є компонентом загальної семантики та

вказує на усталене вживання лексем з макрокомпонентом „священне” в конфесійному різновиді сучасної української літературної мови, тобто містить додаткову „непредметну” інформацію й точно сигналізує про сферу побутування слова, у якій його денотативно-сигніфікативний елемент передається оптимально.

Християнська символіка має корені, що забезпечують існування бодай мінливих, але вічних у своїй основі образів і уявлень. „Головні символічні фігури будь-якої реалії, – твердить К. Юнг, – завжди виражають певну моральну й інтелектуальну установку. Як приклад я міг взяти би хрест з усіма його багатогранними релігійними значеннями” [Юнг 1991: 172]. У багатьох онімах-символах відбито категорії теологічні, космогонічні, метафізичні, тобто категорії трансцендентного світобачення.

Інтерпретація сакральної лексики й символіки – це тлумачення взаємин, які склалися в історії культури між текстами двох творів: текстом Біблії й конкретним текстом художнього твору. У цьому контексті однією з найважливіших проблем, пов’язаних з вивченням біблійних елементів у художньому творі, є проблема sacrum’у, оскільки біблійний символ у художньому тексті відображає „сакральний” досвід автора, будучи результатом діалогу автора з Біблією. В історії європейської культури sacrum як категорія сформувалася й функціонує в трьох ідейно-естетичних парадигмах – міфологічній, релігійно-християнській, соціально-політичній. Ці ідейно-естетичні парадигми є своєрідною методологічною системою координат, яка дає можливість шукати сакральні елементи в українській поезії загалом і в текстах Юрія Клена зокрема.

У художньому тексті, особливо поетичному, релігійно марковані контексти, ірраціональні вияви сакрального – це, як влучно підмітив І. Набитович, своєрідні краплини роси на синхронній павутині, якою є текст. Зчеплення кожної з таких, метафорично кажучи, „росинок концептів” змушує бриніти увесь текст-павутину (текст-„тканину”), породжує розлогі конотації, посилює можливість віднайдення прихованих семантичних просторів, тобто дає можливість побачити нові інтерпретаційні ракурси [Набитович 2008: 52].

У поезії ХХ ст., для якої характерна ускладненість естетичних та стильових пошуків, особливого значення набуває образ-символ. Символ досить часто оформляється в культурний код минулого, сакрального. Водночас він дає змогу письменникові зіставляти естетичну дійсність зі сферою ідеального [Поліщук 1997: 2]. Із цього погляду особливим є інтерес творців модерної літератури, зокрема й української, до образів Біблії та християнської традиції, що надзвичайно продуктивні в поетичній творчості. Як слушно зазначає В. Антофійчук, „ХХ століття з усією переконливістю продемонструвало неканонічні підходи до трансформації традиційних структур, що зумовилися кардинальними змінами в усіх формах людського буття і світоглядними засадами їх

осмислення" [Антофійчук 2000: 29].

Відомо, що поетам празької групи, як і неокласикам, притаманна закоріненість у світ античних та біблійних образів, мотивів, сюжетів. До того ж в осмисленні Біблії неокласики звертаються до найтрагічніших подій біблійної історії, яка своєрідним чином у художній формі проектувалася на національний ґрунт.

У поліфункціональній за семантикою й лексико-граматичними ознаками системі сакральної лексики в окрему групу виділяють власні назви, які мають великий виражальний потенціал і стають одним з найважливіших елементів поетичного тексту. Великим розмаїттям вони представлені у творах Юрія Клена. У поезії видатного майстра українського слова знаходимо певну кількість агіонімів, тобто назв святих, узятих із Святого Письма обох завітів, що також свідчить про вплив релігійної культури на творчість Юрія Клена.

Агіоніми є близькими до теонімів, позначені сакральністю. За М. Зубовим вони є особливим різновидом антропонімів, що позначає імена святих, – оскільки він об'єднує і реальні, і гіпотетичні назви. Такий підхід до класифікації цього розряду зумовлений, по-перше, тим, що поняття християнських святих дуже широке (до них належать Святі Отці церкви, апостоли, євангелісти, пророки, сповідники, мученики, великомученики, а по-друге, установлення реальності/ірреальності частини денотатів, позначуваних агіонімами, досить ускладнене, оскільки історична наука не дає однозначної відповіді на факт існування біблійних осіб [Браїлко 2005: 31]. Агіоніми надають поетичному тексту емоційного відтінку піднесеності, виражають відповідні якості, ознаки.

Об'єктом розвідки є дослідження агіонімів як імен ангелів, святих, а також преподобних мучеників Христової Церкви, які слугують для вираження головних морально-етичних цінностей релігії й надають тексту відтінку піднесеності; предметом – оніми, експліцитно та імпліцитно представлені в поезіях Юрія Клена.

Актуальність зумовлена підвищенням інтересу до виявів сакрального у творчості поетів празької групи, а також у систематизації знань, здобутих у процесі трансформації образу в канву літературного твору. Завдання полягає в різноаспектному висвітленні ономастикону Юрія Клена.

У Словнику російської ономастичної термінології Н. Подольська окреслює агіонім як ім'я святого. Для прикладу наводить імена Святителя Миколая, Іллі Пророка [Подольская 1988: 26].

Багату семантичну палітру має агіонім Богородиця, представлений лексемами Богоматір [Клен 1957: 79], Богородиця [Клен 1957: 78], Єгипетська Марія [Клен 1957: 312], Скорбна Мати [Клен 1992: 130].

Образ Скорбної Божої Матері набув особливого поширення в літературі, музиці та іконописі, бо став символом невимовного страждання, довготерпеливості й любові [Дмитрів 2007: 82 – 83]. *„Бур'яном заростає дорога, що крізь заграву днів нас вела до далекого*

Бога. Але вересом слід твій зацвів, Скорбна мати, що плащем у небі і під обрієм грізних років голубіє, мов спогад про тебе, синя плахта лісів" [Клен 1992: 130]. Подібною образністю для відтворення мотиву страждання Богородиці послуговується також Павло Тичина в поезії „Скорбна мати", а також Богдан-Ігор Антонич у „Mater Dolorosa". *„І топчуть босі ноги недокурки в монастирях, де оселились урки. „Безбожник" на Христа і Богородицю карикатури Нам подає"* [Клен 1957: 78]. *„А може, в дні понурі великого поета нова нам об'явилась Богоматір: відважно стрівши бурю у театрі і поглядів шрапнель, заквітла діямантами з корони, яка вінчає Іверську ікону на сцені Розенель"* [Клен 1957: 79].

Знаходимо в текстах Юрія Клена й ім'я ще однієї Марії – Єгипетської: *„Рясофорний поет: А я у преглибокім омофорі втопив жагу єгипетських Марій і приложив епітет „неозорі"до пахощів, облич і мрій*" [Клен 1957: 312].

Різноаспектно дослідити експлікацію номена Богородиця допоможуть лексикографічні праці. Для прикладу візьмемо Словник синонімів, який подає таку дефініцію: „Богородиця (у християнській релігії – назва матері Ісуса Христа), Богоматір, Божа (Господня) мати (матір), Мати (матір) Божа, Пречиста Діва (Мати), Діва Марія, Владичиця церк., Цариця Небесна церк., Пресвята ж.р., церк., Пречиста ж. р., церк.; Мадонна (у католиків)" [Словник синонімів 1999: 79].

У Словнику-довіднику з релігієзнавства В. Шевченко читаємо: „Богородиця, Матір (-тері), Божа Мати (-тері), Божа, Богоматір, (-тері), Цариця Небесна – у христ. – Діва Марія, матір Ісуса Христа, котра непорочна зачала і народила його для виконання Божественного плану спасіння людства" [Шевченко 2004: 58].

Найновіший словник епітетів серед означень епітета „мати" третю позицію відводить Мати – Матір Божа: „Благословенна, вічна, всемогутня, горда, найсвятіша, пишна, праведна, пресвята, пренепорочна, свята, скорбна, скорботна, хороша" [Єрмоленко 2012: 223].

Досить щедро представлені серед агіонімів у творчості Юрія Клена символічні образи ангелів, які є своєрідними орієнтирами для християн у пізнанні Бога. Як Божі посланці ангели є посередниками між небом і землею. Ці творіння непідвладні земним законам часу й простору, їхні тіла не з плоті і крові, одначе їхня присутність викликає у християн певне „благовіння", бо вони є свідками Живого Бога. Ангел, назва ангела – це назва філософії, переклад давньоєврейського mal'ak (гр. angelos) – „вісник". Ангели є духами, призначеними служити вісниками Бога [Ланглуа 2004: 25].

Образ ангела постулює Малий теологічний словник Джералда О' Колінза: „Ангели (з гр. „Ангели = висланці = посланці"). Духовні посланці Бога, визнані, хоча і в особливій формі, юдаїзмом, християнством, ісламом [О'Колінз1997 : 11].

Образ ангела в поезії Юрія Клена творить семантичну парадигму, яка складається з різних символічних компонентів, що набирають у художній цілісності твору таких значень: 1. Ангел – посланець Божий, посередник між Богом і людьми: *„Он золоті мені вже сняться сходи, що янголів вели у височінь, і хтось мене на ті ступені зводить, де чути голос Божеських велінь”* [Клен 1957: 73]. 2. Ангел – приклад найдосконалішого служіння Богові: *„Ще перші сльози радости й горичі дрижать, як на березовій корі, але все славлять янголи вгорі Твоє ім'я, благословенне тричі”* [Клен 1992: 108]. 3. Ангел – Господній воїн, борець зі злими силами: *„І ось мечем двосічним янгол кари почав тебе на частки паювати чи згадувався Карлові твоєму той другий Карл, що у його державі, світило йому сонце в діадему, не знаючи вечірньої заграви”* [Клен 1957: 46]; *„Коли, Господнім гнівом вщерть налита, перекипала чаша, яку мав пролити ангел кари, наказав Бог Ноєві ковчега спорудити*” [Клен 1992: 160]; *„Але що це, що це? Світло, і сльози радости там, де яблуня розквітла, хтось розбризкав срібний чар. Що то за ясне видіння? Чи то яблуневий цвіт,чи у білому горінні зносить янгол жезла віт?*” [Клен 1992: 72].

Аналіз був би неповним без залучення означення з теологічного словника Райнера – Форггрімлєра, який розглядає ангела крізь три призми: 1) вчення Святого Письма; 2) традиція; 3) вчення систематичної теології і – подає таке пояснення: „Ангел (гр. звістун) ще з часів середньовіччя означає понадлюдську створену істоту, „чистий” дух” [Рагнер 1996 : 24 – 25].

Згідно з ученням Діонісія Аеропагіта, у небесній ієрархії існує дев'ять чинів ангелів: у безпосередній близькості до Бога розташовані Серафими, Херувими, Престоли. Серафими розчиняються у вічній любові й поклонінні Богові. Вони є представниками Божественної Любові, їх змальовують у червоному одязі зі свічками в руках: *„Тоді згадай, де ти віддавна був, щоб ти, розтерзаний між димів, у тишині надзоряній прочув співучий трепет серафимів*” [Клен 1957: 83]; *„Правдивий світ, - не той, для ока зримий, – крилами розтинаючи Вогонь. Гойдають тихо грізні серафими на терезах своїх долонь*” [Клен 1992: 120]; *„Шукаю марно шлях до бога, усі стежки позаростали будяками. Скрізь літаки із нерухомими з небес крилами гудуть, що вже немає серафимів, і зверху шлють клубки їдких і сивих димів*” [Клен 1957: 76].

Херувими знають Бога і служать Йому, а також вони є представниками Божественної Мудрості. Зображують херувимів у голубому й жовтому одязі, часто з книгами в руках. Престоли представляють Божественну Справедливість, їх змальовують в одежі суддів і з атрибутами влади. Престоли отримують свою славу безпосередньо від Бога й передають її іншій ієрархії, яку творять Володарі, Сили і Влада. Ангели цієї ієрархії керують зірками. Вони мають корони, а також тримають скіпетр як символ влади. Володарі,

Сили і Влада просвічують третю ієрархію, через яку здійснюється зв'язок Божественної волі з універсумом і людиною. Вони керують долями націй. Архангели – це небесні воїни. Ангели – охоронці праведних. Ангели й Архангели є вісниками, посланцями Бога. Ангели складають численні ангельські хори, які оспівують Божу славу. Якостями й функціями ангелів є сила, енергія, політ, спокій, тиша, краса, благородність, служіння, опіка, відданість, вихваляння [Дмитрів 2007: 87].

З-поміж усіх чинів ангелів символічні образи архангелів найчастіше з'являються в поезії Юрія Клена. На ім'я в Біблії названі чотири архангели: Михаїл, Рафаїл, Гавриїл і Уриїл. Як Божі посланці вони володарюють над чотирма вітрами й символізують чотири сторони світу. Прикметно, що в поетичній творчості Юрія Клена не завжди чітко окреслений образ архангела. Дуже часто цей образ не так дається, як задається через спектр розлогих символічних значень. Чотири ангели символізують окремі аспекти християнської єдності: Гавриїл відповідає принципові Бога-Отця, Михаїл і Рафаїл символізують цілительний аспект Ісуса Христа, Уриїл є знаком Святого Духа: „*Не наш уявляв у яснім громі архангел віщі сни. Нам тьмане золото соломи і простір царини*" [Клен 1992: 76] або „*Як архангел винозорий з свого крила позичить нам перо, щоб ту скажену гру фантасмагорій ми записали на блакитній тлі, де літери горіли б нам у млі*" [Клен 1992: 34].

У біблійному словнику „Святе письмо в європейській культурі" А. Ланглуа подибуємо сакральний онім „архангел", що означає старший (гр. arkos) серед ангелів. Християнська традиція називає трьох ангелів: Михаїла (Дан. 10,13; Юд.1, 9; Од.12, 7), Рафаїла (Тов. 3,17), Гавриїла (Дан.8, 16; Лк. 1, 26); в юдейській традиції їх більше [Ланглуа 2004: 90]. „*Коли тобі являтимуться в снах, віщуючи руїну, смерть і горе, страшні архангели, що двинуть зорі і долю світу важать на мечах*" [Клен 1992: 62].

Архістратиг (з гр. – головний полководець) – назва архангела Михаїла як вождя небесних сил у боротьбі з дияволом. Святого архістратига Михайла вважають у народі патроном Києва: „*І життя було, як книга нерозкрита між долонь. Але меч архистратига враз моїх торкнувся скронь"* [Клен 1992: 74].

Такі власні назви, як **князь Володимир**, **Іоанн Хреститель**, **Святий Георгій, пророк Єремія**, також належать до групи агіонімів. Зазвичай вони складаються з двох або трьох компонентів: чину, імені та дескриптора (апозитива, який найчастіше описує особу та є прикметником). Юрій Клен у своїх поезіях вплітає агіоніми, де опускає один або й два компоненти. Це не додає складності у відчитанні образів, радше – навпаки, наділяє їх лапідарністю й виразністю.

Володимир Святославич, Володимир Великий (після хрещення Василь; пом. 1015) – великий князь Київський з 980. Прийняв християнство, можливо, в кін. 987 або на поч. 988 та запровадив його на

Русі як державну релігію. Датами хрещення киян науковці вважають 988, 989 або 990. [Шевченко 2004: 86]. У поезії натрапляємо на агіонім **святий Володимир**. Поет подає конкретизатор „святий". З контексту розуміємо, що в ролі адресата постає київський князь Володимир Великий. Образ хреста стає символом князя, який високо понад Дніпро благословляє мертвих: *„Глянь! Скрізь болото і твань, вітер гасає по жертвах. Тільки Святий Володимир високо понад Дніпром благословляє мертвих погаслих хрестом"* [Клен 1992: 126].

Ім'я Єремії – біблійного пророка – набуває чіткого метафоричного узагальнення: поет наполегливо шукає пророка для вітчизни, для України, яку палко любить і вболіває за її майбутнє: *„О, наслухай: крізь вихор, що шумить, на згарищах, де все німіє, тонким фальцетом, хвилячи,звучить високий голос Єремії"* [Клен 1957: 247].

Іоанн Хреститель, Іоанн Предтеча, за Євангелієм, провісник приходу Месії – Ісуса Христа. Він хрестив Ісуса і велику кількість євреїв у Йордані і був страчений за наказом правителя Галілеї Ірода Антипи [Ланглуа 2004: 165]: *„Поглянь: у Володимирському соборі уряджено шантан. Тріолить у царських вратах сопрано під образом Христителя Йоана хтось смокче мазагран*" [Клен 1957: 78].

Мимоволі поет змушує задуматися над постаттю Юрія-Змієборця, який, проте, не окреслюється конкретизатором. Змієборець, який є уособленням перемоги над ворогом, проте в поезії звучить зовсім у другому ракурсі, оскільки хтось прибрав постать Юрія як оборонця рідної землі: *„Знов маніфестом ієрарха святиться русь новітніх днів. Даровано їй патріарха і настановлено ченців. Здушивиши волі кожний відрух, хтось постать Юрія прибрав, католицизму «хижу гідру» конем рудавим притоптав"* [Клен 1957: 240].

Ім'я Каїн досить часто вживають у світовій літературі, здебільшого з негативною конотацією. Каїн – за Біблією, – старший син Адама та Єви, який убив свого брата Авеля, чабана, за те, що дари останнього Бог Яхве прийняв, а дари Каїна відкинув [Ланглуа 2004: 174]. Юрій Клен шукає зрадника, відступника між своїми: *„Хто хоче в Армію Червону?" Шугнув по лицях переляк, і чути відповідь колони, яку дає на це Щербак: "Не знайдеться між нами Каїн у цю страшну, жорстоку мить. Ми бачимо, що нас чекає, та вам не будемо служить"*[Клен 1957: 67].

Святий – людина покликана до повної особистої досконалості чи вже тепер втішається цим станом у Богові. Усі охрещені християни покликані до святості. Окремі з них після смерті офіційно визнають особливо святими. Леон Блой написав про життя так: „Єдина сумна річ – це недостатня любов до Бога і брак святості" [О'Колінз 1997: 263]: *„Не йдуть уже святі по сходах тих, які вели на крилос, та ще тьмяніють там, де морок виріс, їх німби золоті"*"[Клен 1957: 78].

Пророк (гр. – релігійний передвісник). У загальному теологічному розумінні пророком можна назвати будь-яку особу, яка є уповноваженою переказувати об'явлення Божі і яка не тільки досліджує ласку

самовираження Бога, а й керована й посвячена Богом (чуда), також об'єктивізує (інтерпретує) її у правильний спосіб, те означає непогрішне (хоча й неповне) і згідне з конкретною ситуацією, властивою їй самій і її оточенню, і яка, йдучи за Божим закликом, проголошує його об'явлення світові [Рагнер 1996: 411]: *„Тепер підносять глас газетярі, а не співці, сівіллі і пророки. Як всевидюще око угорі, якась потвора, чудище стооке, за нами стежить пильно день і ніч, думки відгадує і числить кроки"* [Клен 1957: 107]; *„І ось, як у магічному півсні, де в леті має кінські гриви, являється їм чорний привид, що мчить в вальпургієвім тумані. Одного дня в палац примандрував* з *сибірських тайг той гострозорець,чаклун, пророк і чудотворець, що брав у бран – і царство зчарував*" [Клен 1957: 30]; *„Він вам покаже синагогу, де катували пророк лихого Гога і магота. З ним зайдете Ви без морок той кут за Празьким забородом, де з Майрінком стикався Гогем. І може, десь під мряку й дощ вам явиться великий цадик, що проклинає той порядок, який завів німецький вождь*" [Клен 1957: 221].

Отож символічна парадигма образу ангела, архангела Діви Марії, пророків доволі повно представлена в поезії Юрія Клена. Цілком зрозумілим стає те, що інтерпретація біблійних образів мало коли виходить за межі християнської традиції.

Проаналізований матеріал переконує в тому, що Юрій Клен не лише видатний поет, а й великий майстер слова. Велич його виявляється і у створенні оригінальних поетичних образів, і в доборі лексичних засобів для їх змалювання. Церковна лексика досить широко представлена в поезіях митця різними тематичними групами слів. У цьому вбачаємо не лише глибоку пошану до релігії та культури рідного народу, а й повноправність уживання сакралізмів у поетичному мовленні.

Аналізуючи вірші Юрія Клена з біблійними сюжетами, добачаємо глибоку закоріненість авторського мовомислення у Святому Письмі. Особливість рецепції та інтерпретації біблійного матеріалу полягає в тому, що він завжди проектує його на сьогодення, адже сам Юрій Клен говорив, що, звертаючись до минулого, він вкладає в нього нові ідеї. Поет пропонує читачеві ґрунтовне переосмислення, нові інтерпретації біблійних символів, і в цьому реалізує не тільки своє право на новаторство, а й свій обов'язок дати естетичну картину світу, суголосну світорозумінню людини XX ст. та її духовним пріоритетам. Перспективним видається дослідження геортонімів у творчому доробку Ю. Клена, а також агіонімів у творчості празької групи загалом. Вони панорамно представлені у творчості О. Стефановича, Є. Маланюка, Н. Лівицької-Холодної.

Література

Антофійчук 2000 – Антофійчук В. Євангельські образи в українській літературі XX століття / В. Антофійчук. – Чернівці : Рута,

2000.– 335 с.; **Браїлко 2005** – Браїлко Ю. І. Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60 – 80-х років ХХ ст. (семантико-стилістичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова" / Ю. І. Браїлко. – К., 2005. – 20 с.; **Дмитрів 2007** – Дмитрів І. І. Християнська символіка у поезії католицьких письменників Західної України міжвоєнного періоду ХХ століття : дис. … канд. філол. наук : 10.01.01/ Дмитрів Ірина Іванівна. – Дрогобич, 2007. – 196 с.; **Єрмоленко 2012** – Єрмоленко С. Я. Новий словник епітетів української мови / С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко, С. П. Бибик. – К. : Грамота, 2012. – 488 с.; **Зубов 1982** – Зубов Н. И. Древнерусская теонимия (Проблема собственного и нарицательного) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык" / Н. И. Зубов. – Одесса, 1982. – 24 с.; **Клен 1992** – Клен Ю. Твори / Юрій Клен. – Нью-Йорк, 1992. – Т. І. – 382 с.; **Клен 1957** – Клен Ю. Твори / Юрій Клен. – Торонто – Канада, 1957 – 1960. – Т. ІІ. – 1957. – 349 с.; Т. ІІІ. – 1960. – 221 с.; Т. ІV. – 1960. – 408 с.; **Ланглуа 2004** – Святе Письмо в європейській культурі : біблійний слов. : пер. з фр. / Ланглуа А., Ле Муане А., Спірс Ф., Тібо, Требюшон М., Фуйу Д. – К. : Дух і літера, 2004. – 320 с.; **Набитович 2008** – Набитович І. Універсум sacrum'у в художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму) : монографія / І. Й. Набитович. – Дрогобич – Люблін : Посвіт, 2008. – 600 с.; **О'Колінз 1997** – О'Колінз Джералд. Малий теологічний словник / Джералд О'Колінз, Едуард Г. Фаруджі ; заг. ред. Софрона Мудрого. – Івано-Франківськ : Видано накладом Івано-Франк. катехетичного духовного ін-ту, 1997. – 448 с.; **Подольская 1988** – Подольская Н. Словарь русской ономастической терминологии / Н. Подольская. – М. : Наука,1988. – 192 с.; **Поліщук 1997** – Поліщук Я**.** Символи і метаморфози: Своєрідність християнської символіки в модерній українській поезії перших десятиліть ХХ століття / Я. Поліщук // Дивослово. – 1997.– № 12. – С. 2 – 5; **Рагнер 1996** – Рагнер К. Короткий теологічний словник / К. Рагнер, Є. Форгміллер. – Л. : Видано накладом Івано-Франк. катехетичного духовного ін-ту, 1996. – 663 с.; **Словник синонімів 1999** – Словник синонімів української мови : в 2-х т. / А. А. Бурячок, Т. М. Гнатюк та ін. – К. : Наук. думка, 1999. – Т. І. – 1040 с.; Т. ІІ. – 960 с.; **Шевченко 2004** – Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004. – 560 с.; **Юнг 1991** – Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг. – М. : Ренесанс, 1991. – 425 с.

Мисько І. Р. Сакральні лексеми у творчості Юрія Клена (на прикладі функціонування агіонімів)

У статті розглянуто проміжний ряд агіонімів, який позначає назви ангелів, святих, узятих із Святого Письма обох завітів. Однією з найважливіших проблем, пов'язаних з вивченням біблійних елементів у художньому творі, є проблема sacrum'у, оскільки біблійний символ у

художньому тексті відображає „сакральний” досвід автора, будучи результатом діалогу автора з Біблією.

Подано аналіз взаємин між текстом Біблії і збіркою поезії Юрія Клена. Еволюція сакралізмів простежується з урахуванням лексикографічних джерел. Образ ангела в поезії Юрія Клена творить семантичну парадигму, яка складається з різних символічних компонентів, що набирають у художній цілісності твору значення: 1. Ангел – посланець Божий, посередник між Богом і людьми; 2. Ангел – приклад найдосконалішого служіння Богові;3. Ангел – Господній воїн, борець із злими силами. З-поміж усіх чинів ангелів символічні образи архангелів найчастіше з’являються у структурі художнього тексту. Такі власні назви, як князь Володимир, Іоанн Хреститель, Святий Георгій, пророк Єремія, також належать до групи агіонімів. Аналізуючи вірші Юрія Клена з біблійними сюжетами, добачаємо глибоку закоріненість авторського мовомислення у Святому Письмі.

Ключові слова: сакральна лексика, онім, агіонім, біблійний символ, ангел.

Мысько И. Р. Сакральные лексемы в творчестве Юрия Клена (на примере функционирования агионимов)

В статье рассматривается промежуточный ряд агионимов, обозначающий названия ангелов, святых, взятых из Священного Писания обоих заветов. Одной из важнейших проблем, связанных с изучением библейских элементов в художественном произведении, есть проблема sacrum’у, поскольку библейский символ в художественном тексте отражает „сакральный” опыт автора, выступая результатом диалога автора с Библией.

Представлен анализ взаимоотношений между текстом Библии и сборником поэзии Юрия Клена. Эволюция сакрализмов прослеживается с учетом лексикографических источников. Образ ангела в поэзии Юрия Клена творит семантическую парадигму, которая состоит из различных символических компонентов, которые набирают в художественной целостности произведения значения: 1. Ангел – посланник Божий, посредник между Богом и людьми; 2. Ангел – пример совершенного служения Богу; 3. Ангел – Господень воин, борец со злыми силами. Из всех чинов ангелов символические образы архангелов чаще всего появляются в структуре художественного текста. Такие имена, как князь Владимир, Иоанн Креститель, Святой Георгий, пророк Иеремия, также относятся к группе агионимов. Анализируя стихи Юрия Клена с библейскими сюжетами, усматриваем глубокую закоренелость авторского языкового мышления в Священном Писании.

Ключевые слова: сакральная лексика, оним, агионим, библейский символ, ангел.

Mysko I. R. Religious lexemes in the work of Yuriy Klen (as an example of the ahionim's functioning)

The article deals with a row of intermediate ahionims, indicating the names of angels, saints, taken from the Scriptures of both Testaments. One of the major problems associated with the study of biblical elements in the work is the problem of sacrum, as the biblical symbol in the fiction reflects the „sacred" experience of the author, speaking by the result of the dialogue with the Bible.

The article presents an analysis of the relationship between the Bible and a collection poetry of Yuriy Klen. The evolution of sacral lexicon based on lexicographical sources. The image of an angel in the poetry of Yuriy Klen creates a semantic paradigm that consists of various symbolic components that come into the artistic integrity of the work values: 1. Anhel – the messenger of God, the mediator between God and humans. 2. Angel – the most perfect example of service to God 3. Angel – the Lord warrior, the fighter against evil forces. Among all the ranks of angels the symbolic images of archangels often appear in the structure of a literary text. Such proper names like Prince Volodymyr, Ioan Hrestytel, St. Yuriy, the prophet Jeremiya, also belong to the ahionim's group. They usually consist of two or three components: rank, name and descriptor (apozytyv that often describes a person and acts as an adjective). Yuriy Klen in his poetry weaves ahionims, where down one or two components. It does not add complexity to the reading of images, rather – on the contrary, gives their lapidary and expressiveness. Analyzing poems Yuriy Klen with Bible stories, we see deep authour's roots in the Scriptures. The poet offers the reader a thorough rethinking and new interpretations of biblical symbols, and this realizes not only their right to innovation, but also their duty to give aesthetic view of the world, human's outlook of the twentieth century and its spiritual priorities.

Key words: sacral lexicon, onym, ahionim, Bible symbol, angel

Стаття надійшла до редакції 15.01.2013 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – к. філол. н., доц. Ніколаєнко І. О.

М. І. Навальна (Переяслав-Хмельницький)

УДК 81’373.47(05)

ФУНКЦІОНУВАННЯ НОВИХ ВІДОНІМНИХ УТВОРЕНЬ У МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ

Серед нових мовних явищ останніх десятиліть чільне місце посідають процеси утворення одиниць різного рівня від власних назв. Цьому сприяють тенденції до кодування, конкретизації, ідентифікації суб’єктів навколишньої дійсності та інтерпретації взаємозв’язків цих суб’єктів у мові. Поява відонімних утворень зумовлена прагненням мовців образно назвати те чи те явище, дію, передати значеннєві відтінки або експресію, для вираження яких в українській літературній мові немає спеціальних засобів, потребою порушити мовний автоматизм. До цієї тематики останнім часом звертаються дослідники, які вивчають окремо категорію персональності [Китиця 2001], структурно-семантичні та функціонально-стилістичні аспекти відонімних утворень [Стасюк 2005], експресію власних назв [Ільченко 2003]. Незважаючи на певні здобутки українських мовознавців, є потреба в подальшому вивченні проблеми відонімних утворень і за напрямками, і для широких теоретико-типологічних узагальнень та випрацювання конкретних практичних рекомендацій.

Дослідники сучасної української лексики наголошують на прагненні до оновлення й оживлення мовностилістичної сфери, намаганні „відійти від канонів спілкування радянської доби в бік невимушеності, неофіційності, звичайно, з неминучим при цьому суб’єктивізмом мовця і сумнівами щодо доречності таких змін або й гострим їх неприйняттям у тих чи інших випадках з боку слухача й читача” [Тараненко 2002: 35]. Одним із перших помітних виявів прагнення до демократизації мовно-комунікативної сфери, за спостереженнями О. Тараненка, стала активізація способів іменування людей [Тараненко 2002: 35].

Лексеми, утворені від власних назв, досліджували й у попередні періоди розвитку української мови [Мова 1979: 55, 58 – 59, 63], проте в останнє десятиріччя, як засвідчує газетне мовлення, істотно розширилася словотвірна онімна база таких лексичних одиниць, принципово змінилося їхнє стилістичне навантаження [Навальна 2007б; Стишов 2001].

Найбільшу за обсягом групу слів становлять похідні одиниці від антропонімів, зокрема від прізвищ. Вони помітно активізувалися в мові української періодики в останні роки [Навальна 2007а]. Це спричинено позамовними чинниками, передусім активними процесами в політичному житті, збільшенням кількості партій і загостренням конкурентної боротьби між ними та їхніми лідерами.

У пропонованій розвідці ставимо за мету проаналізувати нові відонімні утворення, що функціонують у мові української сучасної

публіцистики, простежити тривалість тенденцій за останнє десятиріччя, визначити їхню стилістичну роль, схарактеризувати позамовні чинники, які сприяють появі відонімних одиниць.

У попередні роки від прізвищ відомих державних, політичних та громадських діячів постало багато відносних прикметників за допомогою форманта **-ськ-** та його варіантів. Після керівництва державою Леонідом Кучмою популярним став відносний прикметник *кучмівський* та присвійний прикметник *кучмин*, а з поверненням і приходом до влади інших політиків з'явилися нові утворення, зокрема *азарівський, ющенківський* та ін. Напр.: *„Бо суть яка: замість того, щоб вихваляти* ***кучмівський*** *„єдино правильний" аграрний курс „Сільські вісті" називали його авантюрою…"* („Сільські вісті", 28.07.2005); *„Свого часу навіть* ***кучмівська*** *„ЄДА" клялась, що обирається чесно"* („Товариш", 18 – 21.11.2005); *„…в ПАРЄ мають тривожну інформацію про масові звільнення чиновників* ***кучминого*** ***„****призову"…* („Сільські вісті", 12.07.2005); *„Наша Україна" вимагає припинити* ***азарівські*** *провокації"* („Газета по-українськи", 21.12.2006) [Навальна 2011].

Окрему групу відонімних утворень становлять іменники, утворені від прізвищ лідерів політичних партій, блоків, громадських об'єднань тощо. Вони активізувалися в мові української преси на початку XXI ст., відтоді як вибори до Верховної Ради та місцевих рад почали проводити за партійними списками. Здебільшого, це відпрізвищеві утворення з питомими українськими суфіксами **-ець/-івець.** О. Стишов поділяє їх на два словотвірні типи зі значеннями „послідовник кого-небудь, прибічник кого або чогось" та „належність особи до певного ідеологічного, суспільного-політичного, релігійного напрямку, вчення, організації, партії, угрупування, телеканалу, банку, фабрики, спецпідрозділу та ін." [Стишов 2001: 53]. Ми розглядаємо іменники обох словотвірних типів в одній групі, акцентуючи увагу на партійно-політичній ознаці. Серед них лексеми, утворені від прізвищ суспільних діячів попередніх років та від прізвищ нинішніх політиків *(Кириленко – кириленківець, Литвин – литвинівець, Луценко – луценківець, Симоненко – симоненківець, Тимошенко – тимошенківець, Янукович – януковець).* Пор.: *„Народний депутат із групи „За Україну!" розповідає про те, чи торгувалися з* ***„кириленківцями"*** *за ротації в уряді і чи можна запобігти розколу НСНУ"* („Україна молода", 20.02.2009); ***„Литвинівці"*** *мали низку зауважень до проекту, але проголосували „за"* („Україна молода", 19.03.2008); ***„Литвинівці"*** *зберігатимуть нейтралітет* (заг.). *Фракція Блоку Литвина не входитиме в об'єднану опозицію з Партією регіонів"* („Україна молода", 17.01.2008); ***„Луценківці"*** *„забили" за собою право на окрему точку зору* (заг.)" („Україна молода", 17.03.2008); *„У* ***симоненківців*** *є свій стабільний, а головне активний на виборах електорат"* („Україна молода", 11.09.2007); ***„…тимошенківці"*** *мають погодитися на висунення спільного з іншими кандидата на посаду-небютівця і працювати на нього, інакше вибори столичного мера можна*

й програти” („Газета по-українськи”, 28.03.2008); ***„Януковці”*** *озвучили вимогу розглянути постанову про відставку Огризка просто-таки в четвер”* („Україна молода”, 20.02.2009).

Після виборів до Верховної Ради 2012 року додалися інші відпрізвищеві утворення, напр. *Кличко – кличківець, Ляшко – ляшківець, Тягнибок – тягнибоківець*. Напр.: ***„Кличківці”*** *сподіваються на велику перемогу на виборах. Особливо мають великі надії на столицю”* („Газета по-українськи”, 9.09.2012); *„Ті, хто взяв у руки вила, можуть вважати себе* ***ляшківцями”*** („Україна молода”, 23.10.2012); ***„Тягнибоківці”*** *привели в область аферистів* („Українська правда”, 12.11.2012); *„Запорізькі* ***„тягнибоківці”*** *вимагають покарати міліціонерів за незаконний арешт”* („Газета по-українськи”, 23.11.2012); ***„Тягнибоківець”*** *контролюватиме приватизацію у Волиньраді”* („День”, 4.10.2012); ***„Тягнибоківець”*** *переводить рідне місто Попова на дров'яне опалення”* („Газета по-українськи”, 23.01.2012).

Подекуди лексему *тягнибоківець* подають у конструкції *депутат-тягнибоківець*, напр.: *„Скандал навколо ресторану* ***„депутата-тягнибоківця”*** *набирає обертів”* („Газета по-українськи”, 29.11.2012); ***„Депутат-тягнибоківець”*** *очолив Львівську облраду”* („День”, 12.12.2012).

Для творення відпрізвищевих іменників у мові української періодики вживають і запозичений формант **-іст/-ист**, що надає їм словотвірного значення „особа, яка виступає прибічником, послідовником когось”. До вже відомих слів *катеринчукіст, янучкіст* додалися нові *кличкіст, ляшкіст* ін. Напр.: *„Утім несподівано для всіх 62 голоси Черновецького були набрані в інший спосіб: з „ув'язнення” вийшов ще один* ***„катеринчукіст”*** („Україна молода”, 11.06.2008); *„Голубі* ***янучкісти*** *хутенько зібралися біля стін Верховної Ради”* („Сільські вісті”, 10.06.2006); *„Приємно дивитися на* ***кличкістів.*** *Вони молоді, гарні, перспективні...”* („День”, 9.09.2010); *„Зустріти десь ще* ***ляшкіста*** *– рідкість. Ляшко зазвичай веде політичну гру сам”* („Україна молода”, 13.10.2012).

Від прізвищ деяких державних і політичних діячів за допомогою суфікса **-щин-** утворено іменники, які означають суспільне явище або сукупність певних рис чи ознак, що мають зв'язок з конкретною людиною – державним діячем, партійним лідером тощо. Цю тенденцію спостерігали дослідники лексики 90-х років минулого століття *(жириновщина, фоківщина)* [Коць 2001: 135 – 136]. Ми виокремлювали раніше слова на зразок *азаровщина, януковщина, лукашенківщина*. Напр.: *„Візьмемо для прикладу істерики про кризу, голод, розруху та гаплик, про які старанно роздмухують прихильники* ***азаровщини”*** („Львівська газета”, 16 – 18.06.2006); *„Про* ***януковщину*** *тепер говоритимуть не тільки на Донеччині, але й по всій Україні. Хіба на заході якось по-іншому буде?”* („Україна молода”, 13.09.2005) [Навальна 2011: 170 – 171].

До цього ряду додалися нові слова *литвинівщина, луценківщина, тимошенківщина* та ін. Напр.: *„Обрали вже нового спікера парламенту. Чи можна ствердно сказати, що прийшов кінець* ***„литвинівщині”****?* („Україна молода”, 14.12.2012); *„Коли прийшли „помаранчеві”, то думали, що прийшла епоха* ***„луценківщини”****. А вийшло по-іншому...”* („Вісті”, 23.09.2012); *„Влада думала, що з арештом лідера „Батьківщини” період* ***тимошенківщини*** *мине, але він продовжується...”* („Україна молода”, 24.09.2012).

Прізвища українських політиків у мові періодики нерідко використовують у формі множини як загальні назви: *азарови, табачники, калашникови* та ін. Напр.: *„Ну що таке для* ***азарових і табачників*** *українська культура?.. Чекати від усіх цих* ***калашникових, болдирєвих та азарових*** *якихось політичних чудес не доводиться”* („Газета по-українськи”, 5.01.2006). Відпрізвищеві іменники на **-и/-і**, що позначають сукупність осіб, пов’язаних з політичною чи громадською діяльністю відповідного діяча, пор.: *катеринчуки, кінахи, морози, ніколаєнки, суркіси, черновецькі* та ін. Питання типів та способів утворення таких лексичних одиниць у мовознавстві дотепер дискусійне. О. Есперсен зазначав, що „з-поміж якостей, характерних для носія такого імені, і, я б сказав, конотованих цим іменем, вибирають одне, найвідоміше; його використовують і для характеристики іншої особи чи предмета – носія такої ж якості” [Есперсен 2002: 73]. А. Нелюба відносить перетворення у відпрізвищеві утворення на **-и/-і** до семантичних, а не до словотвірних [Нелюба 2007: 81 – 83], де „старе” значення „утримується в новому частково”. Напр.: *Де, врешті-решт, справи проти Ківалова, Колєснікова, Різака, які повинні були за висловом Ющенка, „сидіти”? Ніде: з „пройдисвітів”, „ворогів революції” та „підрахуїв” –* ***ківалови*** *перетворилися на поважних посадових осіб”* („Народна”, 7.06.2008); *„А в середовищі „НУНС” і БЮТ шукають нових* ***морозів і кінахів”*** („Україна молода”, 14.12.2007); *„І не усіляким там* ***ніколаєнкам****, юдофобським підбріхувачам, зупиняти навчальний процес”* („Персонал Плюс”, 22.08.2007); *„Лише після того, як діячам на кшталт* ***суркісів*** *прищемити хвіст, вони здатні робити щось не тільки для себе, але й для загальної справи”* („За вільну Україну”, 22.07.2007); *„...уже відчувається наближення глобальної сутички. Не на життя, а на смерть. З одного боку – Ющенко, підкріплений Партією регіонів і політичних утворень так званої третьої сили з* ***чернівецьких, катеринчуків,*** *гаків. З іншого – Тимошенко, яка підтягла до себе уламки „НУ-НС”* („Час”, 12.06.2008). У деяких журналістських текстах спостерігаємо „нанизування” таких лексем, напр.: *„Упродовж усього часу нашої самостійності в переважної більшості українців не викликало сумнівів, що верхівка комуністів, соціалістів „звичайних” і „прогресивних”, регіоналів, соціал-демократів, тобто всяких* ***симоненків*** *і* ***саламатіних****,* ***вітренків*** *і* ***марченків****,* ***морозів*** *і* ***януковичів****,* ***медведчуків*** *і* ***табачників****,* ***шуфричів*** *і* ***богословських*** *та іже з ними, м’яко кажучи, не сприйняли української*

державності…” („Україна молода”, 3.03.2009).

Тенденцію щодо таких утворень спостерігаємо і в публікаціях останнього періоду, напр.: *„…ті* ***„грицаки, андруховичі та мартиновичі”****, яких „свободівці” таврують із ненавистю та хамством, подають зовсім по-іншому...”* („Українська правда”, 9.09.2012).

Зазвичай відпрізвищеві лексеми на **-и/-і** дають оцінку особам, які наслідують негативні риси деяких політиків. Автори в такий спосіб виявляють своє зверхнє ставлення і до самих політичних діячів, і до їхніх прибічників та послідовників. Описувані утворення мотивуються не базовим значенням, яке закладено у власній назві, а асоціаціями, пов’язаними з цим поняттям. Додатковий семантичний компонент перебільшення, інтенсивності розкриває здебільшого контекст. Простежуємо тенденцію до переходу таких флексійних відпрізвищевих іменників зі значенням узагальнення, збірності до розряду загальних назв. Одним із формальних показників переходу є, на нашу думку, написання цих слів з малої літери.

Трапляються складні утворення на **-и** від двох прізвищ сучасних партійних чи політичних діячів, пор.: *луценки-тимошенки*, напр.: *„Для нинішньої влади немає ніяких перешкод у діяльності. Подивитися тільки на те, де тепер* ***луценки-тимошенки****?”* („Україна молода”, 10.10.2012).

Журналісти сучасних українських засобів масової інформації активно утворюють і такі відонімні одиниці, як назви осіб за суспільною орієнтацією, належністю до колишніх команд у владі, політичного чи ідеологічного напрямку тощо. Наприклад, *селянка* (про лідера Селянської партії Тетяну Засуху); *зелений* (про члена чи прихильника партії Зелених) та ін. Пор.: *„А от* ***„селянка”*** *Тетяна Засуха в парламент зі свого 116-го місця має всі шанси не пройти”* („Вечірні вісті”, 26 – 29.12.2005); ***„Зелені”*** *не можуть розраховувати на мільйони грошей, як інші політичні сили…”* („Сільські вісті”, 3.03.2006).

Зрідка твірною основою для іменників на **-ець/-івець** слугують назви найвищих державних установ України, такі як Верховна Рада, Кабінет Міністрів та ін. Останнім часом у мові української преси почастішали вживання іменників *верховнорадець*, *верховнорадівець*, що означає „народний депутат України”, *кабмінівець* – „працівник Кабінету Міністрів”. Напр.: *„Депутатів як тільки не називали: обранці,* ***верховнорадці****, парламентарії…”* („Газета по-українськи”, 17.04.2007); *„Не кожен* ***кабмінівець*** *візьметься коментувати складну ситуацію з інфляційними процесами в країні”* („День”, 24.09.2008).

На початку XXI ст. спостерігаємо тенденцію до утворення нових лексем від назв політичних партій та блоків. Це здебільшого іменники зі значенням „особа, що належить до якоїсь політичної сили чи симпатизує їй”. Так, раніше фіксували такі деривати. Від назви блоку „Наша Україна” за допомогою питомого суфікса **-ець** утворено іменник *нашоукраїнець*, від *„Самооборони” – самооборонець*, *від „Батьківщини” – батьківщинівець*. За участі форманта **-ист** постав іменник *порист*, що

означає „член партії „Пора” чи прихильник цієї політичної сили”. Від назви Народна партії за допомогою питомого суфікса **-ик** утворено іменник *народник*. Пор.: *„На зустрічі тернопільські* ***„нашоукраїнці”*** *звинуватили Тимошенко у зраді”* („Газета по-українськи”, 12.03.2008); *„Кажуть, що Балога запропонував* ***„самооборонцям”*** *підтримувати в суперечках між президентом і прем'єром Віктора Ющенка”* („Газета по-українськи”, 31.05.2008); *„Як поводитимуться* ***„батьківщинівці”*** *у наступному скликанні ради, прогнозують не всі політологи”* („Україна молода”, 15.10.2012); *„Далі обіцянок справа не рухається, – каже* ***„порист”*** *Володимир Маліновський”* („Газета по-українськи”, 18.01.2008); ***„Народники”*** *традиційно розділилися на дві лінії: одна Литвин, а друга Хмельницький – спонсор”* („День”, 22.02.2008).

У період виборчого процесу до парламенту в 2012 році активно розгорнули свою діяльність інші політичні сили „Україна, вперед”, „Свобода”, „Удар”, відповідно журналісти використовують нові слова *впередівець, свободівець, ударівець* та ін. Напр.: *„Для* ***„впередівців”*** *запропонована програма продовжила б загальну тему політичної кампанії, що полягає в бажанні привернути до себе увагу будь-яким чином, не обмежуючи себе у затратах”* („Газета по-українськи”, 11.10.2012); *„Також* ***„впередівці”*** *мають намір ініціювати скасування Пенсійної реформи...”* („День”, 10.10.2012); ***„Свободівці”*** *і підприємці штурмували Одеську міськраду”* („Українська правда”, 21.12.2012); *„Відразу після бійки* ***„свободівці”*** *веселилися разом з „регіоналами”. Про це писало кілька видань”* („Газета по-українськи”, 14.12.2012); *„У столиці на Майдані є не лише пересічні кияни, а здебільшого* ***„Ударівці”, „свободівці”*** *та* ***„батьківщинівці”*** („Україна молода”, 15.10.2012); *„Правоохоронці намагалися скласти протоколи, але* ***„ударівці”*** *покликали журналістів з камерою і таким чином уникли протокольних процедур”* („Україна молода”, 14.10.2012).

Спостерігаємо різне графічне передавання деяких лексем. Пропонують такі варіанти: *ударівець, УДАРівець*. Це засвідчує неусталеність норм у написанні нових дериватів. Напр.: *„На нових депутатів,* ***„УДАРівців”****, почалися тиск і погрози”* („Газета по-українськи”, 25.12.2012); *„Опозиційні маневри на мажоритарному полі „Батьківщини” здобули більшу підтримку, ніж* ***„ударівці”*** („Україна молода”, 10.11.2012); *„Представники Чумака стверджують, що за їхніми даними* ***„ударівець”*** *випереджає Довгого на 5 тисяч голосів”* („Газета по-українськи, 10.11.2012); *„Результати жеребкування* ***„УДАРівці”*** *назвали несправедливим”* („Україна молода”, 12.12.2012).

Нові деривати журналісти вживають у складних лексичних конструкціях типу *новачок-впередівець, патріот-свободівець, депутат-ударівець* та ін., напр.: *„Депутати повернулися до традиційного способу вирішування спірних питань фізичним методом. Виділився* ***„патріот-свободівець”*** („День”, 23.12.2012); *„Дехто з учасників заходу поводив себе неначе* ***новачок-впередівець****, а не досвідчений політик”* („Газета по-

українськи", 5.09.2012).

Серед відонімних утворень наявні оказіоналізми, словотвірну будову яких зумовлює „інгерентний характер їхньої експресивності" [Кудрявцева 2005: 63]. Дослідники виділяють два види оказіоналізмів, що відрізняються своїм функціональним призначенням. „Причиною виникнення одних є номінативна функція, інших – експресивно-стилістична функція" [Турчак 2005: 15]. Крім того, вони наголошують, що лексичне значення будь-якого оказіонального слова залежить більшою мірою від контексту, а його експресія – самостійна особливість, що зберігається в будь-якому лексичному оказіональному значенні [Кудрявцева 2005: 63].

Відонімні оказіоналізми в мові української періодики утворюють за допомогою суфіксоїдів, переважно іншомовного походження. У лексемі *юльофобія* автори використали суфіксоїд грецького походження **-фоб-** (зі значенням „той, хто боїться кого-, чого-небудь, не любить або не терпить когось чи щось") та ім'я жінки-політика Юля. Напр.: ***„Юльофобія,*** *або історія однієї зради"* („Українська правда", 17.01.2007). Хоч останнім часом у мові функціонує іменник – медичний термін – фобія „нав'язливий, непереборний страх при деяких психічних захворюваннях, іноді при перевтомі, після психічного зворушення" [ВТССУМ 2002: 1326]. Для творення оказіоналізмів із зазначеним суфіксоїдом використовують прізвища відомих політиків та назви партій. Напр.: *„Хто може пояснити чітко і раціонально, чим* ***„бютофобія"*** *відрізняється від „владофобії" або* ***„тимошенкофобія"*** *від* ***„януковичофобії"****?* („Газета по-українськи", 5.09.2012).

Ступінь експресивності різних відонімних оказіоналізмів неоднаковий. Ті з них, що утворені за малопродуктивними моделями, мають слабкіше експресивне забарвлення. Значне порушення словотвірних норм, поєднання в одне ціле семантично або стилістично несумісних елементів, феномен мовної гри – усе це продукує оказіоналізм з яскравою експресією.

Виявом орозмовлення української газетної періодики початку XXI ст. є також уживання нових лексичних одиниць різної частиномовної належності від власних назв, що зумовлено низкою позамовних чинників, зокрема особистісним чинником у суспільстві, та мовними – прагненням до експресивності. Найбільшу групу відонімних дериватів становлять іменники, утворені від прізвищ політиків, державних та культурних діячів, представників шоу-бізнесу, меншою мірою – від назв найвищих державних установ, організацій, фірм тощо.

Найпродуктивнішими словотворчими засобами у творенні назв осіб за різними ознаками, як і раніше, є суфікс **-ець/-івець**; у творенні назв явищ, напрямів тощо – суфікси **-ізм/-изм, -щин-.** На відміну від попередніх періодів, у відонімному словотворенні використовують значно ширше коло онімів – прізвищ, назв партій, блоків, рухів.

Експресивізації газетного мовлення сприяє дедалі ширше

використання відпрізвищевих утворень на **-и/-і.**

Відонімні деривати – це часто цілеспрямовані порушення мовних норм, що згодом можуть переходити до норми. Такі слова – специфічна категорія лексико-деривaційних одиниць, що виникають у конкретному випадку в певних умовах. Вони майже завжди є свідомим актом словотворчості мовця, який прагне до самовираження.

Групи відонімних утворень відкриті для поповнення новими одиницями. Пропонована стаття не вичерпує всіх лінгвістичних проблем означених дериватів, відоніми потребують наступних мовознавчих розвідок.

Джерела

ВТССУМ 2002 – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : ВТФ „Перун”, 2002. – 1440 с.

Література

Есперсен 2002 – Есперсен О. Философия грамматики (Теория экономии речи) / Отто Есперсен. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 408 с.; **Заботкина 1989** – Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка / В. И. Заботкина. – М. : Высш. шк., 1989. – 126 с.; **Ільченко 2003** – Ільченко В. І. Експресія власних назв як засіб публіцистики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.08 „Журналістика” / В. І. Ільченко. – К., 2003. – 20 с.; **Китиця 2001** – Китиця О. В. Категорія персональності та засоби її вираження в публіцистичному стилі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. В. Китиця. – 2001. – 19 с.; **Коць 2010** – Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі / Т. А. Коць. – К. : Логос, 2010. – 303 с.; **Кудрявцева 2005** – Кудрявцева Л. О. Сучасні аспекти дослідження мас-медійного дискурсу : експресія – вплив – маніпуляція / Л. О. Кудрявцева, Л. П. Дядечко, О. М. Дорофєєва, І. О. Філатенко, Г. А. Черненко // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 58 – 66; **Мова 1979** – Мова сучасної масово-політичної інформації : монографія / гол. ред. І. К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1979. – 251 с.; **Навальна 2007а** – Навальна М. Відонімні утворення в сучасній українській публіцистиці / Марина Навальна // Гуманітар. вісн. ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” : наук.-теорет. зб. – Переяслав-Хмельницький, 2007. – С. 324 – 326; **Навальна 2007б** – Навальна М. Соціально зумовлені іменникові суфіксальні новотвори / Марина Навальна // Вісн. Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника. Філологія. – Вип. XV – XVII. – 2007. – С. 254 – 257; **Навальна 2011** – Навальна М. І. Динаміка лексикону української періодики початку XXI ст. : монографія / М. І. Навальна. – К. : Ін-т укр. мови ; Вид. дім Дмитра Бураго, 2011. – 328 с.; **Нелюба 2007** – Нелюба А. Явища економії в словотвірній

номінації української мови : монографія / Анатолій Нелюба. – Х., 2007. – 302 с.; **Стасюк 2005** – Стасюк Т. В. Відонімні утворення : структурно-семантичні і функціонально-стилістичні аспекти у мові сучасної публіцистики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Т. В. Стасюк. – Д., 2005. – 18 с.; **Стишов 2001** – Стишов О. Новотвори на основі власних назв у мові засобів масової інформації / Олександр Стишов // Наук. зап. Сер. : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – Вип. 31. – С. 51 – 55; **Тараненко 2002** – Тараненко О. О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.) / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2002. – № 4 – 5. – С. 33 – 39; **Турчак 2005** – Турчак О. М. Оказіоналізми в мові української преси 90-х років ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. М. Турчак. – Д., 2005. – 19 с.

Навальна М. І. Функціонування нових відонімних утворень у мові сучасної української публіцистики

У статті проаналізовано нові відонімні утворення, що функціонують у мові української сучасної публіцистики, визначено їхню стилістичну роль, схарактеризовано позамовні чинники, які сприяють появі відонімних одиниць. Детально описані відоніми, утворені від прізвищ лідерів політичних партій, блоків, громадських об’єднань тощо, які активізувалися в мові української преси на початку ХХІ ст. Здебільшого це відпрізвищеві утворення з питомими українськими суфіксами. Окремо схарактеризовані відонімні одиниці, що позначають назви осіб за суспільною орієнтацією, належністю до колишніх команд у владі, політичного чи ідеологічного напрямку тощо. Виділено найпродуктивніші словотворчі засобами у творенні відонімів. Наголошено на нових відонімних оказіоналізмах у мові української періодики, які утворені за допомогою суфіксоїдів, переважно іншомовного походження. Визначено ступінь експресивності відонімних оказіоналізмів, зроблено висновки, що він для різних груп слів неоднаковий, але майже завжди цей процес є свідомим актом словотворчості автора, який прагне до самовираження.

Ключові слова: мова засобів масової інформації, відонімні утворення, позамовні чинники, відпрізвищеві найменування, стилістична роль.

Навальная М. И. Фукционирование новых отименных образований в языке современной украинской публицистики

В статье проанализированы новые отименные образования, что функционируют в языке украинской современной публицистики, определена их стилистическая роль, охарактеризированы внеязковые

факторы, которые способствуют появлению отименных единиц. Детально описаны отыменные единицы, образованные от фамилий лидеров политических партий, блоков, общественных объеденений и др., которые активизировались в языке украинской прессы в начале XXI в. В большинстве случаев это отфамильные образования с украинскими суффиксами. Отдельно охарактеризированы отименные образования, которые обозначают названия лиц по общественной ориентации, приналежащих до прошлых команд у власти, политического или идеологического направления и др. Выделены самые продуктивные словообразовательные средства в образовании отименных единиц. Обращено внимание на новые отименные оказионализмы в языке украинской периодики, которые образованые с помощью суффиксоидов, преимущественно иностранного происхождения. Определена степень экспрессивности отименных оказионализмов, сделаны выводы, что она для разных групп слов разная, но почти всегда этот процесс есть осознанным актом словообразования автора, стремящегося к самовыражению.

Ключевые слова: язык средств массовой информации, отименные образования, внеязыковые факторы, отфамильные наименования, стилистическая роль.

Navalna M. I. Functioning the new formation derived from proper names in language of modern ukrainian journalism

The article analyzed the new denominative units that operate in language of modern Ukrainian publicism, determined their stylistic role, characterized extralinguistic factors that contribute appearance of denominative units. Described in detail denominative units derived from the names of the leaders of political parties, blocs, public omnibus, etc., which have intensified in language of Uktainian press in the early XXI century. In most cases there are units derived from surnames with ukrainian suffixes. Separately characterized denominative units, which indicate the names of persons on the social orientation, belonging to the last party in the authority, political or ideological direction, etc. Emphasized the most productive means of word-building in formation of denominative units. Paid attention to the new denominative occasionalisms in language of Ukrainian periodicals that formed from suffixoid, mostly of foreign origin. Defined the degree of expressivity of denominative occasionalisms, concluded that it is different for various groups of words, but nearly always the process of word-building is a conscious act of the author, wannabe to the self-expression.

Key words: language of mass media, denominative units, extralinguistic factors, names formed from the surnames, stylistic role.

Стаття надійшла до редакції 14.12.2012 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

С. В. Помирча (Слов'янськ),
М. О. Яценко (Харків)

УДК 81'42-811.161.1

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ГУМОРУ ЯК НАЦІОНАЛЬНОЇ РИСИ УКРАЇНЦІВ (за романом О. Ільченка „Козацькому роду нема переводу...")

В українському мовознавстві й культурології дедалі більше уваги приділяють характеристиці психічних основ українців, що виявляються не лише в стереотипах поведінки, але й у мові, художній творчості.

С. Кримський уважає, що „спіралі історії накручуються на стрижньові, центральні цінності, які, збагачуючись, не гинуть, а постійно відроджуються в нових формах, перетворюючи сучасність у всечасність метаісторії" [Кримський 1998: 77]. На думку науковця, „чим ґрунтовнішим є культурне звершення, тим глибше воно проростає в історичний ґрунт цивілізації" [Там само: 78]. Такими стрижнями він називає архетипи, а ми уточнимо – етнопсихічні архетипи. На нашу думку, визначення й опис етнопсихічних архетипів неможливі без урахування особливостей національного характеру як важливого компонента етнічної свідомості.

Як відомо, етнічний характер складають психічні риси, властиві етносу на певному етапі розвитку, які на кожному з таких етапів можуть „згасати" чи навпаки проявлятися більш інтенсивно. Важливо простежити, які саме риси дослідники вважали притаманними українському етносу взагалі.

Перші спроби проаналізувати психічний склад українців як етносу було зроблено ще в XIX ст. у працях видатних представників української думки М. Костомарова, В. Липинського, І. Огієнка, Д. Чижевського, продовжили ці дослідження сучасні науковці О. Баронін. І. Грабовська, М. Гримич, В. Жайворонок, Ю. Липа, Г. Лозко, Б. Цимбалістий та ін.

На підставі дослідження народної творчості, історії народу, характеристики його найвидатніших постатей названі автори розглядають такі типові риси етнічного характеру українців: волелюбність, прагнення до свободи, патріотизм, емоційність, чутливість, чуттєвість, сентименталізм, ліризм, гумор, артистичність, культ матері-жінки, релігійність, толерантність до інших народів, терпимість, індивідуалізм, працелюбність, гостинність, інтровертність, що виявляється в певній спрямованості на власний внутрішній світ, самозаглибленість, колективізм.

Роман „Козацькому роду нема переводу…", написаний українцем про українців, звичайно, повною мірою відображає характерні риси національного характеру: емоційність, сентиментальність, чуттєвість, мужність, гордість, почуття гумору, релігійність, прагнення волі.

З огляду на окреслені наукові розвідки, теоретичні засади можемо реконструювати етнопсихічні архетипи українців, що вербалізуються в рисах етнічного характеру та художніх образах персонажів, зображених у романі О. Ільченка „Козацькому роду нема переводу…”.

Так, архетип Дух реалізується в етнопсихічному архетипі ***серце***, який виявляється в притаманному етнічному характерові українців кордоцентризмі – емоційності, що виявляється в чуттєвості (любов, ненависить), гуморі, ліризмі, артистизмі, сентименталізмі.

Серед особливостей української вдачі науковці (М. Костомаров, Л. Мацько, В. Русанівський, Б. Цимбалістий, Ю. Липа та ін.) відзначають гумористичне ставлення до навколишнього світу, дотепність, що виявляється передовсім на мовленнєвому рівні.

Гумор, як відомо, – це доброзичливо-глузливе ставлення до чого-небудь, спрямоване на викриття вад, уміння подати, зобразити щось у комічному вигляді, а також художній прийом у творах літератури або мистецтва, заснований на зображенні чого-небудь у комічному вигляді [СУМ 1980: 194]. Словник-довідник „Знаки української етнокультури” визначає гумор як „ознаку здорового духу, який виявляється і в тому, що людина (і цілий народ) може „сміятися крізь сльози”, намагаючись звільнитися від душевної туги” [Жайворонок 2006: 161]. У романі О. Ільченка представлені обидва аспекти: автор і сам використав у творі прийоми комічного, зображуючи події та образи, і в уста персонажів уклав дотепні жарти, веселі глузування.

На думку Г. Лозко, гумор – це своєрідний, один із найглибших виявів „артистизму” української вдачі [Лозко 2005: 210 – 211]. Саме тому мовні одиниці та художньо-зображальні засоби, що передають викриття вад через доброзичливе, а часто й дошкульне чи в’їдливе глузування, але завжди – емоційне, вважаємо реалізацією етнопсихічного архетипу ***серце***.

О. Ільченко, працюючи над романом „Козацькому роду нема переводу...” відзначив в українському характері незворушність, відвагу та почуття гумору: „Гострі діаманти мудрого й злого гумору сяють у самому характері нашого миролюбивого, вольнолюбивого народу <…> витівка, гостре слово, сміх чи нестерпний регіт не раз убивали ворога, не менше мірою допомагали простій людині виходити переможцем із будь-яких випробувань – у роботі і на полях війни” [Гуцало 1982: 158 – 159].

Є. Гуцало поряд із героями роману вважав повноправним „героєм” твору О. Ільченка „соковитий, добірний народний гумор” [Гуцало 1975: 149] та зазначав: „Добродушні глузи або дошкульні кпини, дотепи й жарти, весела чи зла іронія, сатиричне висміювання панства та різних іноземних недобитків, що зазіхають на чуже, лукавство, анекдотичні ситуації – усе це заразом створює неповторну атмосферу цього багатоманітного за своїми емоційно-настроєвими ознаками твору. Роман буквально нашпигований веселими приповідками, гумористичними висловами, про які не можна твердити, що вони чи

належать самому народові, чи витворені письменником, глибоко обізнаним із фольклором, а тому, витворені, за своїм духом та влучністю нітрохи не відбігають від народних" [Гуцало 1975: 149].

У романі „Козацькому роду нема переводу..." комічне – переконливий засіб характеристики й самохарактеристики персонажів.

У працях, присвячених творчості О. Ільченка, підкреслено таку особливість його таланту, як схильність до гумору, до комічного. Ю. Безхутрий відзначав, що „гумор, сатира, іронія для О. Ільченка – обов'язкова умова ліплення художнього образу" [Безхутрый 1977: 20].

Емоційність українців, їхнє почуття гумору автор твору передає в тексті філософським розмірковуванням автора (тобто власними): „*Тарас Григорович Шевченко говорив же колись про неприторенну вдачу своїх земляків, бо ж не можуть вони не прогаптувати порою й найсуворішу матерію бодай ледве помітним жартом, <…> **сміх**, що від нього **легше дихати** в лиху годину, **легше боронитись** від нападників <...> коли **б'ють лихом об землю**, коли й саме лихо сміється, завжди і всюди сміх*" [Ільченко 1958: 80]. Через мову автора-оповідача в тексті передано не лише особливості українського гумору, а й моральні цінності українців узагалі: „*І треба відзначити, що протягом вистави мирославці кепкували й сміялися – не з добрих людей, їхньому серцеві близьких та рідних, не з речей для всього народу святих, бо ж простим людям блюзнірство ніколи не було властивим на протязі віків, – а сміялись мирославці з одвічних ворогів: панства, бундучності, дурості, боягузтва, смерті...*" [Там само: 235]; „*Жартуєш навіть перед шибеницею?/ Завжди і скрізь! – і додав: – Добряча українська вдача...*" [Там само: 105]; „*І запал. Щоб до сліз, до сміху, аж до сміху в сльозах, <...> бо ж тільки людині є властивий сміх, і що більше людина сміється, то більше вона стає людиною*" [Там само: 197].

Почуття гумору як вияв емоційності українського народу вербалізовано синонімами *дотеп, жарт, кепкування, регіт, сміх*, які автор поєднує за допомогою прийому градації: „***сміх**, що від нього легше дихати в лиху годину, легше боронитись від нападників, **жарт** і **дотеп**, і **кепкування** з ворога, і **регіт**, коли б'ють лихом об землю, коли й саме лихо сміється, завжди і всюди **сміх***" [Там само: 80].

Увесь спектр особливостей і характеристик українського сміху розкривають епітети, що часто виконують функцію однорідних означень: „*завжди і всюди **сміх**: **веселий** і **гіркий**, **добродушний** чи **їдовитий**, але сміх, але жарт – навіть у горі...*" [Там само: 80]; „*еж він був, той **сміх дівочий** – заразом і **в'їдливий**, і **лоскотливий**, і **лукавий**, і **солодкий**, і **колючий**, і **задеркуватий**"* [Там само: 280]; „*від того сміху **басогласого** глядачам ставало там іще смішніше*" [Там само: 214]; „*Та й сміх був **недобрий, лихий, ущипливий**"* [Там само: 204].

Для гумору українців характерне влучне використання прислів'їв, глузливих виразів, які в контексті певної ситуації передають також ставлення до співрозмовника. Так, Козак Мамай, якого ведуть на

шибеницю, відказує гетьманові Однокрилу: „*Жартую, пане гетьмане:* ***на здоров'я козі, що хвіст короткий! На здоров'я мертвому, що ніс холодний!***" [Там само: 105]; панові: „***Афедроном*** *... тобто* ***голим гузном наперед, –*** *коли ти по-грецькому не тямиш!***"** [Там само: 44].

До особливостей українського гумору науковці відносять ставлення з гумором до навколишнього світу, дотепність, що виявляється передовсім на мовленнєвому рівні [Там само: 79]. Цю рису відбито зокрема в прізвищах, використаних автором у романі, які свідчать самі за себе, розкриваючи характерні риси їхніх власників: *Купа-Пампушка*, *Копистка*, *Пихатий*, *Півторацький*, *Пилип-з-Конопель*, *Скубенко*, *Жупане*, *Сноходо*, *Хівря*, *Прудивус*, *Гармаш*, *Бевзь*, *Покиван*, *Пришийкобиліхвіст*, *Стецько*, *Роздобудько*, *Непийпиво*, *Самотока* тощо.

Жартівлива вдача українських козаків проявляється й у ставленні їх до бою, що автор передав стійким народним виразом: „*Краще вмерти в бою весело, ніж помирати сумно*" [Там само: 250].

Синонімічний ряд дієслів до слова *сміятися* – *заіржати*, *захихотіти*, *ревонути*, *реготати* – та синонімічні словосполучення, фразеологізми, метафори – *шалено зареготав*, *зайшовся од реготу*, *хвилі реготу гуляють*, *знемагати від реготу*, *хлюпощеться в регот*і – виражають різну міру вияву доброзичливого сміху: „*Ярина не витримала,* ***засміялась...,*** *а за нею* ***захихотіли, зареготали, заіржали*** *й дівчата, і так* ***заіржали****, що й не приведи боже*" [Там само: 280], „*Усы, как у осы! – погодилася з білявим велетнем і його, видно, жіночка ... бо здавалося, що зграбна росіяночка* ***хлюпочеться в реготі***" [Там само: 195].

Властивості, силу сміху О. Ільченко характеризує:

- народно-фольклорними порівняннями: „*бо ж гуртовий* ***сміх схожий*** *був гуком своїм – і* ***на дзвіночки срібні****, і* ***на дзенькіт бандури****, і* ***на дзюрчання струмочка****, і* ***на вірлячий рев****, і* ***на скрегіт ножа об макитру****, і* ***на гамір сорок***" [Там само: 280]; „***засміялась, мов бубонці розсипала***" [Там само: 280];

- дієслівними синонімами: „*той* ***сміх*** *дівоцький, і* ***розкочувався*** *там, і* ***бринів****, і* ***бризкав****, і* ***захлинався*** *від своєї ж молодої сили*" [Там само: 280];

- градацією контекстуальних синонімів: „*Юрба знов* ***реготала****, так* ***реготала*** *... й бачити ніколи не доводилось на жодній з вистав. / Юрба* ***ревла. /*** *Юрба вже й* ***плакала від сміху***" [Там само: 234 – 235];

- використанням антонімів *сміх* і *плач* в одному контексті: *вже* ***плакала від сміху*** [Там само: 235]; „***сміючись до сліз і до плачу***" [Там само: 214].

Силу сміху автор передав низкою гіпербол: „*бо ж від того сміху* ***аж квіти*** *в саду* ***полягли*** *на траву, аж* ***дерева захитали*** *тонкими верховіттями,* ***аж фіранки*** *шовкові на прочинених вікнах ...* ***повтягало всередину... – аж мороз поза шкурою пройшов*** *у пана Роздобудька*"

[Там само: 280]; *„**від радісних криків луна шугнула** чи не по всьому місту*" [Там само: 167].

Роман „Козацькому роду нема переводу..." проникнутий загальним гумористичним настроєм, через що в ньому значне місце посідає лексика на позначення радості, піднесеного настрою, сміху, що дає підстави розглядати роман як зразок сміхової культури українців.

Отже, емоційність, що вбирає в себе чутливість, ліризм, гумор, є справді однією з основних рис етнічного характеру українців, про що свідчить і мова автора, і мова персонажів його твору, які є представниками різних епох та належать до різних соціальних верств.

Як широким є спектр почуттів і емоцій, що переживають персонажі роману, так і багатоманітні засоби їх вербалізації використовує автор: епітети, порівняння, фразеологізми, ряди контекстуальних синонімів та антонімів, енантіосемію.

Література

Безхутрый 1977 – Безхутрый Ю. Н. Творчество Олександра Ильченко (проблемы индивидуального стиля) : автореф. дис. на стиск. учен. степ. канд. филолол. Наук : спец. 10.01.03 „Литература народов СССР (украинская)" / Ю. Н. Безхутрый. – Львов, 1977. – 25 с.; **Гуцало 1982** – Гуцало Е. П. Пути творчества / Е. П. Гуцало // Радуга. – 1982. – № 4. – С. 156 – 160; **Гуцало 1975** – Гуцало Є. П. „Химерне" в реальному : про творчість письменника О. Ільченка / Є. П. Гуцало // Дніпро. – 1975. – № 2. – С. 145 – 150; **Жайворонок 2006** – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : слов.-довід. / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с. **Ільченко 1959** – Ільченко О. Козацькому роду нема переводу… (український химерний роман з народних уст). – К. : Рад. письм., 1958. – 588 с.; **Кримський 1998** – Кримський С. Б. Архетипи української культури / С. Б. Кримський // Вісн. України. – 1998. – № 7 – 8. – С. 78 – 80; **Лозко 2005** – Лозко Г. С. Українське народознавство / Г. С. Лозко. – Х.: Див, 2005. – 471 с. **Помирча 2009** – Помирча С. В. Вербалізація етнопсихічних архетипів у романі Олександра Ільченка „Козацькому роду нема переводу…" : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Помирча Світлана Вікторівна. – Х., 2009. – 205 с. **Радзієвська 1999** – Радзієвська Т.В. Сумління й совість крізь призму української мови / Т. В. Радзієвська // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 31 – 99. **СУМ 1980** – Словник української мови : в 11 т. – Т. 11 / ред. С. І. Головащук. – К. : Наук. думка, 1980. – 699 с.

Помирча С. В., Яценко М. О. Вербалізація гумору як національної риси українців (за романом О. Ільченка „Козацькому роду нема переводу...")

У статті на матеріалі роману О. Ільченка „Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа молодиця" розглянуто прояв у житті українців гумору як провідної риси етнічного характеру. В історико-

культурному аспекті наведено основні етнокультурні риси українців, такі, як волелюбність, прагнення до свободи, патріотизм, емоційність, чутливість, чуттєвість, сентименталізм, ліризм, гумор, артистичність, культ матері-жінки, релігійність, толерантність до інших народів, терпимість, індивідуалізм, працелюбність, гостинність, інтровертність, що виявляється в певній спрямованості на свій внутрішній світ, самозаглибленість, колективізм. На підставі здійснених досліджень гумор визначено як одну з основних рис, притаманних українському етносові. З огляду на зміст, стиль і умови написання роману, останній кваліфіковано як такий, що повною мірою репрезентує етнокультурні особливості українців, зокрема й притаманну їм рису – гумор, проаналізовано багатоманітні засоби їх вербалізації, які використовує автор: епітети, порівняння, фразеологізми, ряди контекстуальних синонімів та антонімів, енантіосемія.

Ключові слова: гумор, український характер, емоційність, етнокультура.

Помирчая С. В., Яценко М. А. Вербализация юмора как национальной черты украинцев по роману А. Ильченко „Казацкому роду нет перевода...”

В статье на материале романа А. Ильченко „Казацкому роду нет перевода, или же Мамай и Чужая молодица” рассматривается вопрос о проявлении юмора в жизни украинцев, как одной из главных черт этнического характера. В историко-культурном аспекте рассматриваются основные этнокультурные черты украинцев, такие, как свободолюбие, патриотизм, эмоциональность, чуткость, чувственность, сентиментализм, лиризм, юмор, артистичность, культ женщины-матери, религиозность, толерантность по отношению к другим народам, терпимость, индивидуализм, трудолюбие, гостеприимство, интровертность, самоуглубленность, коллективизм. На основе осуществленных исследований юмор определяется как одна из ведущих черт, характерных для украинского этноса. С учетом содержания, стиля и предыстории написания романа, последний определяется как в полной мере отображающий этнокультурные особенности украинцев, в том числе и присущую им черту – юмор, осуществляется анализ синонимических рядов, лексико-семантических групп, вербализирующих в романе эту черту.

Ключевые слова: юмор, украинский характер, эмоциональность украинцев, этнокультура.

Pomircha S. V., Iatsenko M. O. Humor as a National Ukrainian Feature’s Verbalization in the novel by O. Ilchenko “Kazatskomu rodu nema perevodu…”

The current article gives consideration of humor display in the life of the Ukrainian as one of their ethnic characteristics, namely love of freedom,

patriotism, emotionality, sensitivity, sensuality, sentimentalism, lyricism, humour, artistry, cult of motherhood, religiousness, tolerance to other nations, individualism, diligence, hospitality, introvertness, which shows in certain direction in inner world, selfdeepening, collectivism, which are studied in historical-cultural aspect on the material of the novel by O. Ilchenko "Kazatskomu rodu nema perevodu…" Taking into account content, style and background of the novel's creation, it is defined as the one, fully depicting ethnocultural peculiarities of the Ukrainians, including humor. Through the speech of the narrator not only peculiarities of the Ukrainian humour, but also moral values of the Ukrainians are presented. Markedness of the studied novel by general humorous spirit is unquestionable, that is why considerable place is given to the lexical means denoting joy, high spirits, laughter, that gives grounds to consider the novel as an example of laugh culture of the Ukrainians. The whole range of peculiarities and characteristics of Ukrainian laughter is revealed by epithets as homogeneous attributes, neat proverbs, mocking expressions, surnames, folklore similies, gradation of contextual synonyms, antonyms denoting joy and grief in one and the same context, used by the author. The investigation is carried out through the analysis of varied means of humour verbalization used by the author: epithets, similies, groups of contextual synonyms and antonyms, enantiosemy on the material of the novel.

Key words: humor, Ukrainian character, emotionality, ethnoculture.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2013 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – к. філол. н., доц. Лєснова В. В.

В. В. Посмітна (Харків),
О. В. Ябурова (Слов'янськ)

УДК 811.161.2'42

КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ЗАХИСНИКА В ДИСКУРСІ ВІЙСЬКОВИХ І ПРАВООХОРОННИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ УКРАЇНИ

У XX – XXI ст. перед громадськістю постала проблема впливу мас-медіа на свідомість людей, створення можливостей через засоби масової інформації (ЗМІ) керувати поведінкою широкого загалу читачів. Вплив ЗМІ здійснюється за допомогою мови, отже, ця соціальна та психологічна проблема не може бути всебічно досліджена без аналізу особливостей мови мас-медійного простору.

Мовознавці активно вивчають мовний вплив у мас-медійному дискурсі [Иссерс 2008; Пелепейченко 2011; Почепцов 2005; Різун 2008 та ін.]. Дослідники зосереджуються переважно на закономірностях і

тенденціях мовного впливу, що характеризують публіцистичний дискурс у цілому. Особливості мовного впливу в галузевих виданнях залишаються поки що поза увагою науковців. Тим часом галузева періодика, виконуючи певні соціальні функції, застосовує і свої стратегії спілкування з читачем.

Питання про комунікативні стратегії в друкованих виданнях військової та правоохоронної сфер набуває сьогодні все більшої актуальності. Вибір комунікативних стратегій визначається основними цілями мовного впливу на читача. Названа галузева періодика, висвітлюючи діяльність військових і правоохоронців, здатна здійснювати не тільки інформаційний вплив, вона передусім покликана формувати громадянську позицію, позитивне ставлення до захисників держави та правопорядку і негативне ставлення до порушників закону, обґрунтовувати напрями державного розвитку, допомагати читачеві визначитись у базових категоріях „добро" – „зло", „свій" – „чужий", зрештою, впливати на зниження рівня правопорушень, на збереження спокою в країні. Ефективність такого впливу залежить від правильного вибору комунікативних стратегій та засобів їх реалізування.

Мета цього дослідження – обґрунтувати пріоритетність комунікативної стратегії формування позитивного іміджу захисника в дискурсі військових і правоохоронних видань України, визначити основні мовно-комунікативні тактики та комунікативні ходи, що сприяють реалізації стратегії та забезпечують ефективність мовного впливу. Матеріалом для аналізу слугували журнали „Військо України" („ВУ"), „Слово честі" („СЧ"), газети „Ратник" („Р"), „Іменем закону" („ІЗ"), „Криминальная хроника" („КХ") за 2005 – 2012 рр.

Поняття комунікативних стратегій розглянуто в працях вітчизняних і зарубіжних лінгвістів [Дацюк 2005; Иссерс 2008; Мовна комунікація 2009; Пелепейченко 2011; Почепцов 2005 та ін.]. У нашій роботі приймаємо дефініції термінів *стратегія* і *тактика,* найбільш поширені в науковій літературі, сформульовані з опорою на словникові визначення. Комунікативну стратегію розглядаємо як основний підхід до реалізації комунікативного наміру, який ґрунтується на принципах, що визначають внутрішню і зовнішню структуру повідомлення та забезпечують досягнення цілей [Мовна комунікація 2009: 41]. Комунікативну тактику розуміємо як сукупність конкретних засобів реалізації комунікативної стратегії, практичне здійснення стратегічних планів, сукупність комунікативних ходів [Там само].

Дослідження дозволило визначити основні комунікативні стратегії в дискурсі військових і правоохоронних видань: формування позитивного іміджу захисника; формування позитивного іміджу силових структур; формування позитивного емоційного настрою; маніпулювання громадською думкою з метою підтримання спокою в суспільстві.

Аналіз текстів військової та правоохоронної періодики засвідчив, що когнітивні та прагматичні особливості мовного впливу в цих

виданнях пов'язані передусім зі змістом і структурою центрального концепту *захисник*, із позитивною конотацією образу захисника та його відповідністю етнічним уявленням, а також із послідовним недопущенням деструктивного впливу [Посмітна 2012]. Названі характеристики дозволяють визначити стратегію формування позитивного іміджу захисника як провідну стратегію аналізованих видань.

Виявимо основні мовно-комунікативні тактики, що сприяють реалізації виділеної стратегії, проаналізуємо комунікативні ходи.

1. **Тактика моделювання образу захисника.** Читачам пропонується позитивний образ сучасного професійного захисника (військовослужбовця, правоохоронця), побудований відповідно до змісту концепту *захисник* у картині світу українців. Наведемо найбільш характерні комунікативні ходи.

Розповіді про конкретних осіб, **які стали втіленням основних рис *захисника*.** Таким чином читачів переконують у тому, що позитивний образ захисника не є штучно створеним, такі люди жили і живуть серед нас, доводиться думка про спадкоємність поколінь. У журналі „Військо України" під рубрикою *Твої сини, Україно* традиційно друкують матеріали про видатних захисників Вітчизни: *Лейтенант „М.Е.Ч. ": іти з ним у розвідку було за честь; Зіркове соло полковника Коваля; Молодецька звитяга Олександра Молодчого* [„ВУ"]. У кожному номері журналу „Слово честі" друкують повідомлення про те, як військовослужбовці внутрішніх військ захищають людей від злочинців, рятують життя тих, хто опинився в біді, наприклад: *Патрони виявилися не іграшковими* (два короткі повідомлення: військовослужбовці врятували життя школярів у Маріуполі, а в Харкові під час патрулювання біля станції метро військові правоохоронці вилучили у потенційного злочинця порох); *У потрібному місці в потрібний час* (майор урятував жінку, якій стало зле); *Попередні судимості так нічого й не навчили* (знову два близькі за темою повідомлення: у Донецьку військовослужбовці внутрішніх військ викрили злодія-рецидивіста, у Харкові – затримали викрадача аптечних коштів); *Тужили синії Карпати…* (військові правоохоронці викрили вбивцю) [„СЧ"]. У правоохоронній періодиці часто друкують розповіді про героїв сьогодення, які в мирний час захищають громадян, виявляючи характерні риси *захисника*.

Асоціативний ряд з історичними героями, фольклорними та художніми персонажами. Цей комунікативний хід сприяє навіюванню думки про схожість сучасних військовослужбовців із відомими захисниками, позитивними рисами яких читач асоціативно наділяє звичайного українського солдата: *Нащадки доблесті Богдана; Як „козаки" в Москві „воювали"* (асоціація із серією мультфільмів *Як козаки…*); асоціації з художніми фільмами: *У зоні особливої уваги – „морські вовки" капітана Савінова; В бій ідуть не лише „старики";*

„Універсальні солдати" українського війська [„ВУ"]. **Підкреслення однієї з основних рис захисника – підпорядкованості закону та обов'язку**: *Курсантська молодість хоч легковажна, але закута в лати військових статутів та розпорядку дня* (як мовний засіб упливу використано протиставлення); стаття із заголовком *У відповіді за тих, хто мріє стати військовим* (один із мовних засобів упливу – асоціація з висловом А. де Сент-Екзюпері *ми у відповіді за тих, кого приручили*) про те, як військовослужбовці допомагають *підшефним дітлахам* [„ВУ"].

Формування уявлення про високий рівень професіоналізму захисників держави і правопорядку, а отже, впевненості в тому, що вони спроможні захистити нас у разі необхідності. *Успішному виконанню службово-бойових завдань сприяє високий рівень військової дисципліни та належний морально-психологічний стан особового складу* [„СЧ"] – захисників характеризують у різних аспектах.

Демонстрування стійкості та витривалості сучасного захисника, його готовності до труднощів: *Воїна роблять воїном не віртуальні, а реальні випробування;* [„ВУ"]; *Справа, гідна чоловіків* [„Р"]. **Розповіді про яскраві приклади героїзму і звитяги захисників.** Передусім це історії про воїнів Великої Вітчизняної війни: *Бійці і командири артилерійським вогнем, гранатами, пляшками з горючою рідиною знищили 26 танків ворога* [„ВУ"]. Друкуються також розповіді про учасників бойових дій в Афганістані та інших „гарячих точках": *Підрозділи блокування мали завдання не випустити з оточення душманів, основний удар яких прийшовся на роту І. Плосконоса. … Наша авіація не могла допомогти. Понад три доби вони відбивалися в повному оточенні* [„ВУ"]. Як комунікативні ходи застосовані **розповіді самих захисників** – у них і цікаві деталі, й передавання емоцій, і розмовна лексика: *Завданням моєї роти було перекрити перевал Базарак і не випустити „духів" з оточення. За розрахунками командування ми повинні були протриматися там три доби, довелося відбиватися десять. … Збереглася фотокартка, на якій я та всі мої хлопці після повернення з Мармола. Щоразу, коли дивлюся на неї, мороз проймає…* [„ВУ"]. **Повідомлення про особисте життя військовиків, їхні інтереси, стосунки** – навіювання думки про близькість читача і захисника: *Летовище для двох*; *Служать в одному оркестрі батько й син* [„СЧ"]. **Окреслення основних рис, що повинен мати захисник**. Наприклад, ставиться запитання: *Які якості мають бути притаманні професійним сержантам?* – і наводяться відповіді самих сержантів: *професійний сержант має бути всебічно розвиненим; … сержант має бути лідером, щоб підлеглі були впевнені в ньому; … людяність, уважність, надійність; … важливість інтелекту, що має „вмикатись" у критичних ситуаціях під час виконання бойових завдань* [„ВУ"].

2. Тактика демонстрування професіоналізму сучасного захисника. Читача важливо переконати в належному рівні підготовки

захисника, у його силі, здатності професійно діяти в сучасних умовах. Виявимо основні комунікативні ходи.

Пояснення ролі професіоналізму захисника для безпеки суспільства, акцентування уваги на цьому аспекті. У військовій періодиці прямо зазначається, що професійна майстерність захисника є необхідною умовою виконання ним своєї функції, а також основою боєздатності армії: *Наявність професійно підготовленого, з високими морально-діловими якостями, вмотивованого та здатного ефективно вирішувати складні військово-професійні завдання персоналу – основний фактор спроможності Збройних Сил України до виконання своєї оборонної місії та вирішальний чинник забезпечення їх бойової готовності* [„ВУ”]. **Підтвердження професіоналізму сучасного захисника**. Здебільшого це регулярні повідомлення про успішне виконання професійних завдань та операцій: *Наш внесок у боротьбу з наркобізнесом* [„СЧ”]; *Затримані на гарячому* [„КХ”] – стислі інформування про проведення спецоперацій, типові для аналізованих видань; *На варті безпеки ЧАЕС* – детальний опис діяльності *окремого батальйону внутрішніх військ МВС України* [„СЧ”]. Читачів також постійно інформують про перемоги захисників у конкурсах і змаганнях із професійної майстерності: *Військовослужбовці Збройних Сил України на міжнародному конкурсі „Воин содружества” продемонстрували справжню майстерність у бою, спорті та творчості* [„ВУ”].

У статті *„Універсальний солдат – 2011”: професіоналізм завжди в моді!* [„ВУ”] повторюються ключові слова *професіоналізм, військово-професійна майстерність, навички та вміння, вправність, знання, вдосконалення.* Аналізування тексту названої статті дозволило виявити й інші комунікативні ходи, у яких реалізується тактика демонстрування професіоналізму захисника: д**емонстрація усвідомлення військовослужбовцями важливості вдосконалювати професійні якості** (*популярність змагань серед військовослужбовців зросла*); **залучення до наслідування дій, спрямованих на вдосконалення професійної майстерності**, зокрема, за допомогою використання лексичних одиниць, притаманних іншій галузі діяльності: *популярність, мода*; а**пелювання до авторитету**, наприклад, цитування представників вищого керівництва, наведення їхніх висловів на підтвердження професіоналізму сучасного захисника: *Начальник Генерального штабу – Головнокомандувач Збройних Сил України генерал-полковник Григорій Педченко, вітаючи переможців, зазначив: „На всіх етапах конкурсу ви довели, що нам дійсно є ким пишатися”*; **посилення впливу** здійснюється в тексті за рахунок неодноразового повторення всіх регалій військових керівників, завдяки урочисто-піднесеному стилю оповіді, що створюється лексичними одиницями *урочистий, почесний, першість, нагородження, Орденська зала, переможці* тощо; **узагальнення** також сприяють реалізації тактики (*нам є ким пишатися; змагання стали знаковою подією в житті військових*); **апелювання до розуму**

неодноразово використовується в тексті: *доцільно вдосконалювати конкурс, адже його популярність зросла; про запеклість змагань свідчать результати в номінаціях, оскільки кожен із учасників зміг довести..; потрібно вдосконалити і розширити змагання, залучити до них військовослужбовців інших категорій, адже ми говоримо про професійні Збройні Сили України*; **пояснення переваг підвищення професійного рівня:** *Особисто мені навчання надало можливість значно підвищити рівень своїх знань та вмінь і на цій основі закласти базу для кар'єрного зростання* – такі слова з вуст Головнокомандувача Збройних Сил України звучать переконливо і розраховані на реалізацію виховної функції.

2. **Тактика зближення читача із захисником з опорою на базову категорію „свій / чужий".** Наведемо поширені комунікативні ходи.

Розповіді про долі звичайних військовослужбовців, наприклад, про дитинство та курсантське життя одного із 20-річних захисників у статті під заголовком *Ровесник незалежності* [„ВУ"]; **розповіді про особисті стосунки захисників**: *Долі поєднала служба; Щасливі разом* [„СЧ"]. **Створення образу „свого хлопця"**: *Ми з однокашниками не були гіршими або кращими представниками свого покоління, ми були звичайними: отримавши лейтенантські зірки, зірок із неба не хапали, але й задніх не пасли* [„ВУ"]. Мовні засоби, що сприяють ефективності тактики: лексика і фразеологія розмовного стилю, гра слів. **Представлення спільних інтересів, думок, почуттів**: *Кожному українцю День незалежності дорогий по-своєму* [„ВУ"].

Апелювання до загальнолюдських цінностей, до моральних якостей читача: *Хочу, щоб у нас вистачило здорового глузду виконати справу честі – віддячити ветеранам війни; Життя – Батьківщині, серце – матері, честь – нікому!; Наші шана і вдячність – безмежні* [„ВУ"].

Загалом стратегія створення позитивного іміджу захисника спрямована на досягнення соціально значущих цілей: формування патріотизму та національної гідності, пропагування загальнолюдських цінностей, згуртування суспільства.

Важливість застосування цієї стратегії зумовлена також мас-медійним контекстом. У радянських ЗМІ був сформований стійкий героїчний образ військового, який відповідає уявленням про *захисника* в картині світу українців. Так само позитивним і здатним захистити поважався правоохоронець. Сучасні російські ЗМІ продовжують традицію формування образу сильного й самовідданого героя (повідомлення про участь у збройних конфліктах, антитерористичних акціях, репортажі про військові навчання та паради, а також демонстрування нових художніх фільмів і серіалів про життя військовослужбовців та правоохоронців, у яких підтримується позитивний образ захисника). Подається й негатив, але дуже обережно й у мінімальному обсязі, тому він істотно не впливає на формування

образу. Отже, сформований російськими ЗМІ образ військового, правоохоронця відповідає уявленням про *захисника* („защитника"), завжди готового і спроможного дати відсіч, прикрити „щитом", а головне – *свого*, такого, який належить до *ми*-групи. Тенденція до створення позитивного образу захисника існує в країнах Європи та в США, і науковці активно досліджують це явище в аспекті пропаганди [Мовна комунікація 2009; Почепцов 2005 та ін.].

Вітчизняні ж ЗМІ, на жаль, пропонують зовсім інший образ. У переважній більшості сюжетів на військову тематику український військовослужбовець зображений слабким (не має належної зброї, коштів на одяг і харчування, не має квартири), не здатним захистити себе, а отже, не спроможним захистити інших – усе це суперечить національним уявленням про сильного захисника. У сюжетах про правоохоронців (військовослужбовців внутрішніх військ і міліціонерів) їх дії характеризуються здебільшого не як корисні, а як шкідливі для громадян: відтіснили демонстрацію, захопили порушників – значить діяли жорстоко; намагалися діяти без застосування сили – не здатні запобігти конфлікту. На такому тлі ті недоліки, що справді трапляються в діяльності силових структур, видаються закономірними. Таким чином утворюється загальна негативна картина, і портрети охоронців держави і права на цій картині зовсім не героїчні. Отже, більшість українських ЗМІ створюють образ військового-правоохоронця, який не відповідає національним уявленням про *захисника*, оскільки суперечить основним його характеристикам: він не може (слабкий) і не бажає (без почуття обов'язку) *захищати* (поняття *захист* і *захистити* становлять ядро етнічного концепту захисник, а *сила* й *почуття обов'язку* є необхідними умовами сприймання кого-небудь як *захисника*). Створені українськими ЗМІ образи військового та правоохоронця сприймаються як такі, що не відповідають своїй ролі, і навіть більше – вони не зараховуються до *ми*-групи, а отже, входять до *вони*-групи, оскільки в людській свідомості *не свій* сприймається як *чужий*.

Створення і підтримання такого образу військового-правоохоронця більшістю українських ЗМІ має деструктивний вплив на соціум. Теорія Л. Фестінгера передбачає наявність у людей потреби в збереженні внутрішньої узгодженості когнітивної схеми [Зимбардо 2001: 125 – 126]. Читач відчуває суперечність між власними когнітивними уявленнями (утвореними під впливом етнічної картини світу) і мас-медійними схемами. Прагнучи до „узгодженості" і перебуваючи під постійним впливом різноманітних ЗМІ, читач поступово пристосовує свої когнітивні схеми до тих, що пропонуються йому ззовні. Небезпека такого впливу в тому, що він здатен призвести до негативних наслідків: страху перед майбутнім, паніки і навіть протистояння.

На цьому тлі яскраво відрізняються військові та правоохоронні видання, що в сучасній Україні виконують функцію створення позитивного образу *захисника*, силових структур загалом. Вивчення

стратегії формування позитивного іміджу силових структур розглядаємо як перспективу дослідження.

Література

Дацюк 2005 – Дацюк С.А. Коммуникативные стратегии модерируемых коммуникаций / С.А. Дацюк // Коммуникативные стратеги : тезисы докл. Междунар. науч. конф. – Минск : МГЛУ, 2005. – С. 122 – 131; **Зимбардо 2001** – Зимбардо Ф. Социальное влияние / Ф. Зимбардо, М. Ляйппе. – СПб. : Питер, 2001. – 448 с.; **Іссерс 2008** – Иссерс О.С. Коммуникативные стратеги и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 288 с.; **Мовна комунікація 2009** – Мовна комунікація в діяльності сил охорони правопорядку: теоретичні засади галузевої комунікації : монографія / Л. М. Пелепейченко, О. Г. Михайлова, В. В. Посмітна та ін. – Х. : АВВ МВС України, 2009. – 272 с.; **Пелепейченко 2011** – Пелепейченко Л. М. Стратегії спілкування правоохоронних структур і ЗМІ / Л. М. Пелепейченко // Сектор безпеки України та засоби масової комунікації: pro bono public . – К.; Женева; Луганськ : Янтар, 2011. – С. 142 – 222; **Посмітна 2012** – Посмітна В.В. Когнітивні та прагматичні особливості мовного впливу у військовому дискурсі : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Посмітна Вікторія Віталіївна. – Х., 2012. – 200 с.; **Почепцов 2005** – Почепцов Г.Г. Стратегия / Г.Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук, К. : Ваклер, 2005. – 384 с.; **РВ 1990** – Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации / ред. Ф. М. Березин, Е. Ф. Тарасов. – М. : Наука, 1990. – 136 с.; **Різун 2008** – Різун В. В. Теорія масової комунікації : підручник / В. В. Різун. – К. : ВЦ „Просвіта”, 2008. – 260 с.; **Харченко 2004** – Харченко О. В. Соціолінгвістичні та психолінгвістичні особливості мови тележурналістики / О. В. Харченко // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – К., 2004. – № 10. – С. 643 – 652.

Посмітна В. В., Ябурова О. В. Комунікативна стратегія формування позитивного іміджу захисника в дискурсі військових і правоохоронних періодичних видань України

Статтю присвячено виявленню особливостей мовного впливу в галузевій періодиці військової та правоохоронної сфер. У статті обґрунтовано пріоритетність комунікативної стратегії формування позитивного іміджу захисника в дискурсі військових і правоохоронних видань України. Визначено основні комунікативні тактики (моделювання образу захисника; демонстрування професіоналізму сучасного захисника; зближення читача із захисником з опорою на базову категорію „свій / чужий”) та комунікативні ходи, що реалізації виявленої стратегії. Проаналізовано використання мовних засобів в аспекті здійснення впливу на читача. Схарактеризовано зв’язок виявлених особливостей з основними функціями військової та правоохоронної періодики. Доведено, що стратегія створення позитивного іміджу захисника спрямована на досягнення соціально значущих цілей: формування

патріотизму та національної гідності, пропагування загальнолюдських цінностей, згуртування суспільства.

Ключові слова: мовний вплив, галузевий дискурс, комунікативні стратегії і тактики, комунікативні ходи.

Посмитная В. В., Ябурова Е. В. Коммуникативная стратегия формирования позитивного имиджа защитника в дискурсе военных и правоохранительных периодических изданий Украины

Статья посвящена выявлению особенностей речевого воздействия в отраслевой периодике военной и правоохранительной сфер. В статье обоснована приоритетность коммуникативной стратегии формирования позитивного имиджа защитника в дискурсе военных и правоохранительных периодических изданий Украины. Определены основные коммуникативные тактики (моделирование образа защитника; демонстрация профессионализма современного защитника; сближение читателя и защитника с опорой на базовую категорию „свой / чужой") и коммуникативные ходы, способствующие реализации стратегии. Проанализировано использование языковых средств в аспекте воздействия на читателя. Охарактеризована связь выявленных особенностей с основными функциями военной и правоохранительной периодики. Доказано, что стратегия создания позитивного имиджа защитника направлена на формирование патриотизма и национального достоинства, на единение общества.

Ключевые слова: речевое воздействие, отраслевой дискурс, коммуникативные стратегии и тактики, коммуникативные ходы.

Posmitna V. V., Iaburova O. V. Communicative strategy of forming the positive image of a defender in the discurse of military and legal periodicals of Ukraine.

The article is devoted to defining the peculiarities of language influence in military and legal spheres. The priority of a communicative strategy to form the positive image of a defender in military and legal periodicals of Ukraine is pointed out. It is stressed that the following communicative tactics benefit the defined strategy: demonstrating professionalism of a contemporary defender; making a reader with a defender close with the help of a basic category "insider/outsider". The most widespread communicative ways are underlined: talks about definite people which symbolise the main features of a defender; associative ties to historic characters; folklore and fictional characters; information about private life of militarymen, their interests, relationships; generalizing; proving professionalism of a contemporary defender; appealing to the authority, presenting common interests; thoughts, feelings; appealing to thinking over; appealing to common values, moral features of a reader.

Using language means in the context of influencing a reader is analyzed. The connection of the defined peculiarities with the main functions of military and legal periodicals is characterised. It is proved that the strategy of forming a

positive image of a defender is directed to achieving socially important aims: forming patriotism and national pride, propaganding common values of the humanity, uniting the society.

Key words: language influence, branch discurse, communicative strategy and tactics, communicative ways.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2013 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

Р. А. Трифонов (Харків)

УДК 811.161.2’42:82-92

МЕТАМОВНЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ В ПУБЛІЦИСТИЦІ ОЛЕКСАНДРА ІРВАНЦЯ

Книжка вибраної публіцистики Олександра Ірванця має назву-перифразу „П’яте перо” [Ірванець 2011]. Таке найменування збірки мотивоване наявністю чотирьох інших літературних сфер, у яких працює автор, – це поезія, проза, драматургія, переклад; відповідно, публіцистика є п’ятою з цих сфер. У дослідженнях науковців об’єктом уваги були поки що саме перші в цьому списку „пера” [Філоненко 2009; Галич 2009; Мікрюкова 2010], при цьому автори студій звертають увагу передусім на онімну систему художніх творів О. Ірванця [Мартинова 2009; Веґеш 2010]. Окремо слід відзначити ще одне дослідження Н. Філоненко, у якому авторка розглядає поезію О. Ірванця як публіцистичний дискурс [Філоненко 2007]. Проте ще потребує наукової уваги своєрідність (зокрема мовна) власне публіцистики відомого й популярного в сучасній Україні автора, чиї дописи регулярно з’являються і в друкованих виданнях, і в інтернеті. До збірки „П’яте перо” ввійшли тексти, написані для різних періодичних видань протягом десяти років – від 2001-го. У пропонованій статті виокремлюю в текстах фрагменти метамовного рівня – ті, в яких у полі уваги автора перебуває мова в її різних вимірах, вона стає об’єктом рефлексії, втіленої в принагідних коментарях чи розлогіших фрагментах. Метою цього дослідження є з’ясування головних рис і особливостей метамовних висловів та коментарів, які допомагають публіцистові в його дискурсивному позиціонуванні, а також виділення їх різновидів.

Теоретичне осмислення типології метамовних явищ дає підстави виділити **три рівні** метамовної рефлексії. Вислови про мову можуть мати різний характер залежно від того, які саме елементи знань вербалізовані в дискурсі автора: від мови загалом як феномену до якихось окремих її елементів. Тож розглянемо рівні метамовної рефлексії по черзі.

1. Метамовна рефлексія **макрорівня** – це ті випадки, у яких автор говорить про мову взагалі. Особливість публіцистики Олександра Ірванця – спрямованість такої рефлексії на мовну ситуацію в постколоніальному українському суспільстві: *Ще до мене кимось влучно було сказано, що певна частина нашого суспільства (зосереджена переважно на лівому березі Дніпра) бореться не так за право розмовляти російською (бо ж ніхто, начебто, не переслідує російськомовних), як за право ніколи, нізащо, ні за яких умов не вивчати української, не розмовляти нею, не любити цієї мови і до кінця своїх днів зневажати людей, які цю мову вважають своєю рідною* [Ірванець 2011: 84] (далі всі цитати з Олександра Ірванця подано за цим виданням, у круглих дужках зазначаю номер сторінки). При цьому відбувається дискурсивне позиціонування: мовець декларує своє сприйняття ситуації і, відповідно, належність до дискурсу якоїсь із соціоспільнот. Цей дискурсивний вибір має свої мовні механізми. Так, у наведеному прикладі зазначеній функції слугує оцінка у двох її різновидах. Описуючи позицію *певної частини нашого суспільства*, Ірванець використовує специфічні обставини з абсолютним значенням: *ніколи, нізащо, ні за яких умов, до кінця своїх днів*, частину з них об'єднує в ампліфікаційний ряд, і все це разом створює враження надмірності, тобто формується нормативна оцінка – імплікація порушення певної норми. Натомість в іншому ряду: *не вивчати, не розмовляти, не любити, зневажати* – наростають такі семантичні компоненти, які сигналізують про порушення певних етичних норм, тож другий різновид оцінки – етична. Цікаво, що в наведеному уривку сам автор жодного оцінного засобу не вживає, проте вказані прийоми дозволяють чітко артикулювати позицію.

Нормативна оцінка створюється також завдяки вербалізації певної парадоксальної ситуації – парадокс завжди сигналізує про порушення норми: *„Повна русифікація". Заголовок сьогоднішній узято з реклами, зауваженої автором у київському метро. Була це рекламна акція якогось нового апарата-мобільника. <…> Між інших чеснот апарата, до яких входили „кольоровий дисплей" і „голосове управління", фігурувала й винесена в титул „повна русифікація". Причому – й це додає ситуації комізму – вся реклама була сформульована українською мовою* (с. 37). В останньому випадку маємо суперечність між формою і змістом знака, котра, власне, і є джерелом комізму (комізм контрасту), а накладення цієї суперечності на загальне тло знань адресата про мовну ситуацію в Україні робить публіцистичний образ завершеним і тому, власне, виводить його на макрорівень. Це стає зачином до дальших міркувань автора щодо мовної ситуації в Україні, наприклад: *Мюзикл „Екватор", щойно поставлений у Київському театрі оперети, деякими засобами масової інформації був анонсований як „перший український мюзикл". Щоправда, поспішно додавали коментатори, текст мюзиклу створено російською мовою, але в цьому немає нічого страшного – твір все одно*

залишається українським. Адже поставлено його в Україні, й усі виконавці мають українські паспорти (с. 38). Значну роль у метамовній рефлексії макрорівня відіграє апеляція до когнітивних структур, які визначають місце мови в індивідуальному дискурсі, як-от стереотипи: *Це й справді так природно для українця – не говорити своєю мовою, соромитися її, намагатися чимшвидше забути. Адже мова ця – селянська, простацька, й ніхто з начальства нею насправді не розмовляє, хіба лише на телевізійні камери* (с. 182). Серед мовних засобів стереотипізації в уривку привертають увагу широка (і до кінця не окреслена) референція слова *українець*, ампліфікаційний ряд у першому реченні та однорідні характеристично-обмежувальні епітети в другому, а також заперечний займенник *ніхто*. Сама ж стереотипізація стосується фрагмента уявлень про дійсність, у якому концептуалізовано мову як ментальну макроструктуру.

2. Метамовна рефлексія **субрівня** допомагає здійснювати дискурсивне орієнтування всередині мови як системи, у її підсистемах. У полі зору мовця серед таких підсистем можуть опинятися різні й неоднорідні пласти: наукова термінологія, поетична мова, сленг, нецензурна лексика тощо. В Олександра Ірванця часто увагу зосереджено на політичній мові як підсистемі, оцінюваній з регулярною негативністю, наприклад: *В керівних кабінетах і надалі панує те всемогутнє у своїй неоковирності „язичіє”, що його так багато і повно (хоч словника укладай!) зафіксував на своїх плівках майор Мельниченко* (с. 182). Отже, одна з негативних ознак політичної мови – її *неоковирність* (естетична оцінка). Друга – у наступному прикладі – маніпулятивність (етична оцінка): *Майже ніхто з сильних світу цього не згадує простого й компактного кредо (чи – креда?) – „Не чини іншому того, чого не хотів би, щоб вчинили тобі”. Відбуваються іншими словами, пишними, кучерявими. Не до кінця усвідомлюючи, що, пророкаючи на людях велемудрі фрази, показують себе… показують себе… саме такими, якими вони і є. У всій своїй, з дозволу сказати, красі* (с. 121). Зрештою, як засвідчує останній контекст, маніпулятивність поєднується з недостатнім рівнем грамотності, мовної компетенції.

Ще одна підсистема, яка стає об’єктом метамовної рефлексії субрівня, – топоніміка; при цьому в полі уваги автора опиняється та частина широкого класу топонімів, яка теж пов’язана з суспільно-політичними вимірами життя: *За минулі роки в країні змінено чимало найнепристойніших географічних та топографічних найменувань, котрі відверто несли на собі відбиток совєцької епохи – всі ці Ждановi, Червоноармійськи, проспекти Корнійчука, станція метро „Дзержинська” і таке інше.* Проте далі: *До кінця нічого не доведено. <…> Навіть маріупольська футбольна команда, яка вийшла до Кубка УЄФА, носить горду назву „Іллічівець”* (с. 47 – 48). Зустрічаємо вже типову для Ірванцевого сприйняття мовної дійсності нормативну оцінку.

3. Нарешті, **мікрорівень** металінгвальних висловів стосується окремих мовних одиниць. І тут нормативна оцінка відіграє важливу роль, вона є непрямою й апелює до загальних знань: *За тринадцять років люд український поступово вже привчився до того, що вибори – від слова „вибирати”* (с. 49); *Урожай більш-менш успішно збирають щороку, а словосполучення „битва за врожай” потроху відходить у минуле* (с. 52). Обидва приклади взято з тексту, у якому розповідається про те, що змінилося в Україні за тринадцять (на той момент) років незалежності. На тлі норми відбувається порівняння радянських фрагментів мовної картини світу з пострадянськими, при цьому останні марковано як норму, а радянські – як аномалії. Аномалією є втрата в мовній картині світу простого етимологічного зв’язку, простої словотвірної мотивації (*вибори – від слова „вибирати”*), так само аномальні публіцистичні штампи, що змінюють природну сутність давнього процесу (*„битва за врожай”*). Повернення від аномалій до природного стану речей – це і є пострадянські трансформації, які автор оцінює позитивно, саме на цьому й здійснюється метамовний наголос.

Негативна оцінка може стосуватись і сучасної номінативної практики – тоді, коли вона є породженням радянської: *За майже вісім років, що минули після запровадження гривні, більшість населення (навіть у Західній Україні) продовжує в побуті називати свою грошову одиницю „рублем”. Прикро, що саме рублем, а не доларом, фунтом чи в крайньому випадку – кроною* (с. 47).

У розглянутих прикладах мікрорівня йдеться про загальномовну картину світу, при цьому маємо такого собі „колективного суб’єкта” дискурсивних практик – це народ або його велика частина, значна соціогрупа. Проте часто суб’єктом метамовних висловів останнього типу є, звичайно ж, сам публіцист, і тоді актуалізується індивідуальна картина світу: *В **„правовому суспільстві”, як би не зав’яз в зубах цей термін,** громадянин не повинен звертати уваги на дотримання прав, приблизно так само, як не повинен він зауважувати, що дихає повітрям* (с. 12). Оцінка терміна *зав’яз у зубах* є авторською. Тут необхідно згадати про розрізнення між двома видами картини світу: концептуальною і мовною. Реалія *правове суспільство* органічна для концептуальної картини світу Ірванця, вона являє собою знов-таки норму. Але мовний знак, який функціонує на позначення цього мікроконцепту в мовній картині світу, здається мовцеві не досить задовільним через його дискурсивну маркованість, тобто „офіційність”. Водночас іншого адекватного вербалізатора концепту мовець не знаходить, тому поєднує номінативний акт із дискурсивним позиціонуванням. Аналогічне маркування „не свого” вислову: *Перехідний пункт Ягодин–Дорогуськ – одне з улюблених місць автора, перехрестя, зіткнення дійсної Європи з тим, що політологи полюбляють називати „пострадянським простором”* (с. 103). Концептуалізація світу для автора, слід гадати, містить уявлення про існування *пострадянського простору* (недаремно ж пострадянським

явищам у житті, як видно вже з попередніх фрагментів аналізу, він приділяє увагу й дає їм публіцистичні оцінки), але через клішованість це словосполучення його задовольняє не до кінця. Крім усього іншого, номінатема *пострадянський простір* має ознаки відсторонено-об'єктивного погляду на світ, тоді як публіцист у своєму дискурсі наголошує на суб'єктивному сприйнятті з суттєвим емоційним компонентом: *одне з улюблених місць автора*.

Загалом тенденція вживання маркувань на номінативному рівні – це їх віднесеність до висловів на суспільно-політичні теми, про які багато говориться в медіа, і це вносить в ідіолект автора відповідну лексику та мовні кліше; він використовує їх, але робить це із застереженнями, щоб не втратити своєрідності дискурсу: *Жовто-синій прапор, намальований гуашевою фарбою на щоці футбольного вболівальника десь в Гамбургу під час матчів чемпіонату світу – найповніше, найпереконливіше утвердження української ідеї в європейському контексті, хоч як би це чудернацьки-канцелярсько не звучало* (с. 109). Метамова виконує дуже важливу прагматичну та психолінгвістичну функцію – вказує на усвідомленість і щирість, а не механічність мовленнєвого акту.

Причиною вибору певної номінативної одиниці можуть бути стилістичні характеристики лексеми: *Мені особисто надзвичайно цікавим, або, як ще прийнято казати, „доленосним", видається питання щодо місця народження наступного президента України* (с. 100). У процесі добору означень автор шукає адекватні експресивно-оцінні кваліфікатори, і атрибутив із чужого дискурсу має вищий рівень експресії та оцінки, а в результаті введення його в дискурс автора створюється додаткове прагматичне забарвлення – іронія, що відповідає загальній стилістиці творів Олександра Ірванця. Метамовний засіб *як ще прийнято казати* і тут виконує роль маркера меж ідіолекту, що розмежовує питоме, органічне – і зовнішнє, привнесене.

Так у загальних рисах можна окреслити три рівні метамовної рефлексії. Необхідно усвідомлювати, однак, що чіткі формальні межі цих рівнів провести неможливо; часто показником рівня, на який спрямовано рефлексію, є не природа мовних засобів, а ширший зміст, імплікований автором. Розгляньмо: *Дуже мало дітей в сучасній Україні знають, що нерозлучного Вінні-Пухового приятеля звуть насправді не П'ятачок, а Паць, і що супротивницею Карлсона, котрий живе на даху, виступала не Фрекен Бок, а Фрекен Цап. Бо саме так у нормальних українських перекладах звучать імена цих літературних персонажів* (с. 86). Формально в уривку йдеться про окремі мовні одиниці з підсистеми власних імен, але реально вони репрезентують суспільну мовну ситуацію, виводячи рефлексію на макрорівень (зрештою, і весь публіцистичний текст, фрагмент якого процитовано, має саме таку спрямованість: він присвячений необхідності якісного українського дублювання кінопродукції, ширше – йдеться про потребу українськомовної масової культури).

Три рівні метамовної рефлексії корелюють із трьома напрямами в соціолінгвістиці, які теж можна назвати рівнями: це макросоціолінгвістика, медіосоціолінгвістика і мікросоціолінгвістика [див. Мечковська 2006: 16 – 17]. У публіцистиці Олександра Ірванця таке співвіднесення простежується особливо виразно – з огляду на загальну соціальну акцентованість його публіцистики. Це виявляється і в тому, що метамовна рефлексія спрямовується передусім на соціолінгвістичні категорії та проблеми: мовну ситуацію, мову соціальних груп і сфер, соціально марковані складники ідіолекту. Проте є підстави говорити, що запропонована в цій статті класифікація рівнів метамовної рефлексії, звичайно ж, проектується не тільки на соціальну публіцистику, а загалом на різні форми мовлення. Вона може бути інструментально значущою в аналізі дискурсивного позиціонування мовної особистості.

Загалом же метамовній рефлексії О. Ірванця як публіциста притаманні дискусійна спрямованість (прагнення полемізувати на різних мовних рівнях), доволі виразне введення образу Чужого з його мовою і, відповідно, маркування чужих мовних засобів, відокремлення від своїх, органічних. Отже, суттєвою функцією метамови для автора є оберігання власного ідіолекту і своєї системи цінностей, тобто власного дискурсу. Також слід відзначити сконцентрованість цієї рефлексії на постколоніальному стані української мови. З огляду на пізнавальну значущість явища, метамовна рефлексія в різних типах публіцистичних текстів потребує дальших досліджень.

Література

Веґеш 2010 – Веґеш А. І. Функціонування літературно-художніх антропонімів у творах Олександра Ірванця / Анастасія Веґеш // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Сер. : Філологія. Соц. комунікації. – 2010. – Вип. 22. – С. 77 – 80; **Галич 2009** – Галич А. О. Асоціонім-символ у постмодерному тексті / А. О. Галич // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Філол. науки. – 2009. – № 18. – С. 17 – 25; **Ірванець 2011** – Ірванець О. П’яте перо : публіцистика / Олександр Ірванець. – Луцьк : Твердиня, 2011. – 196 с.; **Мартинова 2009** – Мартинова С. В. Поетоніми у мові творів Олександра Ірванця [Електронний ресурс] / С. В. Мартинова. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ znpkhnpu_lingv/2009_27/4.html; **Мечковська 2006** – Мечковська Н. Б. Об’єкти і напрями в соціолінгвістичних дослідженнях (досвід систематизації) / Ніна Мечковська // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. філол. – 2006. – Вип. 38, ч. ІІ. – С. 13 – 20; **Мікрюкова 2010** – Мікрюкова К. О. Мовні засоби презентації семантичного поля „місто” у повістях О. Ірванця „Очамимря”, „Львівська брама” / К. О. Мікрюкова // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2010. – № 2. – С. 200 – 207; **Філоненко 2007** – Філоненко Н. М. Публіцистичний дискурс поезій О. Ірванця / Н. М. Філоненко // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2007. – № 766 : сер. Філологія, вип. 51. – С. 229 – 232; **Філоненко 2009**

– Філоненко Н. М. Рецепція української дійсності в поезіях О. Ірванця / Н. М. Філоненко // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Філол. науки. – 2009. – № 19. – С. 26 – 30.

Трифонов Р. А. Метамовне позиціонування в публіцистиці Олександра Ірванця

Розглянуто метамовну рефлексію в публіцистичних статтях О. Ірванця, що написані протягом 2001 – 2011 рр. і ввійшли до збірки „П'яте перо". Виділено три рівні такої рефлексії, що розрізняються залежно від того, які саме елементи знань про мову вербалізовані в дискурсі автора. На макрорівні публіцист говорить про мову загалом, її місце в суспільстві та мовну ситуацію. Метамовна рефлексія субрівня допомагає здійснювати дискурсивне орієнтування всередині мови як системи, у її підсистемах (мова політики, топоніміка тощо). Мікрорівень металінгвальних висловів відображує авторське сприйняття окремих мовних одиниць. Показано, що основною функцією метамови в досліджених текстах є дискурсивне позиціонування автора, тобто утвердження власного дискурсу і відмежування від чужого. Відзначено, що метамовна рефлексія в О. Ірванця соціально спрямована, часто має у фокусі постколоніальний стан української мови.

Ключові слова: метамова, мова публіцистики, пострадянська українська мова, мовна ситуація, ідіолект.

Трифонов Р. А. Метаязыковое позиционирование в публицистике Александра Ирванца

Рассматривается метаязыковая рефлексия в публицистических статьях А. Ирванца, написанных в течение 2001 – 2011 гг. и вошедших в сборник „Пятое перо". Выделены три уровня такой рефлексии, которые различаются в зависимости от того, какие именно элементы знаний о языке вербализируются в дискурсе автора. На макроуровне публицист говорит о языке в целом, его месте в обществе и языковой ситуации. Метаязыковая рефлексия субуровня помогает осуществлять дискурсивное ориентирование внутри языка как системы, в его подсистемах (язык политики, топонимика и др.). Микроуровень металингвальных высказываний отражает авторское восприятие отдельных языковых единиц. Показано, что основной функцией метаязыка в исследованных текстах является дискурсивное позиционирование автора, т. е. утверждение собственного дискурса и отмежевание от чужого. Отмечается, что метаязыковая рефлексия у А. Ирванца имеет социальную направленность, часто в ее фокусе находится постколониальное состояние украинского языка.

Ключевые слова: метаязык, язык публицистики, постсоветский украинский язык, языковая ситуация, идиолект.

Tryfonov R. A. Metalingual positioning in publicistics by Olexandr Irvanets

The article considers metalingual reflection in publicistic articles written by O. Irvanets in 2001 – 2011, included in his collection „Pyate pero" („The Fifth Quill"). Three levels of this reflection are distinguished, according to the kind of elements of knowledge about language verbalized in the author's discourse. On the macrolevel the publicist speaks about language in general, its place in the society and language situation. An important role in macrolevel metalingual reflection is played by appealing to cognitive structures defining the place of language in the individual discourse, e.g. stereotypes. Metalingual reflection of sublevel helps to perform discourse orienting inside the language as a system, in its subsystems (language of politics, toponymics etc.). The author regularly negatively estimates the language of politics. Among toponyms, the publicist pays special attention to Soviet rudiments in modern Ukrainian onomasticon. The microlevel of metalingual statements reflects the author's perception of some units, among which Irvanets most often marks language clichés (as unindividual representants of journalistic standard) in his own text. This is the author's way to indicate his consciousness and frankness instead of the speech act automatism. It is shown that the main function of metalanguage in these texts is discourse positioning of the author, i.e. strengthening his own discourse and drawing a boundary between it and alien discourse. It is pointed out that O. Irvanets' metalingual reflection is socially accented and often focuses on postcolonial state of the Ukrainian language.

Key words: metalanguage, publicistic language, post-Soviet Ukrainian language, language situation, idiolect.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2013 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

В. С. Щербатюк (Слов'янськ)

УДК 811.161.2'373.421

СИНОНІМИ ДЛЯ ВИРАЖЕННЯ „ВЕРХНЬОГО" ПРОСТОРУ В МОВОТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Кожна літературна епоха має своїх корифеїв. На межі XX – XXI ст. знаковою в українській літературі стала творчість Ліни Костенко – неперевершеного майстра поетичного слова.

Мовосвіт Ліни Костенко залишається в центрі уваги багатьох лінгвістів. Серед численних досліджень її поетичного слова варто назвати мовознавчі студії Л. Краснової „Поетика Ліни Костенко" (2001), Ю. Карпенка й М. Мельник „Літературна ономастика Ліни Костенко" (2004); дисертації Г. Губаревої „Семантика та стилістичні функції

кольоративів у поетичній мові Ліни Костенко" (2002), І. Дишлюк „Лексико-семантичне вираження концепту „природа" у поетичній мові Ліни Костенко" (2003), О. Степанюк „Стилістичні функції запозичень у поетичній творчості Ліни Костенко" (1997); статті Т. Бабич, В. Власенка, С. Єрмоленко, Т. Іванової, Ю. Карпенка, Н. Місяць, І. Міщук, Н. Піддубної, О. Сизової, Л. Ставицької, І. Шапошникової, Н. Яценко та ін.

Усі автори зробили вагомий внесок у дослідження мовотворчості поетеси, проте лексична синонімія як одна з релевантних ознак ідіостилю Ліни Костенко ще потребує ґрунтовного вивчення. Отже, актуальність порушеної в статті проблеми зумовлена її недостатньою науковою репрезентацією. Слушною є думка П. Гриценка, що „мовознавці у боргу перед творчістю Поетеси, бо ще далеко до узагальненого осмислення її мовотворчості, з'ясування індивідуального почерку, внутрішньої динаміки її прийомів роботи зі словом" [Вона як хліб 2011: 36].

Метою статті є функціонально-прагматичний аналіз іменникової синонімії на позначення „верхнього" простору в мовотворчості Ліни Костенко. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: а) виявити в поетичних текстах Ліни Костенко синонімічні ряди на позначення „верхнього" простору; б) здійснити семантико-прагматичний аналіз виділених рядів; в) визначити їхнє функціональне навантаження в текстах поетеси.

Ліна Костенко створює своєрідну поетичну енциклопедію рідної природи. Навколишній світ у неї виграє неповторними звуками й різнобарв'ям колоритів. Поетеса не просто відтворює образи природи, вона трансформує їх на філософському, психологічному, морально-етичному та соціальному рівнях.

Важливе місце в дослідженні мовної картини світу Ліни Костенко посідає аналіз синонімічних рядів, що репрезентують художній простір. Під простором розуміємо одну з основних форм матерії, яка характеризується протяжністю та обсягом. Художній простір не є безпосереднім відображенням реального простору, це образна модель дійсності, суб'єктивному відтворенню якої допомагають мовні одиниці, сповнені індивідуального змісту.

У мовній картині світу Ліни Костенко „верхній" простір створюють лексеми синонімічних рядів з ядерними словами *небо, сонце, місяць*.

Словесні позначення ключових понять макрокосмосу в поетичній творчості Ліни Костенко якнайвиразніше постають у межах семантичного поля *небо*. Синонімічний ряд з ядерним словом *небо* репрезентований одиницями *небеса, небосхил, небозвід, твердь, блакить, просинь, чорний оксамит*.

Небо в конкретному значенні – „це видимий над поверхнею землі повітряний простір у формі шатра" [ВТССУМ 2002: 591]. Цю семантику виявлено, зокрема, у таких контекстах: *„І той у* ***небі*** *зморений лелека, і*

те гніздо лелече на стовпі" [Костенко 1989: 53]; „*Над хатою* ***небо****. А знов голубе*" [Там само: 59].

Образ *неба* для Ліни Костенко асоціюється з поняттями „мрія", „доля", „джерело натхнення", „ціннісний ідеал", які людина прагне пізнати, через специфічну, умовну, ознаку відображення позамовної дійсності персонажа. У поезії „Мати" через лексичну антитезу *небо – стеля* поетеса відтворює заповітну мрію жінки, якій „*хотілось, щоб у неї в хаті на* ***стелі небо*** *хтось намалював*" [Костенко Там само: 96].

Досвід повсякденного життя переконує нас у тому, що за всієї своєї багатобарвності, строкатості природа надзвичайно „ощадлива". Показовою тут є особливість архаїчної свідомості, яку французький учений Леві Бриль назвав „логікою причетності". Згідно з нею і надприродні сили, і природа, і людина є елементами єдиного космічного порядку, неперервним полем різних взаємодій та залежностей. Логіка причетності пронизує уявлення Ліни Костенко, у яких зображення світу є немов би гігантською варіацією. Її свідомість переповнена відчуттям залежності або навіть тотожності макрокосмосу й мікрокосмосу, природи й людини: „*Наснився мені чудернацький базар: під* ***небом****, у чистому полі, для різних людей, для щасливих і скнар, продавалися різні Долі*" [Там само: 34]; „*Отут я стою під замисленим* ***небом*** *на чорних вітрах світових веремій, і в сутичці вічній святого з ганебним світлішає розум зацькований мій*" [Там само: 62].

Поетичне слово *небеса* є здебільшого семантичним дублетом лексеми *небо*. Різниця між ними полягає лише в стилістичному використанні: „*Лише на самоті Марися розгиналась, дивилась у вічі* ***небесам***" [Костенко 1969: 59]; „*І, збудувавши Ольвію і Тіру, Пантікапей, Німфей та Херсонес, купці з Мілету, вихідці з Епіру жили на скелях, ближче до* ***небес***" [Костенко 1989: 420].

Як і ядерне слово, синонім *небеса* в поезіях Ліни Костенко набуває нових відтінків: від поняття простору він переходить у категорії моральності: „*В душі людській, крім видимого* ***неба****, є одинадцять всяческих* ***небес***" [Костенко 1982: 109]; від „небесної тверді", що оточує землю, – у безкінечний простір, який зливається з Космосом: „*І це вже, певно, зветься* ***небесами****, бо я уже над хмарами іду. Тут, в* ***небі*** *тихо. Ані шум потічка, ні вітру шум, ні пташка лісова*" [Костенко 1989: 63].

Семантично вагомі в ліриці Ліни Костенко поетичні лексеми *небосхил і небозвід*. У контексті „*І по-чаклунськи, наче воском ярим, хтось вивів сонце в* ***небозвід*** *Карпат*" [Костенко 1969: 21] іменник небозвід ужито без будь-якої емоційно-експресивної характеристики.

Еволюцію лексеми в напрямі філософської семантики – як трансцендентний ідеал – спостерігаємо через антитезу *надгріб'я – небозвід* у поезії „*Ван Гог*": „*Я – нагріб'я на цьому цвинтарі, кипариси горять в* ***небозвід***" [Там само: 239].

Через єдність понять *небосхил-стеля* Ліна Костенко намагається інтерпретувати образ *неба* як духовний потенціал людини: „*З* ***неба****, гір і*

*свободи собі збудувала дім я. **Небосхил** для людини як раз відповідна стеля. Піднімеш голову – і не розіб'єш їй тім'я*" [Там само: 241].

Для передачі негативної емоційної гами, надання контекстові іронічного відтінку поетеса використовує лексему *твердь* (книжн. − слово, що позначає небесне склепіння, небозвід) як символ небесної (Божої) кари: „*А щоб над нею обвалилась **твердь!***" [Там само: 79].

Розряд контекстуальних синонімів представлений двома переносно вжитими словами: *блакить*, *просинь*. Чітко виявлених відтінків семантичного плану вони не мають, але наділені важливою художньо-естетичною функцією: забезпечують експресивну насиченість вислову, його образну виразність: „*Які ж то руки, чесні, вмілі, будинки вивели в **блакить**?!*" [Там само: 76]; „*Хороші дні, весела **просинь**, нежданa радість – не мені …*" [Там само: 35].

Важливим для поетичного світу Ліни Костенко є образ *сонця*, реалізований іменниками *сонце*, *світило*, *пурпуровий диск*, *сонячна цедра*. Усі синоніми об'єднані семою „небесне світило". Розбудова образу здійснюється на філософсько-психологічному рівні відповідно до міфопоетичного бачення *сонця* як основного життєдайного джерела.

Лексеми аналізованого ряду використані поетесою у творах різного ідейно-тематичного змісту. Уживання їх багатопланове. Залежно від характеру створених художніх образів іменники досліджуваного синонімічного ряду класифікуємо так:

а) ужиті в прямому значенні: „*Заворожили ворони світанок – не сходить **сонце** – тільки кар та кар*" [Костенко 1989: 98]; „*Заходило **сонце**, і паслося панське бидло, і паслося бидло на тій, на Княжій горі*" [Там само: 237];

б) ужиті як метафори чи персоніфікації: „*Багряне **сонце** сутінню лісною у просвіт хмар показує кіно, і десь на пні під сивою сосною ведмеді забивають доміно*" [Там само: 51]; „*Зронило **сонце** бурштинову краплю*" [Там само: 345];

в) ужиті у складі порівнянь: „*Моя душа у цьому літі – як скалка **сонця** в хризоліті*" [Там само: 539]; „*Ти був високий, наче **сонце** полудня, і сумнівам скорочувалась тінь*" [Там само: 288].

Семантичну значущість лексем синонімічного ряду *сонце* простежено в сполуці з емоційно запрограмованими словами. Позитивне наповнення спостерігаємо в таких прикладах: „***Сонце** радісно пряжить, **сонце** – як ананас*" [Там само: 158]; „*Вісімнадцяте століття, захід **сонця** – медовар*" [Там само: 372]; „*І горизонт з плечима дискобола шпурнув у небо **пурпуровий диск***" [Там само: 450]; „*В гірких оазах **сонячної цедри**, де грім тримає зливу в рукаві, де тільки версти, дерев'яні зебри, пасуться в запорошеній траві, – хай буде степ, хай буде ліс і гори, хай вибухне земна твоя пралють, коли лихі на око семафори мені дорогу смутком переллють!*" [Там само: 287]. Негативного забарвлення набувають складники названого синонімічного ряду в таких контекстах: „*Там смог навис і **сонце** тяжко гріє, потік машин тісніший*

череди, і алігатор міста – алергія – виходить із асфальтів, як з води" [Там само: 76]; „*Вечір-мисливець підстрелене* ***сонце*** *несе у сірому ягдташі. Тягнуться хмари – скривавлені крила – по травах, по обрію, по душі...*" [Там само: 119].

Свій розвиток лексема *сонце* знаходить у поезії „Я прощаюся з рідним краєм": „*Я прощаюся з рідним краєм у мовчанні, в побожній тиші... Вечір* ***сонце*** *пшеничне розкраяв і окраєць над полем залишив.* ***Сонце, сонце****, освітлюй тіні! Не заходь, почекай хвилину! Я ще раз у твоєму промінні озирнусь на свою батьківщину*" [Костенко 1969: 156]. Звернення до сонця як до живої істоти, ще більше – як до Бога відповідає міфопоетичним уявленням поетеси, її прагненням через цей універсальний образ осмислити навколишню дійсність, передати світовідчуття ліричної героїні.

Подібне взаємопроникнення лексико-семантичних комплексів „небесні тіла – релігія" спостерігаємо і в інших прикладах: „*То мудра і древня держава – вкарбований профілем ліс в червленого* ***сонця*** *кружала... Там кожен сам собі пан, живе по своєму закону. І* ***сонце*** *– найвищий коран. І крона – найвища корона*" [Там само: 211]; „*На обрії вселюдського терпіння вже сходить сонце у терновому вінці*" [Костенко 1989: 261]. Завдяки влучній метафоризації (*сонце* – Коран; *сонце* в терновому вінці) авторці вдається увиразнити й посилити емоційно-оцінне забарвлення поезії, розкрити образний світ поетичного тексту.

Отже, кожна лексема синонімічного ряду *сонце* служить для створення глибоко ліричних, а іноді для відтворення динамічних, сповнених душевної напруги контекстів.

Синонімічний ряд з ядерним словом *місяць*, інтегративною семою якого є „небесне тіло, що світить відбитим сонячним світлом", включає лексеми *місяць, окраєць, молодик, місяць-дармовис, жовтий ліхтар, жовтий мідяк, рогатий жук, човен, окутий міддю*.

Генетично пов'язаний з народнопісенною творчістю образ *місяця* в поетичній мові Ліни Костенко допомагає узагальнити, по-філософському осмислити гармонію людини й природи. Цьому, зокрема, підпорядковані всі пейзажі: „*Птиці зелені! Що вам ще треба? Маєте* ***місяць.*** *Маєте небо*" [Костенко 1969: 72]; „*І жовта скирта у сизий вечір над лугом сходить, як* ***місяць*** *вповні*" [Там само: 137].

Найчастіше образ *місяця* у творах поетеси персоніфікується, що робить художній пейзаж більш колоритним, яскравим, витонченим та емоційно насиченим: „***Місяць*** *вирізав шпарину в небі ледь помітним серпом з латуні, мов, ховаючись сам від себе, задивився на сплячу красуню*" [Там само: 106]; „*Волочить* ***місяць*** *промінь перетертий, як зав'язку гранітних постолів*" [Костенко 1999: 32].

Важливим засобом експресивного вираження думки є перифрази, що постають як образні паралелі до ядерного слова *місяць*. Саме завдяки метафоричним перифразам розширюється аналізований синонімічний ряд: „*Ніч повісила* ***жовтий ліхтар*** *над полями*" [Костенко 1969: 84];

„*Холоне степ, і невкіпілі зорі* ***рогатий жук*** *виймає рогачем*” [Костенко 1989: 299]; „*І волохаті хмари кругойдучі крутили в небі* ***жовтим міджяком***” [Костенко 1982: 104]; „***Човен, окутий міддю****, виплив у темне море*” [Костенко 1969: 104].

Синонімом ряду слугує лексема *молодик*, яку *Великий тлумачний словник сучасної української* мови класифікує як народну назву „однієї з фаз Місяця, коли його освітлена частина має вигляд вузького серпа” [ВТССУМ 2002: 535]. У контекстах Ліни Костенко цей іменник функціонує як рівноправний синонім до ядерного слова: „*І* ***молодик*** *над смужкою лісів поставить позолочений апостроф*” [Костенко 1989: 328]; „***Молодик*** *усміхається криво*” [Костенко 1999: 16].

Образ *місця* представлений і лексемою *окраєць*: „*Вечір сонце пшеничне розкраяв і* ***окраєць*** *над полем залишив*” [Костенко 1969: 156].

Властиві мові Ліни Костенко і слова-прикладки, які мають високу експресивну місткість: „*А той вітряк давно вхопили вхопини, Пірнає в хмару* ***місяць-дармовис****, І ніч глуха, і поле перекопане, і в порожнечу поціляє спис*” [Там само: 244]. Такі утворення відображають багатий асоціативний світ поетеси.

Отже, однією з релевантних ознак ідіостилю Ліни Костенко є багатство синонімічних засобів відображення. Синонімічні ряди з ядерними словами *небо, сонце, місяць* характеризуються різними семантико-стилістичними нюансами (різна частотність, сполучуваність, ступінь маркованості одиниць тощо). Поетеса переосмислює узуальні поняття небесного простору й розширює семантику, створюючи нові експресивно-образні значення.

Художній простір поезій Ліни Костенко не вичерпується аналізом трьох синонімічних рядів. Тому в перспективі – дослідження синонімічних одиниць інших просторових вимірів, з’ясування функціонально-прагматичних можливостей лексичних синонімів поетичної мови Ліни Костенко.

Література

ВТССУМ 2002 – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2002. – 1440 с.; **Вона як хліб 2011** – Вона як хліб : на пошану творчості Ліни Костенко : публікації 2005 – 2011 рр. / упоряд. : Л. Голота, Є. Букет. – К. : Укр. пріоритет, 2011. – 160 с.; **Костенко 1999** – Костенко Л. В. Берестечко : іст. роман / Ліна Василівна Костенко. – К. : Укр. письм., 1999. – 157 с.; **Костенко 1989** – Костенко Л. В. Вибране / Ліна Василівна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.; **Костенко 1982** – Костенко Л. В. Маруся Чурай : іст. роман у віршах / Ліна Василівна Костенко. – К. : Дніпро, 1982. – 135 с.; **Костенко 1969** – Костенко Л. В. Поезії / Ліна Василівна Костенко. – Baltimore-Paris-Toronto : Укр. Вид-во СМОЛОСКИП ім. В. Симоненка, 1969. – 357 с.

Щербатюк В. С. Синоніми для вираження „верхнього" простору в мовотворчості Ліни Костенко

У статті розглянуто склад, особливості структури та семантичної організації синонімічних рядів на позначення просторових величин у мовотворчості Ліни Костенко. Підкреслено, що актуальність порушеної проблеми зумовлена її недостатньою науковою репрезентацією. Змодельовано синонімічні ряди з ядерними словами *небо*, *місяць*, *сонце*. Досліджено особливості семантичної структури синонімів. Установлено, що основними в структурі аналізованих синонімічних рядів є не стільки загальномовні нейтральні одиниці, скільки індивідуально-авторські утворення, які розширюють художній обсяг перших. Зазначено, що Ліна Костенко не просто відтворює образи природи, вона трансформує їх на філософському, психологічному, морально-етичному та соціальному рівнях. Авторка статті доходить висновку, що однією з релевантних ознак ідіостилю Ліни Костенко є широке використання синонімічного багатства української мови, активне функціонування і загальномовних, і контекстуальних синонімів.

Ключові слова: синонім, синонімічний ряд, лексична одиниця, перифраз, мовотворчість, ідіостиль.

Щербатюк В. С. Синонимы, обозначающие „верхнее" пространство в языкотворчестве Лины Костенко

В статье рассмотрено состав, особенности структуры и семантической организации синонимических рядов, обозначающих пространственные величины в языкотворчестве Лины Костенко. Подчеркнуто, что актуальность определенной проблемы обусловлена ее недостаточной научной репрезентацией. Сформировано синонимические ряды с ядерными словами *небо*, *сонце*, *місяць*. Исследовано особенности семантической структуры синонимов. Установлено, что основными в семантической структуре анализированных синонимических рядов есть не столько общеязыковые нейтральные единицы, сколько индивидуально-авторские образования, которые расширяют художественную величину первых. Указано, что Лина Костенко не просто воспроизводит образы природы, она трансформирует их на философском, психологическом, морально-этическом и социальному уровнях. Автор статьи приходит к выводу, что одним из релевантных признаков идиостиля Лины Костенко есть широкое использование синонимического богатства украинского языка, активное функционирование как общеязыковых, так и контекстуальных синонимов.

Ключевые слова: синоним, синонимический ряд, лексическая единица, перифраз, языкотворчество, идиостиль.

Shcherbatyuk V. S. Synonyms for „upper space's" expression in the language creating of Lina Kostenko

This article continues the author's series of the publications on the lexical synonymy of the Ukrainian language. A composition, peculiarities of structure and semantic organization synonymic lines for designation of expansive quantities in Lina Kostenko's linguistic creativity is reviewed in this article. It is accentuated that actuality of the problem is determined by its short scientific representation. Some synonymic lines with basic words *небо, місяць, сонце (sky, moon, sun)* are modeled; the relations between lexical units of single synonymic rows and their individual role in the organization of a belles-lettres text are defined. Some peculiarities of semantic structure of synonyms are studied. It is determined that basic thing in analysed synonymic lines structure is not only common neutral units but individual original formations which divides artistic content of the first ones. It is mentioned that Lina Kostenko is not simply recreates the nature images but she transforms them on philosophical, psychological, moral ethical and social levels. Poetess devided associative ties, symbolic means of synonymic units, created new emphatic images. The author of the article concludes that relevant feature of Lina Kostenko's idiomatic style is wide use of synonymic wealth of Ukrainian language, active functioning of both common and contextual synonyms, great amount of periphrases. Feature space of Lina Kostenko`s poetry doesn`t take out by analyses of three synonymic chains. Therefore it is in perspective the research of synonymic units of other space dimensions, ascertainment functional pragmatic capabilities of lexical synonyms of Lina Kostenko's poetic language.

Key words: synonym, synonymic series, lexical unit, periphrasis, linguistic creativity, individual style.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2013 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – к. філол. н., доц. Ніколаєнко І. О.

ГРАМАТИКА

М. І. Калько (Черкаси)

УДК 811.161.2.’366.587

АСПЕКТОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОГО ДІЄСЛОВА: ДВОКОМПОНЕНТНА ТЕОРІЯ ВИДУ І ПРОБЛЕМА АСПЕКТУАЛЬНИХ КЛАСІВ

Актуальною та перспективною для розбудови парадигми української аспектології як відносно нової царини української лінгвістики видається двокомпонентна теорія виду, що передбачає розрізнення двох аспектуальних параметрів: 1) власне виду (доконаного та недоконаного); 2) аспектуального класу. Застосування цієї теорії, представленої зокрема в роботах Б. Комрі [Comrie 1976], О. Падучевої [Падучева 1996; 2004], С. Татевосова [Татевосов 2001], А. Пазельської [Пазельская 2003] та ін., уможливлює підхід до вивчення аспектуальної системи українського дієслова як двоєдиного феномена: з одного боку, граматичної, а з іншого – лексичної аспектуальності. Отже, цілісну модель українського виду можна репрезентувати як єдність двох субмоделей: формальної та лексичної. Зачинателем двокомпонентної теорії виду вважають американську лінгвістку К. Сміт, аспектологічній концепції якої притаманний системний підхід до дослідження виду зосібна й аспектуальності загалом, що передбачає дихотомію: з одного боку, віртуальну універсально-граматичну схему аспектуальності, ізоморфну для всіх мов світу, а з іншого – ідіоетнічні конкретно-мовні варіанти її реалізації. Двома універсальними компонентами всіх аспектуальних систем є *ракурс* і *ситуаційний тип*, між якими наявні певні співвідношення на різних мовних рівнях, передовсім морфемно-морфологічному, лексико-семантичному, синтаксичному, дериватологічному, а також в аспекті прагматики. Ракурсами є перфектив, або доконаний вид, та імперфектив, або недоконаний вид. Вони відображають, мов об’єктив фотоапарата, ситуацію загалом або лишень один із її можливих фрагментів. Дія, процес, стан, подія становлять ситуаційні типи, прозраджуючи внутрішньочасовий характер відображуваної дієсловом ситуації [Смит 1998: 404 – 406].

Формальну субмодель виду, або граматичну аспектуальність представляє власне категорія виду, що охоплює весь дієслівний лексикон, маркуючи його грамемами доконаності чи недоконаності. Основними компонентами цієї субмоделі є: 1) парновидові дієслова: а) корелятивні імперфективи; б) корелятивні перфективи; 2) одновидові дієслова: а) некорелятивні імперфективи; б) некорелятивні перфективи; 3) двовидові дієслова: а) біаспективи-імперфективи; б) біаспективи-перфективи.

Лексична субмодель виду, або лексична аспектуальність представлена аспектуально-релевантними класами дієслівної лексики (за термінологією різних авторів – аспектуальними класами, акціональними класами, акціональними ґештальтами, таксономічними категоріями дієслова тощо). Такі класи є своєрідним семантичним „фільтром", який диференціює дієслівну лексику, визначаючи специфіку видової валентності (здатності чи нездатності мати видового партнера), акціональної валентності (спроможності чи неспроможності мати акціонального партнера), функціональної поведінки (передовсім можливості чи неможливості реалізуватися в актуальному значенні). Така аспектуально вагома субкатегоризація процесуальної ознаки має свої витоки ще з її аристотелівської диференціації на процеси й події, проте увагу лінгвістів до цього параметра категорії аспекту було привернуто лише в другій половині минулого століття після виходу знаменитих робіт філософа З. Вендлера [Vendler 1957; 1967a; 1967]. Якщо формальна модель українського виду має досить високий рівень репрезентативності, зокрема завдяки роботам В. Русанівського [Русанівський 1959; 1971], О. Бондаря [Бондар 1996] А. Загнітка [Загнітко 1996], С. Соколової [Соколова 2003] та ін., то дослідження лексичної субмоделі є новим напрямом для української аспектології.

Аспектуальні класи, або ж, за визначенням О. Падучевої, таксономічні категорії, „відіграють таку саму важливу роль для семантики слова, як частини мови для граматики" [Падучева 2004: 34]. Повнота чи дефективність граматичної та функціональної парадигм лише незначною мірою спричинена морфологічними умовами, головним її визначальним чинником є відображена в лексичній семантиці онтологічна специфіка фрагментів позамовної дійсності, позначених дієсловами. Як відзначає А. Загнітко, поняття внутрішнього часу репрезентоване на віртуальному рівні мовного знака, що засвідчує когнітивність видової семантики [Загнітко 1996: 213].

Суть же відповіді на питання, чому створена й відпрацьована етносвідомістю система дієслівних видів як необхідна частина мовного механізму допускає як альтернативний, так і неальтернативний погляд суб'єкта мовлення на об'єктивну ситуацію, містять якраз ті приховано-граматичні компоненти онтологічної основи видової корелятивності чи некорелятивності дієслівної семантики, які ґрунтуються на відбитих свідомістю об'єктивних відмінностях між явищами позамовної дійсності, позначених у мові за допомогою дієслів. Існування таких категорій (класів) стало незаперечним лінгвістичним фактом із появою зазначених вище робіт американського філософа З. Вендлера (особливо праці 1967 р.), хоча певною мірою їхні суттєві ознаки було означено ще в ранній роботі Ю. Маслова (1948 р.). Сам термін „аспектуальні класи" Ю. Маслов увів до наукового обігу слов'янської аспектології лише в роботі „Очерки по аспектологии", опублікованій у 1984 році (уже після появи робіт З. Вендлера). Система аспектуальних класів та підкласів за

Ю. Масловим – „це ті аспектуальні значення, що мають прихованограматичне вираження, тобто функціонують як категорійні компоненти лексичного значення дієслів" [Маслов 2004: 28]. Аспектуальні класи представлені такими групами дієслів, як дієслова дії та дієслова не-дії (стану й відношення), або динамічні та статичні, або ж граничні, неграничні та двоїсті за ознакою граничності vs неграничності. Аспектуальними підкласами Ю. Маслов уважає т. зв. акціонсартні значення (Aktionsart за С. Агреллем), або „способи дії".

Деяка „нерішучість" Ю. Маслова щодо термінологічного позначення виявлених ним ще в роботі 1948 року аспектуально-релевантних лексичних типів значень призвела до того, що пріоритет фундатора об'єктивістського підходу в аспектології здобув З. Вендлер. Пов'язавши онтологічні особливості англійських дієслів із їхніми видовими особливостями, З. Вендлер виокремив чотири аспектуально зорієнтовані лексичні класи дієслів, за якими закріпилася стійка назва „класи Вендлера": 1) accomplishments (виконання); 2) achievements (досягнення); 3) activities (діяльності); 4) states (стани) [Vendler 1967a]. Використання вендлерівської класифікації ставить передусім проблему аспектологічної стилізації термінологічних позначень виокремлених класів, оскільки буквальні переклади англійських лексем навряд чи можна назвати задовільними. На нашу думку, більше б відповідали інтернаціональному духові сучасної аспектології інтернаціональні терміни. Безумовно, на сторожі термінологічної екології має стояти критерій відбору найсуттєвішого за умови більш чи менш широкої визнаності поняття й уживаності терміна в сучасній лінгвістичній літературі, а особливо в спеціальних дослідженнях, присвячених виду та суміжним проблемам [Маслов 1965: 53]. Найбільш вдалою, на нашу думку, є диференціація аспектуальних класів на термінативний, евентивний, активітивний та стативний.

Позначення вендлерівських accomplishments (пропоновані російські відповідники – „осуществления", „исполнения") як термінативів (термінативного класу, термінативних дієслів) ґрунтується на двох підставах. По-перше, сам З. Вендлер найсуттєвішою їхньою рисою вважає саме „terminus" – межу, у напрямку до якої розвиваються ситуації, позначені такими дієсловами й тільки за умови досягнення якої вони можуть вважатися здійсненими, тобто межу, передбачену їхньою внутрішньою логікою [Vendler 1957: 101]. По-друге, як відзначає Ю. Маслов, лексема „термінативний" є найпоширенішим інтернаціональним еквівалентом російської „граничный" [Маслов 1965: 73]. Український відповідник „граничний", уживаний в українській аспектології, на нашу думку, є менш вдалим, ніж пропонований інтернаціоналізм. Вендлерівським achievements, які найчастіше перекладають в російській аспектологічній літературі як „достижения", „происшествия", „случаи", на нашу думку, найбільше відповідає термін евентиви (евентивний клас, евентивні дієслова). На це є і етимологічні

(пор.: англ. event „подія”, рос. происшествие „подія”, гр. eventus „випадок”), і функціональні підстави: найсуттєвішою ознакою дієслів цього класу є саме їхня евентивність („подійність”), адже, як у формі доконаного, так і недоконаного виду вони означають подію. Саме через цю функціональну особливість у деяких сучасних аспектологічних працях їх називають eventiva tantum. Вендлерівські activities та states є більш зручними для трансформації в інтернаціональні терміни та уніфікації з іншими аспектуальними термінолексемами, тому в цьому випадку доцільною видається лише їх незначна адаптація. Отже, найбільш співзвучними з оригінальними термінами З. Вендлера є інтернаціональні еквіваленти активітив (активітивний клас, активітивні дієслова) та статив (стативний клас, стативні дієслова); до того ж термін статив уже став надбанням української лінгвістики, зокрема для позначення одного з аспектів дії його використано в праці А. Загнітка [Загнітко 1996]. До того ж, вендлерівські states ми розбиваємо на два класи: стативи і релятиви.

Аспектуальні класи становлять лексичний параметр аспектуальності, який, очевидно, є універсальним для багатьох мов, оскільки відображає принципові об’єктивні відмінності між позамовними фактами, позначеними дієслівними лексемами. Це когнітивне підґрунтя, що є своєрідною підводною частиною айсберга, на поверхневому рівні функціонування мовних одиниць має вияв залежно від специфіки конкретної мови. В українському етноваріанті вплив аспектуальних класів виявлений передовсім у повноті vs неповноті граматичної (власне видової) та функціональної парадигми.

Термінативам властива наявність видової пари та актуального значення імперфектива, пор.: ***робити-зробити:*** *„Сів біля вогнища, взяв ніж, заходився, готуючи стріли, стругати пруття; на один, тонкий, кінець кожного прутика насаджував жолобчате залізце з вістрям, на другому* ***робив*** *вирізку або доточував костяний зуб*” (С. Скляренко); *„А через те, що тут був дуже крутий спуск, господарі* ***зробили*** *жердочку аж до самого Тясмину*” (Т. Осьмачка). Паралельно з видовими партнерами термінативи можуть мати й акціональних (акціонсартних) партнерів, пор.: ***робити-переробити:*** *„Вона тобі, Канадонько, та гори ж* ***переробила*** *діла, Пшениченьку вколосила і дітей народила…*” (В. Бровченко).

Евентивам притаманна наявність видової пари, але відсутність актуального значення імперфектива, пор.: ***прибігати-прибігти:*** *„І разом схопились [старі] Та до воріт... **Прибігають** – мовчки зупинились*” (Т. Шевченко); *„ Біг я далеко від смутку і горя... Біг – і **прибіг** я до вільного моря*” (О. Олесь). Акціонартна валентність евентивів обмежується лише дистрибутивами, пор.: ***прибігати-поприбігати:*** *„Хмурі й мовчазні стоять у колі мужики, юрба росте, од потоку – білили полотно – **поприбігали** жінки, привалили од кузні селяни й коваль*” (А. Головко).

В активітивів відсутня видова пара, але наявне актуальне значення імперфектива, пор.: ***ходити:*** *„Серб* ***ходив*** *по хаті, безперестану човгаючи турецькими патинками…*” (І. Нечуй-Левицький). Відсутність видової парності в активітивів компенсується багатовекторною акціональною парністю, пор.: ***попоходити***: *„Скільки-то він* ***попоходив*** *та поїздив, та з тими панами, та з грішми*” (У. Самчук); ***проходити:*** *„У Петербурзі такі ж прекрасні білі червневі ночі… – тихо сказав Іван Максимович. – Було всю ніч* ***проходиш****…*” (Вас. Шевчук); ***походити:*** *„А тепер от і сам обголів так, що й пучки лізуть із чобіт.. Що ж?* ***Походимо*** *й без чобіт*” (П. Куліш).

Характерними ознаками стативів є відсутність видової пари та актуального значення імперфектива, пор. ***гармоніювати:*** *„Волосся її вже давно побіліло, і ця сивина не* ***гармоніювала*** *з очима, в яких ще світилися молоді, яскраві вогники*” (В. Собко). Зазвичай стативам не властива акціональна парність, хоч деякі з них все ж можуть мати акціональних партнерів, пор.: ***біліти*** „виділятися білим кольором; виднітися (про що-небудь біле): *„Цвітуть сади,* ***біліють*** *хати. А на горі стоять палати*” (Т. Шевченко) – ***забіліти*** „з’явитися, показатися (про білі предмети)”: *„З кущів* ***забілів*** *ріг хати*” (С. Васильченко). Прорив позачасовості стативів у наведеній ілюстрації зумовлено тим, що дієслово ***біліти*** імплікує у своєму значенні т. зв. „вродженого” [Падучева 2004: 213] спостерігача, реципієнцією якого й уможливлено подійну ситуацію ***„забіліти”.***

Семантика релятивів унеможливлює будь-яке партнерство та прогресивну функцію, хоч деякі з них, зокрема „географічні” дієслова, можуть мати уявно-видових, або інцесивних, партнерів, що спричинено асоціативно-метафоричним семантичним залишком термінативів, від яких утворені георелятиви. Аспектуальні класи зорієнтовані не на всю дієслівну лексему, а на кожен її конкретний лексико-семантичний варіант, конкретну валентність предиката та семантичні ролі аргументів, передовсім суб’єкта та об’єкта, тому категорійна дифузія лексеми, виявлена у функціональному поєднанні двох чи кількох аспектуальних класів, є системним явищем для українського дієслова. Практично реалізованими в українській мові є всі теоретично можливі типи категорійної фузії.

Наведені нижче коментарі-ілюстрації щодо кожного з типів переходу з одного класу в інший ґрунтуються на двох принципах: 1) регулярності (перехід не є спорадичним, а властивий групі слів); 2) мотивованості (перше значення є вихідним, первинним, принаймні, за свідченнями одинадцятитомного СУМ; друге – похідне, вторинним).

Дієслово *втопити* є термінативом зі значенням цілеспрямованого процесу та евентивом зі значенням несподіваного, неочікуваного, випадкового процесу, пор.: ***втопити:*** „[Співець] (кидається до Тірци, за ним юрба розбуджених людей): *Та я ж тебе, злочинниче,* ***втоплю!*** [Юрба:] ***Топіть*** *її! топіть! Вона посміла втопити наші святощі сіонські!*” (Леся Українка) / *„Кладка гнеться, де купави, А дівча – уліво,*

вправо... – Чи обід не ***втопиш****, внуко? – Дід іде, простерши руки*" (М. Стельмах).

Прототипними термінативами є дієслова, що означають здійснення конкретного (здебільшого фізичного, пов'язаного з певним видом трудової діяльності) процесу, спрямованого на створення чи перетворення матеріального об'єкта. Набуваючи в безоб'єктному вживанні значення „бути зайнятим здійсненням конкретного (переважно фізичного, пов'язаного з певним видом трудової діяльності) процесу безвідносно до його результату", вони переходять до класу активітивів, напр.: ***вишивати*****:** *„Тітка за роботою. Сорочку дядькові* ***вишиває***" (М. Коцюбинський)*; „Сорочку мати* ***вишила*** *мені червоними і чорними нитками*" (Д. Павличко) / *„Там жила та* ***вишивала****, вишиваючи, співала Мила дівчина одна…*" (П. Усенко). Активітивні предикати можуть передбачати адвербіальну синтаксичну позицію із семантичною роллю темпоратива, пор.: *„…особливо любила вишивання, – сама* ***вишивала*** *цілими днями, дочок привчала до цього діла і дворових дівчат*" (В. Малик). Термінативи зі значенням „набувати певного кольору" переходять до аспектуального класу стативів зі значенням „виднітися, виділятися певним кольором", напр.: ***червоніти:*** *„А на сході уже небо* ***червоніє*** *від проміння, блиску сонця золотого*" (О. Олесь); *„На заході небо* ***почервоніло*** *й запалало вогнем, розкидані легенькі хмарки, ніби гурток лебедів* (І. Нечуй-Левицький); *„Між акуратно підстриженими вусами та борідкою стиглими вишнями* ***червоніють*** *по-юнацькому свіжі вуста*" (В. Малик).

Евентив ***зустрічати*** „стикатися з ким-, чим-небудь у житті, в роботі", пор.: *„Багато людей я* ***зустрічав*** *на своєму недовгому віку, але в пам'яті моїй назавжди залишився один чоловік*" (Г. Тютюнник) у значенні „здійснювати певні заходи, влаштовувати бенкет з нагоди якого-небудь свята, пор.: *„Всі люди радіють, весело... **зустрічають** велике свято*" (М. Коцюбинський) набуває термінативності.

Дієслово *припадати* є евентивом, означаючи здійснення рухів, спрямованих на досягнення певної просторової межі чи зміну положення в просторі, і активітивом зі значенням здійснення повторюваних чи ускладнено-повторюваних рухів, напр..: ***припадати*****:** *„І* ***припадав*** *він вухом до землі, і простягав руки до хвиль…*" (В. Дрозд); *„…дайте мені* ***припасти*** *до порога рідної хати та й поцілувати сліди батька-матері*" (Р. Іваничук) / *"Рудольф, то* ***припадаючи*** *всім тілом на лівий бік, то випростовуючись.., ходить по кімнаті*" (В. Винниченко).

Евентив *зриватися* переходить до класу релятивів із т. зв. „географічним" значенням (розташування в просторі одного матеріального об'єкта відносно іншого), пор.: *„Бачу, як він, у подертих сорочці та штанях,* ***зривається*** *з дуба – й падає…*" (Є. Гуцало); *„Він* ***зірвався*** *з дерева, полетів далі в гущавину…*" (О. Бердник) / *„За… ожередами дорога з степу круто* ***зривається*** *вниз…*" (А. Головко).

Активітивне дієслово ***гудіти*** зі значенням „видавати звуки певного характеру” зазнає перекатегоризації в термінатив у значенні „говорити, проказувати що-небудь уголос (здебільшого з додатковою характеристикою певних особливостей голосу), часом звертаючись до когось”, пор.: „*– Гаразд, буде по-твоєму, –* ***гуде*** *Заболотний із-за піднятого капота*” (О. Гончар); „*– Товаришу майор, прошу вас передати мій рапорт полковнику. „– Давай, давай, – спокійно* ***прогудів*** *Савченко*” (В. Собко); *// „Народ гомонить,* ***гуде****, як бджоли в улику*” (І. Нечуй-Левицький).

ЛСВ дієслова ***скакати*** „робити стрибки; стрибати”, напр.: „*Та й мордувалося ж скажене бісеня! І скаче, і тупоче, і по землі качається*” (Марко Вовчок) належить до активітивів, а ЛСВ „стрибком вихоплюватися кудись, на що-небудь”, напр.: „*Я ска́чу на коня, жену й жену без тями, почерез поле й ліс, через яри та ями!*” (І. Франко) – до евентивів.

Дієслово ***бігти***, належачи до тематичного класу руху, є активітивом, пор.: „*Автомобілі* ***бігли*** *по мосту*” (М. Рильський), а входячи до тематичного класу „географічних” дієслів, стає стативом, пор: бігти „простягатися в далечінь довгою смугою, довгим рядом”: „*Від хатки вузенька стежечка.. бігла до самого синього Дніпра*” (Марко Вовчок); „*Під нами* ***бігли*** *до моря цвітучі цитрини*” (М. Коцюбинський).

Активітив ***текти*** в значенні процесу переходить до релятивів, уживаючись у значенні властивості, пор.: „*На полях сніги, як дими, та під ними в глибині десь* ***течуть*** *струмки незримі, щоб проснутись повесні*” (В. Сосюра) / „*Та ж він весь, чисто весь залився гасом! Прокляті бідони* ***течуть****!*” (Ю. Смолич).

Релятив ***відрізнятися*** „бути несхожим якоюсь ознакою, рисою на інших”: „*Кадровики* ***відрізнялись*** *військовою виправкою і навіть деяким аристократизмом у поведінці*” (Г. Тютюнник) переходить до класу термінативів, набуваючи значення „відходити, відокремлюватися від кого-, чого-небудь”: „*Козаки тим часом стали* ***одрізнятись****. Повиходили з гурту та й потягли додому*” (П. Мирний); „*…тільки що Шрам* ***одрізнивсь*** *од своїх, щоб поспитати…*” (П. Куліш).

ЛСВ дієслова ***бачити*** „мати здатність сприймати зором”: „*Зараз він зовсім погано* ***бачить****, тільки тримається так, ніби нічого особливого немає*” (О. Копиленко), належить до релятивів, а ЛСВ „глянувши на кого-, що-небудь, помітити, виявити, відкрити для себе щось”: „Аж ***бачить*** – суне вовк...” (Л. Глібов) – до евентивів.

Дієслово ***стирчати*** зі значенням „стояти, різко виділяючись на поверхні чого-небудь; виступати, видаватися вперед, угору; розташовуватися сторч”: „*На вулиці було порожньо й тихо, одна тільки постать в теплій хустці йшла з відрами на коромислі до криниці, над якою* ***стирчав*** *журавель*” (П. Панч) належить до стативів, а в значенні „бути присутнім, перебувати де-небудь (про недоречне, небажане або постійне, надоїдливе перебування кого-небудь десь)”: „*Помічала стара*

якусь особливу увагу до свого двора: все на вулиці ***стирчить*** *хтось із панських слуг*" (Г. Хоткевич) – до активітивів.

Ще більший ступінь відкритості для категорійної дифузії притаманний дієсловам, під вокабулою яких можуть „знаходити прихисток" навіть три різні аспектуальні класи. Наприклад, дієслово ***перебирати*** зі значенням „розбираючи, беручи в руки одне за одним, переглядати все або багато чого-небудь" належить до термінативів, пор.: „*Після вечері Онися одчинила здорову скриню.. й почала* ***перебирати*** *та складати сорочки, наволочки, простирадла, сувої полотна…*" (І. Нечуй-Левицький); „*Учора вона* ***перебрала*** *усі папери, що зостались після покійного і нічого не знайшла*" (Панас Мирний); а зі значенням „доторкуватися до частин, складників чого-небудь, перехоплюючи їх пальцями одне за одним, по черзі" – до активітивів, пор.: „*Сократові пальці тепер уже* ***перебирали*** *звичайний ремінець, нога човгала потертою сандалією, а голова думала щось своє…*" (Ю. Мушкетик), зі значенням же „виявляти розбірливість у чомусь, бути вередливим, поводитися капризно" – до релятивів, пор.: „*Загалом кажучи, Твердохліб не дуже переймався своїм тілом, – одягом не* ***перебирав****, житлом не вередував*" (П.Загребельний).

Система аспектуальних підкласів у контексті двокомпонентної теорії виду, на нашу думку, охоплює лише морфемно виражені способи дії (в україністичній традиції – роди дії). Акціональну (акціонсартну) пару становить, з одного боку, дієслово, що належить до одного з аспектуальних класів, а з іншого – дієслово відповідного аспектуального підкласу, виділеного на основі семантичного компонента, доданого аспектуальним формантом: префіксом, суфіксом, конфіксом, напр.: *гуляти* (активітив) – *погуляти* (делімітатив), *прогуляти* (пердуратив), *відгуляти* (фінітив), *гульнути* (семельфактив), *розгулятися* (аугментатив), *нагулятися* (сатуратив), *загулятися* (інтенсив), *догулятися* (пейоратив) тощо.

Перфективним основам, так само, як і імперфективним, притаманна полікатегорійність, правда головною причиною тут є багатозначність префіксів, напр.: ***покосити***: а) термінатив: „*А як сіно на лугах* ***покосили*** *та згребли, Нестор будуватись почав*" (В. Дрозд); пор.: „*Чекали зйомки, зали, павільйони, – чекало все! Іван* ***косив*** *траву*" (Л. Костенко); б) делімітатив: „*Підійшов до нього Марко, привітався. Попросив несміло: – Дайте-но, дядьку,* ***покосити***" (І. Цюпа); в) дистрибутив: „*А тут друга війна, оця, з фашистами. …Там і* ***покосило*** *їх усіх*" (В. Кучер).

Такого типу дієслова дехто називає „хамелеонами". Їхня аспектуальна гра значень переконує в тому, що порівняння теорії виду з теорією відносності, яке побутує в сучасній аспектології, не позбавлене підстав [Маслов 2004: 148]. Безумовно, описане вище лише в загальних рисах окреслює узалежненість повноти вияву видового потенціалу українського дієслова від відображеного в етносвідомості об'єктивного характеру відповідних екстралінгвістичних феноменів, проте, на нашу

думку, переконує в плідності застосування двокомпонентної теорії виду в галузі дослідження аспектуальної специфіки українського дієслова.

Комплексне дослідження закономірностей категоризації аспектуальної семантики на засадах об'єктивістського підходу відкриває перспективи для багатопланового аналізу аспектуальності й виду, уможливлює виявлення всієї палітри аспектуальних характеристик дієслівної лексеми й найтонших нюансів її аспектуальної поведінки.

Література

Бондар 1996 – Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: система засобів вираження / О. І. Бондар. – О. : Астропринт, 1996.– 191 с.; **Загнітко 1996** – Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435 с. ; **Маслов 1965** – Маслов Ю. С. Система основных понятий и терминов славянской аспектологии / Ю. С. Маслов // Вопросы общего языкознания. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – С. 53 – 80; **Маслов 2004** – Маслов Ю. С. Избранные труды: Аспектология. Общее языкознание / Ю. С. Маслов. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 840 с.; **Падучева 1996** – Падучева Е. В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива / Е. В. Падучева. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 463 с.; **Падучева 2004** – Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики / Е. В. Падучева. – М. : Языки русской культуры, 2004. – 607 с.; **Пазельская 2003** – Пазельская А. Г. Аспектуальность и русские предикатные имена / А. Г. Пазельская // Вопр. языкознания. – 2003. – № 4. – С. 72– 90; **Русанівський 1959** – Русанівський В. М. Значення і взаємозв'язок граматичних категорій виду і часу в українській мові XVI – XVII століття / В. М. Русанівський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 100 с.; **Русанівський 1971** – Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.; **Смит 1998** – Смит К. С. Двухкомпонентная теория вида / К. С. Смит // Типология вида: проблемы, поиски, решения. – М., 1998. – С. 404 – 422; **Соколова 2003** – Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. О. Соколова 2003. – К. : Наук. думка, 2003. – 284 с.; **Татевосов 2001** – Татевосов С. Г. Аспектуальные классы глаголов / С. Г. Татевосов // Багвалинский язык. Грамматика, тексты, словари. – М. : Наследие, 2001. – С. 255 – 264; **Comrie 1976** – Comrie B. Aspect: An introduction to the study of verbal aspect and related problems / B. Comrie. – Cambridge : University Press, 1976. – 142 p.; **Vendler 1957** – Vendler Z. Verbs and times / Z. Vendler // The Philosophikal Review. – 1957. – V. 66. – P. 143 – 160; **Vendler 1967a** – Vendler Z. Verbs and times / Z. Vendler // Linguistics is philosophy. – Ithca, 1967. – P. 97 – 121; **Vendler 1967** – Vendler Z. Linguistics in philosophi / Z. Vendler. – Ithaca (N.-Y.) : Cornell University Press, 1967. – 342 s.

Калько М. І. Аспектологія українського дієслова: двокомпонентна теорія виду і проблема аспектуальних класів

У статті представлено можливий варіант застосування двокомпонентної теорії виду щодо дослідження аспектуальних характеристик українського дієслова, що передбачає розрізнення двох аспектуальних параметрів: 1) власне виду (доконаного та недоконаного); 2) аспектуального класу. Застосування цієї теорії, представленої зокрема в роботах Б. Комрі, О. Падучевої, С Татевосова, А. Пазельської та ін., уможливлює підхід до вивчення аспектуальної системи українського дієслова як двоєдиного феномена: з одного боку, граматичної, а з іншого – лексичної аспектуальності. Доведено, що аспектуальні класи зорієнтовані не на всю дієслівну лексему, а на кожен її конкретний лексико-семантичний варіант, конкретну валентність предиката та семантичні ролі аргументів, передовсім суб'єкта й об'єкта, тому категорійна дифузія лексеми, виявлена у функціональному поєднанні двох чи кількох аспектуальних класів, є системним явищем для українського дієслова. Установлено, що в українській мові практично реалізованими є всі теоретично можливі типи категорійної фузії.

Ключові слова: вид, аспектуальність, перфектив, імперфектив, аспектуальний клас, видова поведінка, контекст.

Калько М. И. Аспектология украинского глагола: двухкомпонентная теория вида и проблема аспектуальных классов

В статье представлен возможный вариант применения двухкомпонентной теории вида к исследованию аспектуальных характеристик украинского глагола, предусматривающий разграничение двух аспектуальных параметров: 1) собственно вида (перфекивного и имперфективного); 2) аспектуальных классов. Применение этой теории делает возможным подход к изучению вида и аспектуальности украинского глагола как двуединого феномена: с одной стороны – грамматической, а с другой – лексической аспектуальности. Доказано, что аспектуальные классы сориентированы не на всю глагольную лексему, а на каждый её конкретный лексико-семантический вариант, конкретную валентность предиката и семантические роли аргументов, прежде всего субъекта и объекта, поэтому категориальная диффузия лексемы, выявленная в функциональном объединении двух или нескольких аспектуальных классов, является системным явлением для украинского глагола. Установлено, что в украинском языке практически реализованы все теоретически возможные типы категориальной фузии.

Ключевые слова: вид, аспектуальность, перфектив, имперфектив, аспектуальный класс, видовое поведение, контекст.

Kalko M. I. Aspectuality Ukrainian verbs: theory of aspect and problem aspectuality classes

This paper presents a version of the application binary type theory to research aspectual characteristics Ukrainian verb that involves aspectual distinction between two options: 1) aspect, 2) aspectual class. The application of this theory enabling approach to the study of Ukrainian aspectual verbs as dual phenomenon: grammatical and lexical aspectuality.

It has been stated that the lexical parameter of aspectuality is universal for many languages for it reflects fundamental objective differences between extralinguistic facts represented by verbal lexemes. It has been proved that aspectual classes are not aimed at the whole verbal lexeme but at its concrete lexical and semantic variant, concrete valency of the predicate and semantic roles of arguments, first of all the subject and the object, and, therefore, the categorial diffusion of a lexeme revealed in the functional unity of two or several aspectual classes is a systemic phenomenon characteristic of the Ukrainian verb. It has been defined that all the theoretically possible types of categorial diffusion are practically realized in the Ukrainian language. The examples given in the article that describe each type of transition from one class into another one are based on the following principles: 1) regularity (the transition is not sporadic but typical of a group of words); 2) conditionality (the first meaning is basic, or primary, while the second one is derivative, or secondary). Lexical submodels constitute aspectual class of five components: terminativ, aktivitiv, stativ, eventiv and relativistic, each of which regulates aspects of verbs.

Key words: aspect, aspectuality, perfektiv, imperfektiv, aspectual class, aspect behavior, context.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2013 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Т. В. Міроненко (Луганськ)

УДК 811.161.2’367.625

СТАН І НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЄСЛОВА В ЛІТЕРАТУРНІЙ ТА ДІАЛЕКТНІЙ МОВАХ

Останнім часом науковці все частіше розглядають дієслово у функціонально-семантичному, формально-граматичному, когнітивному та комунікативному аспектах. Це зумовлено особливістю категорійних значень цього класу слів, оскільки „дієслівна система української мови надзвичайно складна, різноманітна і представляє все багатство суспільної діяльності людини. Дієслово передає реальні події та їхні ознаки, виступає головним конструктивним центром речення”

[Мединська 2011: 134]. Такі позиції міцно закріпились у лінгвістиці в контексті сучасних досліджень літературної та діалектної мови.

Мета пропонованої статті – визначити напрями та охарактеризувати стан дослідження дієслова з когнітивного погляду.

Погоджуємося з думкою В. Брицина про те, що лінгвістична когнітологія вже пройшла період становлення як засіб пізнання мови й свідомості людини. Під певними граматичними формами, місцем у реченні, семантичними варіантами слова закодовано особливості мислення людини, її світосприйняття й світобачення, а значить, і культурно-ментальний вимір. Серед масиву існуючих розвідок А. Плотникова в докторській дисертації „Когнітивне моделювання семантики дієслова (на матеріалі дієслів соціальних дій та відносин)" визначила чотири напрями когнітивних досліджень семантики дієслова: когнітивне моделювання дієслівної багатозначності; вивчення просторової організації дієслівної лексики, виділення й характеристика лексичного, лексико-семантичного й концептуального простору дієслова; дослідження особливостей концептуалізації дієслівного значення й характеристика поліпропозитивних дієслів; опис функціональної категоризації дієслова [Плотникова 2008: 29 – 31].

В основі когнітивного моделювання дієслівної багатозначності лежить опис механізмів і моделей семантичної деривації. Розвиток мови та поширення її семантичного складу передусім цікавить лексикографів при укладанні словників, і не менше – діалектологів при виявленні вторинних номінацій, семантичних лакун, окреслення географії ареалів тощо. А. Шумейкіна, дослідивши багатозначність дієслів конкретної фізичної дії в сучасній українській літературній мові, визначила умови та механізми виникнення вторинних номінацій окресленої лексико-семантичної групи (семантико-валентнісні, логіко-поняттєві, екстралінгвістичні, словотвірні чинники тощо), а також „узуальні, оказіональні, архаїчні, сленгові значення лексем" [Шумейкіна 2007: 4]. Семантичну дієслівну деривацію на матеріалі говірок Башкирії, В'ятського краю та Волзько-Свіязького межиріччя охарактеризовано в дослідженні О. Чупрякової, виявлено структурно-семантичні та парадигматичні зв'язки між твірними та похідними семами, подібність/відмінність семантики дієслів літературної та діалектної мови, зроблено вибірку „конотативних і фонових сем, які репрезентують емпіричні й культурно-історичні знання мовців цієї мови" [Чупрякова 2006: 22].

Вивчення лексичного, лексико-семантичного, денотативного й концептуального простору все частіше стає предметом зацікавлення науковців і, мабуть, містить найбільше розвідок, оскільки функціонування одиниць розглядають під новим кутом зору, зважаючи на особливості когніції людини. Відомі різні класифікації виділення семантичних груп дієслів: Л. Щерби, Л. Васильєва, Н. Шведової, В. Русанівського, І. Вихованця та ін. Ураховуючи набуток попередників,

А. Дишлева запропонувала власну класифікацію лексико-семантичних груп дієслів „за ознакою наявності спільних сем та співвіднесеністю дієслівних одиниць з фактами дійсності" [Дишлева 2008: 29 – 31] з урахуванням синтаксичних, функційних особливостей як предикатів з адвербіальними поширювачами в структурі простого речення. Хоча, як зауважує дослідниця, віднесення дієслова до тієї чи тієї лексико-семантичної групи досить умовне, оскільки те саме дієслово в різних контекстах і з різними екстралінгвальними чинниками набуває іншого значення.

Наразі маємо розвідки окремих тематичних груп дієслів сучасної української літературної мови: модальність імператива (О. Даскалюк, 2005), дієслова багатократно-дистрибутивної і розподільної дії (Н. Мединська, 2000), привативні дієслова (О. Залужна, 2008) тощо. Дієслова негативної оцінки на матеріалі української діалектної мови дослідила В. Лєснова (2011), Н. Хобзей розглянула дієслова руху „знизу" – „вгору" в говірках південно-західного наріччя (2011).

Чимало досліджень лексико-семантичних груп проведено на матеріалі різносистемних мов: дієслова мовлення сучасної німецької мови [Агапій 1999], а також російської та англійської мов [Кероп'ян 2003]; дієслова розташування в англійській, німецькій та українській мовах [Мирончук 2006], руху (на матеріалі російської, англійської, французької мов) [О. Ярема 2008] тощо.

Дієслівну лексику ідеографічних полів „Людина як біологічна істота" і „Людина як соціальна істота" на матеріалі діалектних текстів російських острівних говірок Одеської області дослідила А. Швець. Порівнявши семантику дієслів виділених понятійних зон, авторка доводить спільність досліджуваних говірок, їхню належність до однієї материнської основи [Швець 2008: 7, 15]. У своїй роботі Т. Леннгрен, проаналізувавши семантику дієслів російських говірок Латгалії й Житомирщини, розподілила їх на чотири групи: 1) власне діалектні; 2) „деформовані", тобто з однаковим значенням у літературній та діалектній мові, але їхнє формальне вираження в говірках було змінено; 3) діалектно-літературні; 4) літературні. Авторка впевнена, „саме інтелект носіїв говірки, їхнє знання й бачення світу зумовлюють уживання слів і розуміння їхнього значення. При дослідженні багатозначності діалектного слова це є особливо важливим, оскільки значення діалектного слова взагалі ніде не фіксується, окрім мовної свідомості мовців" [Лённгрен 1994: 29]. За подібною схемою А. Каргіна дослідила зіставлення семантичної структури спільноруських дієслів, які функціонують у говірках камчадалів, з більшою, меншою та однаковою кількістю значень порівняно з літературною мовою, спираючись на „показники мовної свідомості діалектоносіїв" [Каргина 2006: 32].

Дослідження особливостей концептуалізації дієслівного значення й характеристику поліпропозитивних дієслів у мовознавстві все частіше пов'язують з такими репрезентаціями концептуальної сфери дієслова,

виділяючи фрейми, схеми, поняття, сценарії, скрипти тощо. Такий підхід дозволяє з'ясувати асоціативні, поняттєві, символічні, культурні, емоційно-чуттєві інтерпретації мислення людини. А. Плотникова у своїй роботі докладно описала когнітивні сценарії дієслів соціальної дії [Плотникова 2008], О. Кашкарова дослідила дієслівні лексеми на позначення фрейму „руйнування" в сучасній англійській мові (Бєлгород, 2006), Ю. Голубєва охарактеризувала репрезентацію фрейму „жестикуляція" англійськими дієсловами та дієслівними сполуками (Бєлгород, 2006).

В українському мовознавстві є розвідки, присвячені вивченню когнітивних процесів дієслова в різносистемних мовах. Скажімо, І. Ділай установила ядрові та периферійні склади лексико-семантичних груп когнітивних дієслів (знання та мислення) в англійській мові, їхні парадигматичні зв'язки та синтагматичні особливості та семантико-деривaційні процеси [Ділай 2011]. У. Рис дослідила когнітивний зміст та семантичний потенціал дієслів із значенням інтенсивності в сучасній польській мові та виявила, що „семантичне наповнення значення інтенсивності дії найбільше виявлене у структурі дієслів, які виражають надмірну фізичну дію та інтенсивний її вияв, морально-емоційний стан суб'єкта, зміну стану суб'єкта, пов'язаного із втомою після виконання дії, перевищення властивих, можливих границь дії, збільшення напруження та ін." [Рис 2010: 13].

Не менш зацікавлено науковці розглядають питання ментальних репрезентацій лексичних одиниць, зокрема дієслів. Під ментальними маніфестаціями більшість дослідників розуміє „об'єднання ментального лексикону та ментального граматикону" [Загнітко 2007: 141], які відображають культурно-національну картину світу, закріплену у свідомості людини й виражену засобами мови.

Науковці майже одностайно ментальними називають дієслова мовлення, мислення, пізнання, фізичної чи інтелектуальної дії. Безсумнівно, цінним матеріалом для опису ментальних процесів є діалектне мовлення як вільне використання комунікантом мовних засобів у певному розмовному акті. Функціонально-семантичну інтерпретацію ментальних дієслів пізнання, пам'яті, мислення, уяви та розуміння на матеріалі говірок козаків Нижнього Поволжя описала С. Омельченко, виокремивши власне ментальні, функціонально-ментальні та етноментальні дієслова, відповідно – ядро, центр та периферію окресленого функціонально-семантичного поля [Омельченко 2006: 12 – 13].

Функціональну категоризацію дієслова розуміють як „функційний зв'язок між предметом думки й образом знака" [Плотникова 2008: 31]. Формально-граматичним та семантико-синтаксичним властивостям дієслова присвячено праці Н. Іваницької, яка виділила та детально описала абсолютивні (автосемантичні) й релятивні (синсемантичні) дієслова в структурі речення [Іваницька 2009: 12]. А. Загнітко розглянув

статус дієслова в предикативній структурі речення, його валентні семантичні та синтаксичні властивості [Загнітко 2011]. Синтаксичні функції й стилістичні ознаки синсемантичних дієслів докладно охарактеризувала І. Прокопенко, виділивши такі лексико-семантичні групи: „дейктичні (у своїй значеннєвій структурі містять лише вказівку на процес), фазові (процесуальна сема комбінується із семами початку, продовження, розгортання та завершення дії) та кваліфікативні (семантична структура містить виразні стилістично марковані оцінно-кваліфікативні семи)", „компенсаційну, модифікаційну та кваліфікативну" функцію синсемантичних дієслів у структурі речення [Прокопенко 2005: 17]. Л. Білик дослідила семантику, структуру, варіативність та особливості функціонування дієслівних словосполучень у східностепових говірках Донеччини [Білик 2003]. З іншого боку, семантичного синтаксису, „який можна вважати підґрунтям лінгвістичної когнітології" [Руснак 2009: 304], предикат як центральний компонент судження в граматичній структурі діалектного тексту буковинських говірок описала Н. Руснак. Дослідниця виокремила „головні (які стосуються головного суб'єкта) та другорядні (стосуються другорядного суб'єкта) предикати" [Там само: 308], подала їхню характеристику й форми вираження.

Висновуючи, скажемо, що чітких диференційних ознак між виділеними напрямами немає, оскільки без їхньої взаємодії неможливо досягти ефективного результату дослідження дієслова. Не можна заперечити думку Т. Карлової, що „всі дослідження, об'єктом яких стає дієслово, не вичерпують широкого кола проблем, пов'язаних з його особливим статусом у мові, з його широкою семантикою, з його можливостями вербалізовувати концепти й організовуватися в певні лексико-семантичні парадигми" [Карлова 2011: 410]. Тому перспективою подальших досліджень уважаємо розширення кола аналізованих питань, пов'язаних з дієсловом в літературній та діалектній мовах.

Література

Агапій 1999 – Агапій А. П. Лексико-семантична група дієслів мовлення в сучасній німецькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови" / А. П. Прокопенко. – К., 1999. – 16 с.; **Білик 2003** – Білик Л. С. Дієслівні словосполучення у східностепових говірках Донеччини : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Білик Людмила Степанівна. – Донецьк, 2003. – 230 с.; **Дишлева 2008** – Дишлева С. М. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Дишлева Світлана Миколаївна. – К., 2008. – 274 с.; **Ділай 2011** – Ділай І. П. Когнітивні дієслова в англійській мові: парадигматика, синтагматика, епідигматика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови" / І. П. Ділай. – Л., 2011. – 21 с.; **Загнітко 2007** – Загнітко А. П. Сучасні

лінгвістичні теорії : монографія / А. П. Загнітко. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – Донецьк : ДонНу, 2007. – 219 с.; **Загнітко 2011** – Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ „ВКФ „БАО”, 2011. – 992 с.; **Іваницька 2009** –Іваницька Н. Л. Сучасні теорії категорійної граматики в лінгводидактиці : наук.-метод. посіб. / Н. Л. Іваницька. – Вінниця : ПП Балюк І. Б., Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту імені М. Коцюбинського, 2009. – 208 с.; **Каргина 2006** – Каргина А. П. Общерусский глагол в говорах камчадалов : дис. … канд. филол. наук : 10. 02. 01 / Каргина Анна Петровна. – Петропавловск-Камчатский, 2006. – 379 с.; **Карлова 2011** – Карлова Т. Е. Ономасиологический подход к проблеме исследования глагольных значений (на примере группы предикатов со значением „иметь намерение” / Т. Е. Карлова // Образ мира в зеркале языка : сб. науч. ст. / отв. соред. В. В. Колесов, М. Влад. Пименова, В. И. Теркулов. – М. : ФЛИНТА, 2011. – С. 410 – 415; **Кероп’ян 2003** – Кероп’ян А. Р. Лексико-семантична структура російських та англійських дієслів мовлення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / А. Р. Кероп’ян. – Донецьк, 2003. – 21 с.; **Лённгрен 1994** – Лённгрен Т. Лексика русских старообрядческих говоров (на материале, собранном в Латгалии и Житомирщине) / Тамара Лённгрен. – Uppsala, 1994. – 174 с.; **Мединська 2011** – Мединська Н. М. Проблема категорійного статусу дієслова [Електронний ресурс] / Н. М. Мединська. – Studia Linguistica. – 2011. –Вип. 5. – Режим доступу : http://philology.kiev.ua/php//7/Studia_Linguistica_5_1/126_135.pdf;
Мирончук 2006 – Мирончук М. В. Семантика дієслів розташування в англійській, німецькій та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / М. В. Мирончук – Донецьк, 2006. – 21 с.; **Омельченко 2006** – Омельченко С. Р. Функционально-семантическая интерпретация ментальных глаголов (на материале речи казаков Нижнего Поволжья) : дис. … д-ра филол. наук : 10. 02. 01 / Омельченко Светлана Романовна. – Волгоград, 2006 – 410 с.; **Плотникова 2008** – Плотникова А. М. Когнитивное моделирование семантики глагола (на материале глаголов социальных действий и отношений) : приложение к дис. … д-ра филол. наук : 10. 02. 19 / Плотникова Анна Михайловна. – Екатеринбург, 2008. – 555 с.; **Прокопенко 2005** – Синтаксичні функції синсемантичних дієслів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / І. М. Прокопенко. – К., 2005. – 19 с.; **Рис 2010** – Рис У. Г. Категорія інтенсивності у сучасній польській мові: когнітивно-семантичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 „Слов’янські мови” / У. Г. Рис. – К., 2010. – 18 с.; **Руснак 2009** – Руснак Н. О. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів : монографія / Н. О. Руснак. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2009. – 448 с.;

Чупрякова 2006 – Чупрякова О. А. Семантическая глагольная деривация в говорах Волго-Камья : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / О. А. Чупрякова. – К., 2006. – 23 с.; **Швець 2008** – Швець А. І. Дієслівна лексика російських говірок Одеської області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 „Російська мова” / А. І. Швець. – К., 2008. – 23 с.; **Шумейкіна 2007** – Шумейкіна А. В. Багатозначність дієслів конкретної фізичної дії в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / А. В. Шумейкіна. – К., 2007. – 23 с.; **Ярема 2008** – Ярема Е. В. Функционально-семантические особенности глаголов движения (на материале разносистемных языков) : автореф. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.19 „Теория языка” / Е. В. Ярема. – Майкоп, 2008. – 23 с.

Міроненко Т. В. Стан і напрями дослідження дієслова в літературній та діалектній мовах

Статтю присвячено проблемі вивчення дієслова в контексті сучасних лінгвістичних досліджень літературної та діалектної мови. Указано на актуалізацію розгляду частин мови в когнітивному аспекті; визначено чотири напрями когнітивного аналізу семантики дієслова: когнітивне моделювання багатозначності, ураховуючи умови та механізми виникнення семантичної деривації; виділення й характеристика лексичного, лексико-семантичного, деривaційного й денотативного простору; особливості концептуалізації дієслівного значення й характеристика поліпропозитивних дієслів; функціональна категоризація дієслова як функційний зв’язок між предметом думки й образом знака. Зроблено спробу окреслити стан дослідження дієслова в кожній запропонованій концепції, ураховуючи вітчизняні та зарубіжні розвідки, різносистемність мов, специфіку літературної та діалектної мови. Подано висновки та окреслено перспективи дослідження дієслова в запропонованих аспектах.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, напрями дослідження дієслова, багатозначність, концептосфера, лексико-семантична група, ментальність, валентність, предикативна структура речення.

Мироненко Т. В. Состояние и направление исследования глагола в литературном и диалектном языках

Статья посвящена проблеме изучения глагола в контексте современных лингвистических исследований литературного и диалектного языка. Указано на актуализацию рассмотрения частей речи в когнитивном аспекте; определено четыре направления когнитивного анализа семантики глагола: когнитивное моделирование многозначности, учитывая условия и механизмы возникновения семантической деривации; выделение и характеристика лексического, лексико-

семантического, деривационного и денотативного пространства; особенности концептуализации глагольного значения и характеристика полипропозитивных глаголов; функциональная категоризация глагола как функциональное отношение между предметом мысли и образом знака. Сделана попытка описать состояние исследования глагола в каждой предложенной концепции, учитывая отечественные и зарубежные изучения, разносистемность языков, специфику литературного и диалектного языка. Поданы выводы и перспективы исследование глагола в предложенных аспектах.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, направления исследования глагола, многозначность, концептосфера, лексико-семантическая группа, ментальность, валентность, предикативная структура предложения.

Mironenko T. V. Condition and directions of a verb investigation in literary and dialect language.

The article is dedicated to the problem of a verb investigation in a context of literary and dialect language current research. It shows actualization of parts of the speech investigation in cognitive aspect, as peculiarities of a person thinking, his world-view and as a result his cultural-mental perspective are encoded in certain grammatical forms, place in a sentence, semantic variants of a word.

The article defines four directions of verb semantics cognitive analysis: cognitive modeling of polysemy, taking into consideration conditions and mechanisms of semantic derivation; definition and characteristics of lexical, lexical-semantic, derivational and denotative space; peculiarities of conceptualization of a verbal meaning and characteristics of polypropositional verbs; functional link between subject of thought and a sign image. The attempt to outline the condition of a verb investigation in each of the proposed concepts was made, taking into consideration national and foreign experience, different system languages, literary and dialect language peculiarities.

The conclusion was made that all the investigations analyzed do not deal with the whole range of problems of a verb in the language. Therefore we consider perspectives of investigation in broadening of the area of questions analysed that deal with a verb, in conceptual, communicative, functional-semantic aspects of literary and dialect language.

Key words: cognitive linguistics, directions of a verb investigation, polysemy, sphere of concepts, lexical-semantic group, mentality, valence, predicative structure of a sentence.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2013 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

В. О. Щербакова (Луганськ)

УДК 811.161.2’282’367.624

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКСПРЕСИВНИХ ПРИСЛІВНИКІВ У НАРОДНИХ КАЗКАХ

Дія – ключовий складник кожного тексту. Характеристику героїв або розвиток подій неможливо уявити без використання дієслів. Існує великий арсенал дієслів, що можуть описати ситуацію, надаючи їй при цьому різний рівень експресивності: „швидко літати”, „шугати”, „розноситися” та ін. Але окремим питанням у функціонуванні дієслів є їхня сполучуваність з прислівниками, які уточнюють, інтенсифікують або надають суб’єктивної оцінки обраній дії. У коло деривaційних морфем, які включені до аналізованих випадків, входять модифікаційні афікси, що не змінюють частини мови на рівні твірних та похідних слів, а інтенсифікують, указують на градацію або експресивно-суб’єктивну оцінку [Клименко 1998: 33 – 34].

Мета цієї статті – дослідити особливості вживання прислівників з демінутивними суфіксами *-еньк-, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк-* як експресивних засобів словотвірного рівня (на матеріалі українських народних казок).

Народні казки перебувають у центрі уваги науковців. Вони стають об’єктом аналізу лінгвістів, фольклористів, археологів, етнолінгвістів та науковців інших галузей, що вказує на актуальність та багатоаспектність цих текстів.

Казка – це одне з найперших джерел знань, з яким знайомиться кожна людина. Нерідко казку уявляли живою істотою. „За стародавнім скіфським міфом вона є дружиною Бога Маная, навчила людей мови, розуміння світу птахів та тварин” [Войтович 2002: 214].

Своєрідність зображення героїв, подій та явищ у казці пов’язані з такими складниками, як тип казки, який зумовлює певним чином експресивні засоби реалізації інтенцій розповідача. Казка відображає особливості сприйняття народом певних явищ, надає дійовим особам характерних рис, подіям або ритуалам – певного символічного значення.

На прикладі українських народних казок ми зробили спробу виділити прислівники, до складу яких входять демінутивні суфікси, та проаналізувати їхнє значення з огляду на контекст і мовця.

Визначення понять „експресія” та „експресивність” містить багато варіацій, уточнень їхніх значень та особливостей функціонування. Походження терміна „експресивність” сягає лат. Expressio, що означає ‘вираження’. У наш час під експресивністю розуміють сукупність семантико-стилістичних ознак мови, які забезпечують її здатність виступати в комунікативному акті як засіб суб’єктивного вираження ставлення мовця до змісту або адресата мовлення. Унаслідок актуалізації експресивних засобів мови, поєднання і взаємодія яких дозволяє практично кожній її одиниці бути носієм експресивності, мова набуває

експресії, тобто здатності вираження *психічного стану мовця*. Ця категорія тісно пов'язана з категорією емоційної оцінки та загалом з вираженням емоцій людини, тобто дуже часто експресивність ототожнюють з емоційністю [ЛЕС]. У „Словнику лінгвістичних термінів" О. Ахманової знаходимо, що експресивність – це наявність експресії, а експресія – це виразово-зображальні якості мовлення, які надають йому образності та емоційного забарвлення. [Ахманова 1966: 568]. Ми ж схиляємося до думки В. Чабаненка про те, що експресія – це складна стилістична категорія, яка спирається на цілий комплекс психічних, соціальних та лінгвістичних чинників і виявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного, як збільшення впливової сили висловлювання. При цьому експресивність – уже сама підсилена виразність, така соціально й психологічно мотивована властивість мовного знака (мовленнєвого елемента), яка ***деавтоматизує*** його сприйняття, підтримує загострену увагу, викликає почуттєву напругу читача [Чабаненко 1984: 7].

Наявні можливості експресивних засобів формують своєрідну систему, яка функціонує на всіх рівня мови та може корелювати, залежно від інтенцій автора, вплив макро- і мікроконтекстів на зображене. Указати на це вважаємо за потрібне, оскільки виокремлюють два види експресивності: інгерентну, набуту мовною одиницею або словосполученням лише в цьому конкретному мовленнєвому контексті („хвостище-помилище", „страшенно сподобатися") та адгерентну, притаманну складу слова як одиниці мови незалежно від варіацій у макро- та мікроконтекстах („пужнути", „тупцятися", „коверзувати") [Ахманова 1966: 525].

Арсенал модифікаційних морфем притаманний іспанській та українській мовам, але проаналізовані на цей час тексти народних казок не дають змоги дослідити саме цей складник експресивності в іспанській, тому що наявні в казках прислівники не мають демінутивних суфіксів. При аналізі народних казок іспанської мови були знайдені прислівники з нейтральним значенням та відсутністю зазначених вище суфіксів. „En el campo Nevada *copiosamente*" (У полі йшов *сильно* сніг.); „A la tarde siguiente, madre e hija *bien* alicoreadas, se situaron en la ventana y volvio a saludar a la muchacha, que se metio corriendo a contra a su madre la occu".

Словоскладання є одним з елементів експресивності німецьких казок, які виражені в прислівниках: „…es wäre *jammerschade* um die schönen Augen…" („der Jammer" – плач, горе +„schade" – жаль = дуже шкода) [Grimm 2011: 19]. Нерідко експресивне значення має ціле словосполучення *„Dann nähte ihn die Alte in aller Eile wieder zu„…"* [Grimm 2011: 24].

Отже, за виявленими результатами схиляємося до більш детального аналізу українських казок. Перш за все звертаємо увагу на кваліфікацію суфіксів у науковій літературі, що надають прислівникам експресивності. До них відносимо суфікси *-еньк-, -оньк-*, що зазначені як суфікси

суб'єктивної оцінки, властиві якісним прислівникам для позначення посилення з різними відтінками виразності (експресивності). Вони можуть уживатися також у повсякденному мовленні [Цыганенко 1982: 235].

З виділених 26 прислівників в українських народних казках: 6 є варіантами прислівника *тихо*, 4 – *швидко*, 4 – *гарно*, 3 – *рано*, 2 – *мало*, 2 – *низько*, 1 – *дрібно*, 1 – *поволі*, 1 – *дуже*, 1 – *довго*, 1 – *звичайно*.

Звертаючи увагу на дескриптивне функціонування прислівника *тихо* в казці „Кривенька качечка", ми помітили відмінності значеннєвих відтінків: „Стали її брати, коли дивляться – аж у неї ніжка переломлена. Взяли вони її *тихенько*, принесли додому…" [Малкович 2005: 30]. З макроконтексту можна зробити висновок, що *тихенько взяти* означає 'взяти дуже обережно, щоб не ушкодити пораненої птиці'. Отже, уживання цього прислівника з демінутивним суфіксом підкреслює високий ступінь обережності, а не силу звука.

У казці „Про бідного парубка і царівну" макроконтекст теж розширює значення прислівника, бо *зняти стихенька* означає не тільки 'беззвучно', а й 'потайки, дуже обережно': „…поки він заснув добре, *стихенька* зняла з нього той перстень,…" [Там само: 24]. У казках „Козак Мамарига", „Рак-неборак та його вірна дружина", „Лисичка-сестричка і вовк-панібрат" уживання прислівника також можна вважати прямою інтенсифікованою констатацією факту дії: „*Потихеньку* зліз Козак Мамарига з коня, веде його в руках, прислухається" [Там само: 135]; „Піди до ополонки, встроми хвоста в ополонку, сиди *тихенько* та й приказуй…" [Там само: 39]; „Коли Місяць заснув, старенька підняла корито й *тихенько* сказала…" [Там само: 50].

Інтенсифікацію денотативного значення прислівника для яскравого опису повноти виконаної дії можна також помітити в казці „Лисичка та журавель": „Покришив *дрібненько*, склав у високий глечик з вузькою шийкою та й поставив на столі перед лисичкою" [Там само: 20].

При характеристиці дій лисиці є випадки використання кількох прислівників з демінутивними суфіксами, що є додатковим підкресленням таких ознак, притаманних лисиці, як хитрість та обережність: як-от і в казці „Лисичка-сестричка та вовк-панібрат": (Лисичка) „Підкралася до вікна *тихенько*, вхопила пиріжок *моторненько* та й подалася" [Там само: 36]. Як зазначає С. Карпенко, у казці „Лисичка-Сестричка" головна героїня виступає в ролі злотворця, який є уособленням одного з варіантів лісового демона [Карпенко 2008]. При цьому перед кожною вимогою обміну повторюється своєрідний ритуал, для чого використано експресивні прислівники: „Другого дня прокинулась *раненько*, вмилася *біленько*, господареві на добридень дала" [Малкович 2005: 56]; „Бачить вона хатку (лисичка), заходить туди, вклонилась *звичайненько* та й каже: „Добрий вечір, добрі люди!" [Там само].

Прислівник *помаленьку* передає інтенсифіковану поступовість дій тварин і людей. У казці „Лисичка-сестричка і вовк-панібрат" вовк, апелюючи до лисиці, каже: „От-таки – чого ж я поламаю? Я легенький. Я сяду, лисичко-сестричко, бо притомився. Я *помаленьку*" [Там само: 38].

Опис шляху цигана-мандрівника в однойменний казці також підкреслює повільність дії, яка пов'язана з довгим шляхом: „Пішов на гори та й вийшов *помаленьку* на небо" [Там само: 46].

На поступовість виконання дії, що пов'язана певним чином зі складністю завдання, указує також прислівник *поволеньки* з казки „Циган-мандрівник": „А коли порозходилися з дому, циган приніс залізну палицю та й *поволеньки* пересунув те ліжко (залізне)" [Там само: 44].

На противагу зазвичай уживаному значенню 'поступовість дії' функціонують прислівники, які підсилюють динамізм виконання дії, як-от у казці „Золотий Черевичок": „От пішла баба з дочкою до церкви, а дівчина *швиденько* витопила, обідати наварила, у хаті поприбирала, тоді побігла на леваду до верби…" [Там само: 50]; „А вона впоралась *швиденько* та до верби…" [Там само: 51]. Ужито також комбінацію прислівника та фразеологічного звороту, націлені на вираження значеннєвого відтінку поспіху дійових осіб у казці „Про бідного парубка і царівну": „Тепер же ходім до палацу, та *хутесенько*, щоб одна нога там, а друга тут" [Там само: 24].

На прикладі функціонування прислівника *низенько* в казках „Яйце-райце" і „Рак-неборак та його дружина" можна продемонструвати експресивність, підкреслити шанобливе ставлення до особи, з одного боку, або великий ступінь розкаяння, – з іншого: „Тоді ту, другу, *низенько* перепросив…" [Там само: 158]; „Прийшла до Вітрової хати, поклонилася *низенько* Вітровій мамі і припала до її руки" [Там само: 50].

Для позначення позитивних рис або добре виконаної дії служить прислівник *гарненько*, як-от у казці „Козак Мамарига": „…розколов той дуб *гарненько*" [Там само: 138]; „Яйце-райце": „От змія загнала йому ту худобу в яйце, заліпила його *гарненько* та й дала йому в руки" [Там само: 153].

Сцена обіду в родині дівчини, яку хотів засватати *поганий панок* (казка „Як панок балакав по-німецькому"), репрезентує приклад, наскільки зворушливою може бути зустріч гостей та опис домашнього затишку: „Відійдіть від нього, паніматко, не докучайте з гостиною…От посідали *красненько* до столу. Панок їв сухий хліб і запивав водою, а вдовиця та її дочка, а з ними й панів наймит – вареники в сметані" [Там само: 81].

Стосунки між мачухою, рідною дочкою та падчеркою є прикладом двох крайнощів (казка „Золотий черевичок"): постійний терор та несправедливість до нерідної дочки, потурання та розпещування своєї. Навіть усвідомлюючи, що черевичок не належить та не підходить дочці, мати все одно намагається підтримати її, „підсолоджуючи" свої

настанови: „Та ти *дуженько,* доню, стромляй ніжку, вона й улізе!” [Там само: 52].

Суфікси суб’єктивної оцінки *-есеньк-, -ісіньк-*, уживані в повсякденному мовленні, є вираженням відтінку пестливості [Цыганенко 1982: 238]. У низці казок суфікс *-есеньк-* ужитий лише один раз для інтенсифікації денотативного значення прислівника: „Журавель стук, стук дзьобом, стук-стук – коли ж тієї каші так *тонесенько* – нічого й не спіймав” [Малкович 2005: 20].

За визначенням В. Чабаненка, експресивні засоби служать для образності, емоційності та естетичності в процесі вираження думки, а „вивчення мовних явищ з точки зору виражально-зображальних можливостей допомагає глибше зрозуміти призначення мови, глибше пізнати її структуру, її функціонально-диференціальні своєрідності,…її красу” [Чабаненко 1984: 5].

Суфікси пестливості служать для передачі глибоких почуттів, їх специфічних відтінків, переживань та оцінок. За ступенем експресивності мовні одиниці можна поділити на первинні та вторинні. Для слів з нейтральним значенням характерний ступінь первинної експресивності, а емотивним – вторинна. Характеристика текстів казок також підтверджує положення про надання особливої теплоти та задушевності оповіданню [Войтович 2002: 15], якщо в ній ужито слово з емотивним значенням.

Наступний етап у розширенні обраної нами теми бачимо в аналізі та порівнянні функціонування інших частин мови у народних казках.

Література

Ахманова 1966 – Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 605 с.; **Войтович 2002** – Войтович В. М. Українська міфологія / Валерій Миколайович Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.; **Карпенко 2008** – Карпенко С. Д. Міфологічні мотиви в українських казках про тварин / Світлана Дмитрівна Карпенко. – Біла Церква : ВАТ „Білоцерківська друкарня”, 2008. – 170 с.; **Клименко 1998** – Клименко Н. Ф. Словотвірна морфеміка Сучасної української літературної мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська. – К. : УкрНДІПСК, 1998. – 161 с.; **ЛЕС** – Лингвистический энциклопедический словарь / [Елекронний ресурс]. – Режим доступу : http://lingvisticheskiy-slovar.ru/ description/ ekspressivnost/745; **Цыганенко 1982** – Цыганенко Г. П. Словарь служебных морфем русского языка / Г. П. Цыганенко. – Киев : Рад. шк., 1982. – 242 с.; **Чабаненко 1984** – Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К. : Вища шк., 1984. – 167 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

Малкович 2005 – 100 казок : у 3 т. / за ред. І. Малковича. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2005. – Т. І. – 160 с.; 2008. – Т. ІІ. – 160 с.; **Grimm 2011** – Grimms Märchen – Mannheim : Sauerländer, 2011. – 560 s.

Щербакова В. О. Функціонування експресивних прислівників у народних казках

Статтю присвячено аналізу експресивності прислівників, вираженої на словотвірному рівні. Основну увагу приділено українським народним казкам та функціонуванню прислівників з демінутивними суфіксами *-еньк-, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк-*. При виділенні теоретичних положень цієї статті використанj праці таких авторів: В. Войтовича, С. Карпенко, Н. Клименко, Є. Карпіловської, В. Чабаненка, а також окремі словникові статі, що стали підґрунтям, по-перше, для диференціації таких понять, як „експресія" та „експресивність", по-друге, для виокремлення суфіксів, характерних для прислівників, а також тлумачення їхнього значення з огляду на вживання в мовленні. Базою для збирання та аналізу практичного матеріалу слугували тексти українських народних казок. Фактичний матеріал дає можливість побачити широкий спектр значень та підзначень прислівників з демінутивними суфіксами, що є показником характерного для української мови засобу активізації читача, підвищення його зацікавленості.

Ключові слова: експресивність, експресія, демінутивність, макрокотекст, мікроконтекст.

Щербакова В. О. Функционирование экспрессивных наречий в народных сказках

Статья посвящена анализу экспрессивности наречий, выраженной на словообразовательном уровне. Основное внимание уделено украинским народным сказкам и функционированию наречий с деминутивными суффиксами *-еньк-, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк-*. Для становления теоретических положений данной статьи были использованы работы В. Войтович, С. Карпенко, Н. Клименко, Е. Карпиловской, В. Чабаненко, а также отдельные словарные статьи, которые стали основанием, во-первых, для дифференциации таких понятий, как „экспрессия" и „экспрессивность", во-вторых, для определения суффиксов, которые являются характерными для наречий, а также с целью их толкования, учитывая употребление в речи. Базой для сбора практического материала служили тексты украинских народных сказок. Проанализированный материал дает возможность увидеть широкий спектр наречий с деминутивными суффиксами в украинских народных сказках, что является показателем способа активизации читателя и повышение его интереса к определённому обращению народа-рассказчика, характерного именно украинскому языку.

Ключевые слова: экспрессивность, экспрессия, деминутивность, макрокотекст, микроконтекст.

Shcherbakova V. O. The functioning of expressive adverbs in the folk tails

This article is devoted to analysis of expressive adverbs, which are expressed on the word-forming level. Much attention is given to the Ukrainian folktales and functioning of adverbs with the diminutive suffixes „-еньк-", „-оньк-", „-есеньк", „-ісіньк-". To formate the theoretical propositions of this article were used the researches of such linguists as Voitovich V. M., Karpenko S. D., Klimenko N. F., Karpilovskij E. A., Chabanenko V. A., and also certain articles from dictionaries, firstly for the differentiation of such terms as expression and expressiveness, secondly for the identification of suffixes, which are characteristic for the adverbs, and also for the purpose of their definition, considering the use in speech.

The basis for the selection of actual material was the texts of Ukrainian folktales. It was important to analyze their presence in texts and also functioning of these lexical unities on the level of macro-context, which can in some case expand the meaning of diminution from the viewpoint of events or personages' characteristics.

The analyzed material affords an opportunity to present the wide range of diminutive suffixes exactly in Ukrainian folk-tails, which is the sign of method to activate the reader and to raise his interest to folk teller's definite appeal, which is characteristic to Ukrainian folk.

Key words: expression, expressiveness, micro context, macro context, diminution.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2013 р.
Прийнято до друку 24.01.2013 р.
Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Акімова Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки та психології ПВНЗ „Соціально-педагогічний інститут «Педагогічна академія»”.

Антіпов Олег Сергійович – аспірант кафедри української мови ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Березовська Ганна Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Бибик Світлана Павлівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ).

Бондаренко Олена Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загального, германського та слов’янського мовознавства Донбаського державного педагогічного університету.

Гайда Ольга Мирославівна – здобувач відділу української мови Інституту українознавства імені Івана Крип’якевича НАН України.

Калашник Володимир Семенович – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Калько Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики ННІ української філології та соціальних комунікацій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Кочукова Наталія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”.

Мельник Лариса Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Мисько Ірина Романівна – аспірантка Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Мізін Костянтин Іванович – доктор філологічних наук, професор кафедри іноземної філології і методики викладання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди.

Міроненко Тетяна Володимирівна – аспірантка кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Навальна Марина Іванівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри професійної освіти ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”.

Помирча Світлана Вікторівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії і практики початкової освіти ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”.
Посмітна Вікторія Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології, перекладу та мовної комунікації Академії внутрішніх військ МВС України (м. Харків).
Решетняк Олена Олександрівна – старший викладач кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету.
Рєзнік Віта Григорівна – здобувач кафедри германської філології Інституту філології КНУ ім. Тараса Шевченка.
Романчук Олексій Андрійович – старший викладач кафедри управління та інформаційних технологій Університету „Вища антропологічна школа” (Кишинів, Молдова).
Серебряк Марина Володимирівна – аспірантка кафедри української мови ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.
Ситникова Олена Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри російської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Тараненко Ольга Геннадіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики перекладу германських і романських мов Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.
Трифонов Роман Анатолійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.
Цвигун Юлія Олегівна – співробітник дослідницького центру „Fun Anthropology” (Кишинів, Молдова).
Шипіцина Галина Михайлівна – доктор філологічних наук, професор кафедри російської мови і методики викладання Федеральної державної автономної освітньої установи вищої професійної освіти „Бєлгородський державний національний дослідницький університет”.
Щербакова Вікторія Олександрівна – аспірантка кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
Щербатюк Вікторія Станіславівна – старший викладач кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету.
Ябурова Олена Володимирівна – старший викладач кафедри теорії і практики початкової освіти ДВНЗ „Донбаський державний педагогійчний університет” (м. Слов’янськ).
Яценко Марина Олексіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики англійського усного та писемного мовлення Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Наукове видання

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 1 (28)

За редакцією К. Д. Глуховцевої
Комп'ютерний макет – Мілєва І. В.
Коректор – Ніколаєнко І. О.

Здано до склад. 10.01.2013 р. Підп. до друку 24.01.2013 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 24,18. Наклад 200 прим. Зам. № 121.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка"
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Т/ф: (0642) 58-03-20.
e-mail: alma-mater@list.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.